

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№4(58), 2019

Бас редактор:
ТӨЛЕУБЕКОВА Б.Х. з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Бурибаев Е.А. з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабикенов С.Н.
з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Әбдіқанов Н.А. з.ғ.д., проф., Солтүстік Қазақстан облыстық Сотының төрағасы,
Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),
Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,
Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),
Джон Берк. доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),
Арабаев А.А. з.ғ.д., проф., Баласағұн атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),
Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Айтмұхамбетов Т.К. з.ғ.д., проф. (Астана),
Сулейманов А.Ф. з.ғ.д., доцент (Алматы),
Шевцов Ю.Л. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Шелухин С.И. доктор PhD,
Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),
Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,
Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:
Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2019

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылғы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 24.12.2019. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 13 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 165.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

М а з м ы н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t

Бас редактордың колонкасы.....	5
Колонка главного редактора.....	6
Editor's column.....	7

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF THE STATE AND LAW

Сейдахметова А.Қ. Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениетті қалыптастыру құралы ретінде.....	8
Сейдахметова А.К. Правовое воспитание как инструмент формирования правовой культуры.....	
Seidakhmetova A.K. Legal education as a tool of legal culture formation.....	
Мухматова А.Д. История становления и развития института адвокатуры в Республике Казахстан.....	13
Мухматова А.Д. Қазақстан Республикасында адвокаттық қызмет институтының қалыптасуы және даму тарихы.....	
Mukhmatova A. Formation and development of the institution of legal profession in the Republic of Kazakhstan.....	

КОНСТИТУЦИОНАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Жарболова А.Ж., Мынбатырова Н.К., Меирбекова Г.Б. Қазақстанда заң шығару нысандарының бекітілуі және олардың өзгешеліктері.....	19
Жарболова А.Ж., Мынбатырова Н.К., Меирбекова Г.Б. Закрепление форм законотворчества в Казахстане и их особенности.....	
Zharbolova A.Zh., Mynbatyrova N.K., Meirbekova G.B. The consolidation of the forms of law-making in Kazakhstan and their features.....	
Касымбек А.О. Парламентский контроль как инструмент обеспечения верховенства права и построения сильного правового государства.....	32
Касымбек А.О. Парламенттік бақылау құқық үстемдігін қамтамасыз ету және мықты құқықтық мемлекет құру құралы ретінде.....	
Kassymbek A.O. Parliamentary control as a tool for ensuring the rule of law and building a strong legal state.....	

ОТБАСЫ ҚҰҚЫҒЫ
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО
FAMILY LAW

Абылқасымова Б.Б. Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша неке түсінігі.....	37
Абылқасымова Б.Б. Понятие брака по законодательству Республики Казахстан.....	

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№4(58), 2019

Главный редактор:
ТОЛЕУБЕКОВА Б.Х. д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Бурибаев Е.А. д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК, профессор,

Абдиканов Н.А. д.ю.н., проф., председатель Суда СКО,

Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),

Джон Берк. доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),

Арабаев А.А. д.ю.н., проф., заслуженный юрист КР, заведующий центром науки Юридического института КНУ им. Ж.Баласагына (Кыргызстан),

Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Айтмухамбетов Т.К. д.ю.н., проф. (Астана),

Сулейманов А.Ф. д.ю.н., доцент (Алматы),

Шевцов Ю.Л. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),

Шелухин С.И. доктор PhD, профессор Нью-Йорского университета Джон Джэя (США),

Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© **Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2019**

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
 8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 24.12.2019.
 Формат 60x84 1/8. Объем 13 уч.-изд.л.
 Тираж 300 экз. Заказ 165.

Abylkasymova B.B. Concept of marriage under the legislation of the Republic of Kazakhstan.....

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕР ҚҰҚЫҒЫ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ И ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО
ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Рахмания М.Р. Экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершіліктің түсінігі және оның түрлері..... 43

Рахмания М.Р. Понятие и виды ответственности за нарушение экологического законодательства.....

Rakhmaniya M.R. Concept and types of liability for violation of environmental legislation.....

Қәдірбек Т. Мемлекет қажеттілігі үшін жерді қайтарып алуды құқықтық реттеу..... 47

Қадирбек Т. Правовое регулирование изъятия земельного участка для государственных нужд.....

Kadirbek T. Legal regulation of seizure of land for state needs....

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

Бекежанова А.Ж. Правовое регулирование сделок с недвижимым имуществом..... 54

Бекежанова А.Ж. Жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерді құқықтық реттеу.....

Bekezhanova A. Legal regulation of real estate transactions.....

Үсентай М.Р. Мұрагерлік құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу..... 58

Үсентай М.Р. Правовое регулирование наследственных правоотношений.....

Usentai M.R. Legal regulation of hereditary legal relations.....

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING

Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С. Қазақстан Республикасындағы медиация мәселелері..... 64

Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С. Проблемы медиации в Республике Казахстан.....

Belkhozhaeva D.Zh., Baysymakova D.S. Problems of media in the Republic of Kazakhstan.....

Басқанбаев Д.С. Заочное производство в гражданском процессе..... 70

Басқанбаев Д.С. Азаматтық процестегі сырттай өндіріс.....

Baskanbayev D.S. Absentee proceedings in civil proceedings.....

Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Азаматтық істер бойынша тараптар арасында сот шығындарын бөлу мәселелері..... 73

Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Вопросы распределения судебных расходов между сторонами по гражданским делам

Meirbekova G.B., Alshurazova A.A. Issues of distribution of court costs between the parties in civil cases.....

050010, г. Алматы, пр. Достық, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая
**Abai Kazakh National Pedagogical
University**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№4(58), 2019

Editor in chief:
TOLEUBEKOVA B.Kh.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Buribayev E.A. *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*
Abdikanov N.A. *doctor of law, professor,*
Tsepelev V.F. *doctor of law, professor*
(Moscow),
Muratova N.G. *doctor of law, professor*
(Kazan),
John Burke. *doctor of law (PhD)* (Estonia),
Arabaev A.A. *doctor of law, professor*
(Kirgistan),
Hlus A.M. *candidate of law., associate
professor* (Minsk),
Samarin V.I. *candidate of law.,
associate professor* (Minsk),
Aytmukhambetov T.K. *doctor of law,
professor* (Astana),
Suleimanov A.F. *candidate of law.* (Almaty),
Shevtsov Yu.L. *candidate of law.,
associate professor* (Minsk),
Cheloukhine S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University of
New York,*
Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor* (Moscow)

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© **Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2019**

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 24.12.2019
Format 60x84 ¹/₈.
Volume 13 publ.literature
Edition 300 num.
Order 165.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

Байсбаев Б.С. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы террористік әрекеттер үшін жауапкершілік...
Байсбаев Б.С. Ответственность за террористическую деятельность в уголовном законодательстве Республики Казахстан.....
Baysbayev B.S. Liability for terrorist activities in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan..... 78

Шамилов Х. Меры предупреждения организованной преступности.....
Шамилов Х. Ұйымдасқан қылмыстың алдын алу шаралары...
Shamilov H. Organized crime prevention measures.....

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

Каналбеков А. Лакуны в уголовно-процессуальном законодательстве РК: общее понятие, природа.....
Каналбеков А. ҚР қылмыстық процесстік заңнамасындағы лакундар: жалпы түсінігі, табиғаты.....
Kanalbekov A. Lacunae in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan: general concept, nature..... 86
Khvedelidze T.B. Express examination as a model unspoken investigative action.....
Хведелидзе Т.Б. Экспресс-экспертиза как модель негласного следственного действия.....
Хведелидзе Т.Б. Экспресс-сараптама үлгі ретінде жасырын тергеу әрекеті..... 89

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З. Изменение доли иностранных студентов в Казахстане.....
Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З. Қазақстандағы шетелдік студенттер санының өзгеруі.....
Toleubekova B.H., Saylibayeva Zh.Yu., Tynybekova Z. Change in the proportion of foreign students in Kazakhstan..... 93
Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З. Представительство вузов Казахстана в международных рейтингах.....
Толубекова Б.Х., Сайлибаева Ж.Ю., Тыныбекова З. Халықаралық рейтингтердегі Қазақстанның жоғары оқу орындарының өкілдігі.....
Toleubekova B.H., Saylibayeva Zh.Yu., Tynybekova Z. Representation of Higher Education Institutions of Kazakhstan in International Rankings..... 97

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

Авторлар туралы мәлімет.....
Сведения об авторах.....
Information about authors.....

101

Бас редактордың колонкасы

2019 жыл аяқталып келеді. Биылғы жыл Қазақстанның өмірі мен қызметінің барлық салаларында маңызды оқиғаларға толы болды. Мемлекеттік басқарудың саяси-құқықтық құрамдас бөлігі ең алдымен қатардағы қазақстандықтың әл-ауқатын барынша жақсартуға бағытталған жаңа басымдықтардың көбеюімен сипатталды. Қазақстан әлемдік қоғамдастыққа адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық деп танылған құқықтық, әлеуметтік, шынайы демократиялық мемлекет құру идеясын қатты ұстанатынын дәлелдеуін жалғастыруда.

Тәуелсіз Қазақстан тарихында Жаңа мемлекет басшысын – екінші Президентін Қасым-Жомарт Тоқаевты сайлау – Конституциялық деңгейде қорғалатын құндылықтарды сақтау ісіндегі сабақтас-тықты, елдің бейбіт өмірін нығайтуын, жан-жақты халықаралық байланыстарды дамуын, экономика-лық базаның жаңғыруы мен ұлғаюын, қазақстандыққа лайықты әлеуметтік ортаны құру мақсатында күш-жігердің көптігі мен кендігін, инфрақұрылымның жаңаруы және одан әрі дамуын, меритократия қағидатында негіделген мемлекеттік басқару аппаратын қалыптастыру саясатын жалғастырылуы және трайбализмді, жерлестік пен тамыр-таныстықт көріністерін жойылуын, жаңа форматтағы Қазақстандықтардың жас буынына баса назар аудара отырып, кадрлар резервін құрылуын білдіреді.

Келесі бағыттарды қамтылған құқықтық қатынастар өте өзекті және перспективалы зерттеулер болып табылады:

- Қазақстан Республикасының қазіргі білім беру құқығы. Бұл мәселеде қатынастарды реттеу сипатындағы елеулі өзгерістер Қазақстанның Болон процесіне терең енуімен алдын ала анықталған;

- Халықаралық құқық саласындағы Қазақстанның қазіргі саясатының басымдықтары. Қазақстан Республикасы мен алыс және жақын шет елдер арасындағы хаттамалар мен шарттарды ратификациялаудың белсенді процестері ұлттық құқық салалары шеңберінде құқық шығармашылық қызметте жаңа аспектілерді ашады. Ғылыми зерттеулердің нақты векторлары Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың Қазақстанда тіркелген шетелдік дипломатиялық миссиялар басшыларымен кездесу барысында 2019 жылғы 26 қарашада айтқан мәлемдемесінде айқын көрсетілген;

- конституциялық құқық, мемлекеттік басқару. "Қуатты Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін мемлекет" формуласының мемлекеттік жүйесінің негізі ретінде мойындалуы жалпы мемлекеттік саясатты жаңғыртуды біртіндеп және теңгерімді жүзеге асырудың ұзақ мерзімді бағдарламасы болып табылады. Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі, саяси партиялар және өзге де институттар Үкіметтің қазақстандықтардың игілігі үшін тиімді шешуді талап ететін өзекті мәселелерге дұрыс және уақтылы жауап беруіне ықпал етеді;

- цифрлық инфрақұрылымды құқықтық қамтамасыз ету. Осы бағыттың перспективалығы қоғамның даму қарқынын жеделдететін, тұтынушыларды қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету тәсілдерін арттыратын, күнделікті, бірақ қажетті жұмысқа кететін уақыт шығындарын қысқартатын жаһандық бағыттарға негізделген;

- Қазақстанның сот және құқық қорғау жүйесін жаңғырту. Барлық деңгейлерде және буындарда сот ісін жүргізудің транспаренттілік белгісін кеңейту, сот дауларды әділ және заңды қарауға және шешуге әркімнің қол жеткізуін қамтамасыз ету ісіндегі сөзсіз оң әсерлермен қатар, адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін, оның іскерлік беделін қозғайтын мәліметтердің құпиялылығын бұзу сияқты құбылыстармен қатар жүруі мүмкін. Қатынастардың бұл тарабы сот төрелігін іске асырудың мәні болып табылатын ақпаратты құқықтық қорғаудың пәрменді тетіктерін жасауды талап етеді.

Аталған және басқа да аспектілер ұлттық құқық жүйесін жетілдіру ісіне үлес қосуға қабілетті өз зерттеушісін күтеді.

Журнал редакциясы өз оқырмандарына, авторларына келе жатқан 2020 жылы ғылым саласында табыстарға жетуді, құқық қолдану тәжірибесінде лайықты мансапқа қол жеткізуді, денсаулық пен отбасылық амандықты, әлемдегі ең керемет жер – Қазақстан атты Отанымыздың гүлденуі үшін барлық игі бастамаларға нық сенімді болуларыңызды тілейді!

Бас редактор

Б. Төлеубекова

Колонка главного редактора

Завершается 2019 год. Он был полон важных событий во всех сферах жизни и деятельности Казахстана. Политико-правовая составляющая государственного управления обогатилась новыми приоритетами, ориентированными на всемерное улучшение благосостояния прежде всего рядового казахстанца. Казахстан продолжает демонстрировать мировому сообществу свою глубокую приверженность идеям создания правового, социального, подлинно демократического государства, где высшей ценностью признаются человек, его жизнь, права и свободы.

Избрание нового Главы государства – второго Президента в истории суверенного Казахстана – в лице Касым-Жомарта Токаева – свидетельствует о соблюдении преемственности в деле сохранения конституционно охраняемых ценностей, твердой решимости укрепления мирных устоев страны, развития всесторонних международных связей, модернизации и наращивания экономической базы, расширения и умножения усилий в создании достойной казахстанца социальной сферы, обновления и дальнейшего развития инфраструктуры, продолжения политики формирования государственного управленческого аппарата на принципе меритократии и сведения к ничтожному проявлению трайбализма, местничества и кумовства, создания резерва кадров с акцентом на молодое поколение казахстанцев нового формата.

Представляются весьма актуальными и перспективными исследования правоотношений, охватываемых следующими направлениями:

- современное образовательное право Республики Казахстан. В этой части значительные изменения в характере регулирования отношений предопределены углублением вхождения Казахстана в Болонский процесс;

- приоритеты современной политики Казахстана в сфере международного права. Активные процессы ратификации протоколов и договоров между Республикой Казахстан и странами дальнего и ближнего зарубежья открывают новые аспекты в правотворческой деятельности в рамках отраслей национального права. Конкретные векторы научных исследований ярко обозначены в речи Главы государства К.-Ж.Токаева, произнесенной во время его встречи с главами иностранных дипломатических миссий, аккредитованных в Казахстане, 26 ноября 2019 года;

- конституционное право, государственное управление. Признание в качестве основы государственной системы формулы: «Сильный Президент – влиятельный Парламент – подотчетное государство» является долговременной программой постепенного и сбалансированного осуществления модернизации общегосударственной политики. Такие институты, как Национальный совет общественного доверия, политические партии и иные способствуют правильной и своевременной реакции Правительства на актуальные проблемы, требующие эффективного решения во благо казахстанцев;

- правовое обеспечение цифровой инфраструктуры. Перспективность данного направления обусловлена глобализационными вызовами, ускоряющими темпы развития общества, увеличивающими способы обеспечения потребителей необходимой информацией, сокращающими временные затраты на рутинную, но необходимую работу;

- модернизация судебной и правоохранительной систем Казахстана. Расширение признака транспарентности судопроизводства на всех уровнях и звеньях, наряду с несомненно положительными эффектами в деле обеспечения доступа каждого к справедливому и законному рассмотрению и разрешению конфликтов судом, может сопровождаться такими явлениями, как нарушение конфиденциальности сведений, затрагивающих честь и достоинство человека, его деловую репутацию. Эта сторона отношений требует создания действенных механизмов правовой защиты информации, являющейся предметом отправления правосудия.

Названный и иные аспекты ждут своего исследователя, способного внести вклад в дело усовершенствования национальной системы права.

Редакция журнала в наступающем 2020 году желает своим читателям, авторам плодотворной научной жизни, достойной карьеры в правоприменительной практике, здоровья и семейного благополучия, твердости и уверенности во всех добрых начинаниях во благо процветания самой лучшей на свете земли – Родины по имени Казахстан!

Главный редактор

Б.Толеубекова

Column of the Editor- in - Chief

2019 is proceeding to completion. It was full of important events in all fields of life and activity of Kazakhstan. The public administration political and legal component has been enriched by new priorities aimed on the comprehensive improvement of the well-being of, first and foremost, ordinary Kazakhstani people. Kazakhstan continues to demonstrate its deep commitment to the world community to the ideas of creating a legal, social, truly democratic state, where a person, his life, rights and freedoms are recognized as the highest value.

In the history of sovereign Kazakhstan the election of the new Head of State - the second President - represented by Kassym-Zhomart Tokayev - testifies to the observance of continuity in the maintenance of constitutionally protected values, the firm determination to strengthen the peaceful foundations of the country, develop comprehensive international relations, modernize and build up the economic base, expand and multiplying efforts in creating a worthy Kazakhstani social sphere, updating and further developing infrastructure, continuing the policy of forming a state the managerial apparatus on the principle of meritocracy and reducing to nothing the manifestations of tribalism, localism and nepotism, creating a reserve of personnel with an emphasis on the new generation of Kazakhstanis.

It seems very relevant and promising studies of legal relations, covered by the following areas:

- Modern educational law of the Republic of Kazakhstan. In this part, significant changes in the nature of regulation of relations are predetermined by the deepening of Kazakhstan's entry into the Bologna process;

- Priorities of modern policy of Kazakhstan in the field of international law. Active processes of ratification of protocols and agreements between the Republic of Kazakhstan and the countries of far and near abroad open up new aspects in law-making activity within the framework of branches of national law. Specific vectors of scientific research are clearly indicated in the speech of the Head of State K.-Zh. Tokayev, delivered during his meeting with the heads of foreign diplomatic missions accredited in Kazakhstan, November 26, 2019;

- constitutional law, public administration. Recognition as the basis of the state system of the formula: "A strong President - an influential Parliament - an accountable state" is a long-term program for the gradual and balanced implementation of modernization of national policy. Institutions such as the National Council of Public Confidence, political parties and others contribute to the correct and timely reaction of the Government to urgent problems that require an effective solution for the benefit of Kazakhstanis;

- legal support of digital infrastructure. The prospects of this area are due to globalization challenges, accelerating the pace of development of society, increasing ways to provide consumers with the necessary information, reducing the time spent on routine but necessary work;

- Upgrading of the judicial and law enforcement systems of Kazakhstan. The expansion of the sign of transparency of legal proceedings at all levels and levels, along with undoubtedly positive effects in ensuring everyone's access to a fair and lawful consideration and resolution of conflicts by the court, may be accompanied by phenomena such as a violation of the confidentiality of information affecting the honor and dignity of a person, his business reputation. This side of the relationship requires the creation of effective mechanisms for the legal protection of information that is the subject of the administration of justice.

The aforementioned and other aspects are waiting for their researcher, who is able to contribute to the improvement of the national legal system.

In the coming 2020, the editors of the journal wish their readers, authors of a fruitful scientific life, a worthy career in law enforcement, health and family well-being, firmness and confidence in all good undertakings for the benefit of the prosperity of the best earth in the world - the Motherland named Kazakhstan!

Chief Editor

B.Toleubekova

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY OF THE STATE AND LAW

УДК:34:001.92
МРНТИ:10.01.39

А.Қ. Сейдахметова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ 2-курс магистранты (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Е.А. Бурибаев

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада қоғамда болып жатқан саяси, қоғамдық, экономикалық қоғамдық өзгерістермен тығыз байланысты құқықтық процестерді одан әрі дамытуға белгілі бір бағыттылықты белгілейтін, белгілейтін құқықтық құбылыстарға байланысты кәметке толмағандардың құқықтық санасы, құқықтық тәрбиесі ұғымдары ашылады. Кәметке толмағандардың жай-күйін, ерекшеліктерін, мазмұнын, құқықтық санасын қалыптастыру жолдарын зерттеу проблемалық сипатқа ие, өйткені жас адамның жеке басын әлеуметтендіру тек алдын ала болжанатын, бақыланатын сәттерді ғана емес, сонымен қатар жеткілікті өмірлік тәжірибесі болмаған кезде өте қиын шешім қабылдау қажеттілігінің алдына жеке тұлғаны қоятын стихиялық, спонтандық, типтік емес процестермен байланысты, бұл кәметке толмағандарды оқыту және тәрбиелеу жүйесімен ескерілуі тиіс.

Түйін сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық сана, құқықтық оқыту, құқықтық мінез-құлық, құқықтық білім, әлеуметтік-құқықтық ұстанымдар, адамгершілік-құқықтық әлеуметтендіру, құқықтық сананың деформациясы.

А.К. Сейдахметова¹

¹Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан)

Научный руководитель: д.ю.н., профессор Е.А. Бурибаев

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ
ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье раскрываются понятия правового сознания, правового воспитания несовершеннолетних, связанные с теми правовыми явлениями в обществе, которые устанавливают, задают определенную направленность дальнейшему развитию правовых процессов, тесно переплетающихся с происходящими сейчас политическими, общественными, экономическими общественными преобразованиями. Исследование состояния, особенностей, содержания, путей формирования правового сознания несовершеннолетних носит проблемный характер, поскольку социализация личности молодого человека включает в себя не только предсказуемые, контролируемые моменты, но и связана со стихийными, спонтанными, нетипичными процессами, ставящими личность перед необходимостью принятия весьма трудного решения при отсутствии достаточного жизненного опыта, что должно учитываться системой преподавания и воспитания несовершеннолетних.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое сознание, правовое обучение, правомерное поведение, правовые знания, социально-правовые установки, нравственно-правовая социализация, деформация правового сознания.

A.K. Seidakhmetova
2nd year master's Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Scientific supervisor: doctor of law, professor E.A. Buribaev

LEGAL EDUCATION AS A TOOL OF LEGAL CULTURE FORMATION

Abstract

The article reveals the concepts of legal consciousness, legal education of minors, associated with those legal phenomena in society, which establish, set a certain direction for the further development of legal processes, closely intertwined with the ongoing political, social, economic social transformations. A study of the status, characteristics, contents, ways of formation of legal consciousness of minors is problematic because the socialization of a young person includes not only the predictable, controlled moments, but is natural, spontaneous, unusual processes, putting the person before the necessity of taking very difficult decisions in the absence of sufficient life experience, which should be considered system of teaching and upbringing of minors.

Keywords: legal education, legal consciousness, legal training, legal behavior, legal knowledge, social and legal attitudes, moral and legal socialization, deformation of legal consciousness.

Кіріспе. Жұмыс әсіресе құқықтық мемлекет құрудың қазіргі жағдайында маңызды өзектілікке ие. Құқықтық мемлекеттің маңызды белгісі, оның қалыптасуының көрсеткіші қоғамның құқықтық мәдениетінің жағдайы болып табылады, ол көбінесе оның құқықтық санасының деңгейімен, азаматтардың әлеуметтік-құқықтық белсенділігін болжайтын демократиялық институттардың дамуымен айқындалады. Құқық теориясы тұрғысынан бұл тақырыптың маңыздылығы да сөзсіз. Міне, сондықтан қазіргі уақытта халықтың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастырудың тиімді жүйесін құру өте өзекті болып отыр.

Жұмыстың әдістемелік негізін жалпы ғылыми диалектикалық танымдық әдістерімен қатар, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістерді құрайды.

XX ғасырдың соңында ел өмірінің саяси, экономикалық, мәдени және басқа да жақтарының өзгеруі, қоғам мен ғылымды идеологиялық ілімдерден босату, мемлекет пен құқықтың мәніне жаңа көзқарастар қазіргі ресейлік қоғамның құқықтық санасы мен құқықтық мәдениеті деңгейінің күрделі проблемасына үндеуді талап етті [1, 30 б].

Қазіргі уақытта Қазақстанда пайда болған қазіргі қоғамның құқықтық мәселелерінің өзектілігін басшылыққа алдым: құқықтық сананың және құқықтық мәдениеттің төмен деңгейі, құқықтық нигилизм, өмірдің барлық салаларында: адамдардың күнделікті қарым-қатынастары саласынан (мемлекеттің құқықтық жүйесі, қолданыстағы заңнама

туралы қажетті білімі жоқ азаматтар өз құқықтары мен міндеттерін іске асыра алмайды, азаматтардың өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыра алмайды, өз мүдделерін қорғау және т. б.); мемлекеттің жоғары заң шығару органдарының қызметіне дейін, орталық басқару аппаратынан жергілікті өкімет билігінің өзінше қызмет атқаруына дейін; халықты, атап айтқанда жас ұрпақты құқықтық тәрбиелеу мен оқыту жүйесінің бірізділігінің және қалыптаспауының; бұқаралық ақпарат құралдарының құқықтық мәдениетсіздігі.

Бұл тақырып қызмет саласы тұрғысынан да қызықты және маңызды, өйткені кез келген заңгер құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейіне ие болуы тиіс. Бұл ең алдымен кәсіби қызмет үшін, құқық бұзушылықтың алдын алу үшін, сондай-ақ халықтың құқықтық мәдениетін қалыптастыру және азаматтардың құқыққа деген оң көзқарасын қалыптастыру үшін қажет. Заң шығару қызметін жүзеге асыратын немесе сот, құқық қорғау органдарында жұмыс істейтін, мемлекеттік билік пен басқару органдарында жетекші қызмет атқаратын адамдар заңды сауатсыз болған кезде қорқынышты.

Құқықтық сана мен құқықтық мәдениет мәселелерінің басымдылығы туралы жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, тандалған тақырып аясында жүргізілген осы зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдауға болады.

Зерттеудің мақсаты-құқықтық сана мен құқықтық мәдениет ұғымын, олардың құрылымын, көрініс деңгейлерін, түрлерін,

функцияларын, құқықтық нигилизмін, идеализмін, құқықтық тәрбиені зерделеу, сондай-ақ құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің негізгі мәселелерін және оларды шешудің мүмкін жолдарын анықтау.

Мемлекет пен қоғам осы мақсаттар үшін құқықтық ағарту мен құқықтық тәрбиені пайдалана отырып, барлық деңгейлерде және барлық нысандарда жоғары құқықтық мәдениетті қалыптастыруға мүдделі.

Құқықтық тәрбие-бұл заң нормаларын сақтауды, орындауды және пайдалануды қамтамасыз ететін позитивті көзқарастарды, көзқарастарды, құндылықты бағдарларды, қондырғыларды қалыптастыру мақсатында мемлекет, қоғамдық ұйымдар мен жекелеген азаматтар тарапынан адамның сана-сезімі мен мінез-құлқына мақсатты, жүйелі әсер ету.

Нәтиже. Құқықтық тәрбие мақсаттардың салыстырмалы дербестігіне, оларға қол жеткізу әдістері мен ұйымдастыру формаларының ерекшелігіне ие. Ол стратегиялық, ұзақ мерзімді мақсаттар мен тактикалық, жақын, жалпы және жеке мақсаттардың болуын көздейтін көп мақсатты қызмет болып табылады. Бұл мақсаттар субъектінің ерекшелігін және тәрбиелік ықпал ету объектісін, осы қызметтің пайдаланылатын нысандары мен құралдарын, сондай-ақ құқықтық тәрбиені жүзеге асыратын институттарды ескере отырып нақтылануы мүмкін.

Құқықтық тәрбиенің мазмұны мемлекет және құқық, заңдылық, жеке адамның құқықтары мен бостандықтары туралы білімді тарату, азаматтарда заңға мойынсұнушылық мінез-құлыққа тұрақты бағдар қалыптастыру болып табылады. Бұл тәрбие үрдісін ұйымдастырудың нақты тәсілдерінде іске асырылатын күрделі процесс және бірқатар құрамдас бөліктерді қамтиды:

- тәрбие субъектілері (мемлекет органдары, мемлекеттік қызметшілер, саясаткерлер, оқытушылар, журналистер және т.б.);

- тәрбие нысандары (азаматтар, еңбек ұжымдары, әлеуметтік топтар және т. б.);

- тәрбие мазмұны (адамдарды саяси және заңды құндылықтарға, идеяларға, қағидаттарға, ақпаратқа, тәжірибеге және т. б. қатыстырудан көрінеді);

- тәрбие әдістері (сендіру, көтермелеу, жазалау және тәрбие объектісіне психологиялық-педагогикалық ықпал етудің өзге тәсілдері);

- тәрбие формалары: құқықтық оқыту мектепте, арнаулы орта және жоғары оқу орындарында құқықтық білімді беру, жинақтау және меңгеруден тұрады; құқықтық насихат теледидар, радио, өзге де бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халық арасында құқықтық идеялар мен талаптарды таратудан тұрады; заң тәжірибесі құқықтық ақпаратты, азаматтардың қатысуы, ең алдымен құқық қолдану қызметі және т. б. арқылы білімді беруге ықпал етеді;

- өзін-өзі тәрбиелеу жеке тәжірибемен, өздігінен білім алумен, құқықтық құбылыстардың өзіндік талдауымен байланысты болады [2, 12 б].

Құқықтық тәрбие мен құқықтық оқыту өзара өте тығыз байланысты екенін атап өту қажет. Тәрбиелеуші оқыту құқықтық сананы, адамгершілік идеалдарды, құқықтық ұстанымдарды және құндылықтық бағдарларды, арнайы, кәсіби қажетті білімді қоса алғанда, заңға мойынсұнушы азамат пен кәсіби заңгер тұлға санасының мақсатты қалыптасу процестерінің үздіксіз байланысын болжайды. Құқыққа, құқықтық құбылыстарға оң көзқарас қалыптастыру және құқықтық білімді үнемі кеңейту мен тереңдетуге деген қажеттілікті қалыптастыру өте маңызды. Бұл әсіресе кәсіпқой заңгерлер, мемлекеттік қызметшілер, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметкерлері үшін маңызды.

Пікір-талас. Тек осы жағдайда ғана адам теориялық білімді декларациялап қана қоймай, сондай-ақ оларды тиісті дәрежеде меңгеріп, заңдық маңызы бар жағдайларда дұрыс қолдана алады деп есептеуге болады. Осылайша, құқықтық тәрбие және құқықтық оқыту білімді, құқық принциптері мен нормаларын беру, жинақтау және меңгеруден, құқық пен оны іске асыру практикасына тиісті қарым-қатынасты қалыптастырудан, өз құқықтарын пайдалана білуден, тыйым салуларды сақтаудан және міндеттерді атқарудан тұрады. Демек, заңнаманың негізгі ережелерін саналы игеру, құқыққа деген терең құрмет сезімін қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Барлық алған білім жеке наным-сенімге айналуға тиіс, берік ұстанымға көшуге тиіс құқықтық нұсқамаларды қатаң ұстануға тиіс, содан кейін – ішкі қажеттілік пен құқықтық заңды сақтау әдеті болуға, құқықтық және кәсіби-заң белсенділігін көрсетуге тиіс.

Қоғамның құқықтық мәдениеті жүйелі түрде ұтымды қалыптастыруды,

ынталандыруды, оң әлеуметтік дамуды қажет етеді. Әлемдік және ұлттық құқықтық мәдениеттің құндылығын білдіретін саяси-құқықтық идеяларды, нормаларды, қағидаларды қалыптастыруға бағытталған шаралар жүйесі құқықтық тәрбие ретінде әрекет етеді. Басқаша айтқанда, құқықтық тәрбие-бұл азаматтар мен қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастыру. Бұл процесті мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, оқу орындары, жалпы қоғам жүзеге асырады.

Құқықтық тәрбие – бұл құқықтық мәдениетті, құқықтық тәжірибені, құқықтық идеалдар мен қоғамда жанжалдарды бір ұрпақтан екіншісіне шешу тетіктерін трансляциялау (беру) бойынша мақсатты қызмет. Құқықтық тәрбиенің мақсаты адамның құқықтық санасын және жалпы қоғамның құқықтық мәдениетін дамыту [1, 31 б].

Әдетте кең және тар мағынада құқықтық тәрбие туралы айтады. Бірінші жағдайда әңгіме құқықтық тәрбие туралы емес, жалпы қоршаған жағдаймен, барлық заң тәжірибесі мен адамдардың мінез – құлқымен, лауазымды адамдардың-құқықтық саладағы мемлекеттік аппарат өкілдерінің-лауазымды адамдардың мінез-құлқымен "тәрбиеленген" адамның құқықтық әлеуметтенуі туралы болып отыр. Бұл ретте азаматтардың, лауазымды адамдардың, құқықтық қызметті (заңды немесе заңсыз) жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың басқа да құқыққа тәрбиелік ықпал ету үшін тікелей мақсаты жоқ. Алайда, қоршаған ортаға мұндай әсер әлі де бар. Тар мағынада құқықтық тәрбиеге келетін болсақ, ол адамның, адамдар тобының және жалпы қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған мақсаттылығымен ерекшеленеді.

Құқықтық тәрбиенің мазмұны адамдарды мемлекет және құқық, заңдылық, жеке адамның құқықтары мен бостандықтары туралы білімге баулу, құқықтық ілімдердің, доктринаның мәнін түсіну, азаматтардың заңға мойынсұнушылық мінез-құлқына тұрақты бағдарын қалыптастыру болып табылады.

Әрине, кейбір құқықтық құндылықтар моральдық нормалардың негізі мен шығу тегі бола отырып, әртүрлі әлеуметтік практика процесінде жеке тұлға ретінде қалыптасады. Алайда, құқықтық тәрбиенің мақсаты "әрбір адамның ақыл-ойы мен сезіміне дейін жеткізу жөніндегі арнайы құралдарды құру" болып табылады [1, 30 б].

Адамның құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған қызмет ретінде құқықтық тәрбие

тетігінің негізгі элементтерін қарастырайық. Ең алдымен, бұл құқықтық оқыту, қандай да бір конституциялық іс-шараларға (референдумдар, сайлау және т.б.) байланысты құқықтық жұмыс, бұқаралық коммуникация құралдары мен көркем әдебиет арқылы құқықтық насихаттау сияқты тәрбие процесін ұйымдастырудың нақты тәсілдері.

Құқықтық тәрбие тетігінің тағы бір "маңызды элементі құқық тәрбиелеу жұмысының түрлі әдістері – құқықтық тәртіп мүддесінде тұлғаның сана-сезіміне және мінез-құлқына әсер ету мақсатында саяси-құқықтық идеялар мен қағидаларды түсіндірудің тәсілдері, тәсілдері болып табылады". Оларға сезімдік, педагогикалық әсер етудің түрлі әдістері жатады: сендіру, ескерту, көтермелеу, мәжбүрлеу. Бұл тәсілдер заң практикасында жиі қолданылады.

Құқықтық тәрбие әдістеріне құқықтық ағарту жатады. Құқықтық білімді тарату процесі жалпы құқықтық мәдениеттің өсуіне қызмет етеді. Оның басты мақсаты - "Қазақстан халқының кең жігін құндылық ретінде құқық пен заңдылықты құрметтеуге тәрбиелеу", халықтың заң білімінің негіздерін меңгеру, әлеуметтік және заңды жауапкершілікті түсіну. Тәрбие жұмысы жеке тұлғаның жеке құқықтық санасын бүкіл қоғамның, мемлекеттің мүдделеріне жауап беретін неғұрлым жалпы заңдық қағидалар мен талаптарды түсінгенге дейін көтереді

Заңға, құқыққа оң көзқарасты қалыптастыру, азаматтардың мемлекет пен қоғам алдындағы өз құқықтары мен міндеттерін білуі құқықтық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады.

Құқықтық оқытудың іс-шаралар жүйесі мемлекеттік және қоғамдық органдар коммерциялық және бюджеттік негізде өткізетін арнайы құқықтық курстардың, мектептердің, семинарлардың жұмысын қамтиды. Құқықтық оқытудың міндеті-халықты құқықтық қорғалу деңгейі, демек, құқықтық мәдениет деңгейі елімізге қарағанда жоғары елдердің үлгілерімен және идеяларымен, құқықтық тәжірибесімен және дәстүрлерімен таныстыру. Өкінішке орай, қазіргі уақытта құқықтық тәрбиенің құндылық, эмоциялық әсері нақты құқықтық практикамен өте шектеледі, өйткені адамдарда осы қоғам адамдарының санасында және қызметінде жоқ құндылықтарға құрмет тәрбиелеу мүмкін емес және басқа елдердің тәжірибесін елімізде қолдануға болмайды.

Бос декларациялар мен демагогиялық мәлімдемелер (халық алдындағы саяси көшбасшылар, сондай-ақ қарапайым тәрбиешілер мен мұғалімдер балалар мен жасөспірімдер алдындағы) қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесіне кері әсерін тигізеді. Сонымен қатар, тәрбиеші рөліне әркім қол жеткізе алмайды. Қоғамдық ауқымда оларға қоғамның құқықтық мәдениеті саласындағы істердің шынайы жағдайына адамдардың көзін ашатын көрнекті адам бола алады.

Құқықтық тәрбиелеуде бұқаралық ақпарат құралдары үлкен рөл атқарады. Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық тәрбие жұмысының нысандарына құқықтық тақырыптарға сұхбаттар, саяси-құқықтық қатынастардың өзекті мәселелері бойынша пікірталастар, тақырыптық хабарлар, жаңа заңнаманың түсініктемелері және т. б. жатады.

Алайда, соңғы он жылда елімізде болған қоғамдық сананың сынуына және адами құндылықтардың қайта бағдарлануына байланысты олардың үлес салмағы қысқарды. Жұмыстың бұлтүрі қоғамда танымал емес және тек сайлау немесе өзге де конституциялық қажетті іс-шаралар кезінде ғана өткізіледі.

Қоғамға жат іс-әрекеттер жасауға бейім адамдарды құқықтық тәрбиелеу ерекше қиындық болып табылады. Бұл жағдайларда адам санасына жаңа нанымдар мен көзқарастарды енгізу оның қалыптасқан ұстанымдар мен ұстанымдардан бас тартуымен, жиынтығында теріс құқықтық мәдениетті құрайтын үйлесуі тиіс. Аталған тұлғалардың заңдарды білуін қоғамға зиян келтіруде, сол арқылы оларда іске асырылған мемлекеттік ерік-жігерді пайдалануға тырысуы мүмкін. Сондықтан тәрбиелеу кезінде, ал мәні бойынша – қайта тәрбиелеу кезінде олардың қоғамның моральдық қағидаттарын түсінуіне, құқық бұзушылыққа қарсы күрестің моральдық Ақтау құралы ретінде құқықтық нормалар санкцияларының рөлі мен мәнін түсінуіне баса назар аудару керек. Бұл жерде құқықтық тәрбие басқа да тәрбиелік шаралар кешенінен бөлінбейді. Бұл түсінікті, өйткені адам бөліп-бөліп тәрбиеленмейді (алдымен мораль саласында, содан кейін – құқық және т.б.), ол әр түрлі факторлардың бірлескен әсерінің арқасында қалыптасады.

Қазіргі кезде құқықтық тәрбиенің мынадай қағидаттары жалпыға танылған:

- халықтың түрлі топтарының құқықтық нормаларды қабылдау ерекшеліктерін ескеру қажет;

- тәрбиеленушілердің құқықтық нормалардың әлеуметтік маңыздылығы мен моральдық құндылығын, сондай-ақ заңмен белгіленген маңызды құқықтар мен міндеттерді меңгеруіне қол жеткізу қажет. Құқықтық тәрбиенің тиімділігі көбінесе адамгершілік нормалар талаптарына қаншалықты сүйенетініне байланысты;

- азаматтардың құқықтық белсенділігін жан-жақты дамыту, оларда заңдылық пен құқықтық тәртіптің кез келген бұзылуына төзбеушілікке тәрбиелеу керек.

Заң саласындағы тәрбие жұмысының қазіргі практикасының елеулі кемшілігі жастар аудиториясына есептелген ұйымдастыру формаларын жете бағаламау болып табылады: мектеп құқықтық олимпиадалары, құқық, мораль тақырыптары бойынша пікірталастар. Мемлекеттік құрылысты дамытудың жаңа кезеңінде жастармен жұмыс істеудің осы тәжірибесін сақтау, оның дамуын жаңа саяси-құқықтық іргетаста ынталандыру маңызды. Қылмыстың өсуі, төмендеуі әлеуметтік қорғалуын талап етеді түсіндіру бойынша жұмысты белсендіру тұлғаның құқықтарын, "мүмкіндіктерін (біршама артуы) бойынша сот шағымдануға заңсыз және негізсіз іс-әрекеттер, залалды өтеу, пайдалану сол немесе өзге де азаматтық, саяси, мүліктік құқықтар" [3, 56 б].

Қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыруда газет, журнал мақаласы, театр қойылымдары, кино және теледидар сияқты ақпарат құралдары маңызды рөл атқарады. Алайда, көптеген журналистік жарияланымдар мен фильмдердің сценарийлеріне адамдардың құқықтарын, бостандықтарын құрметтеу сезімін тәрбиелеу, адам әлеуметтендірудің жаңа заңды түрлерін түсіндіру мәселелерін зерттеу кезінде тереңдік пен жан-жақтылық жетіспейді. Бұқаралық ақпарат құралдарына тән жанрдың заңдары материалды іріктеу кезінде сенсациялықты болжайды. Газеттер мен журналдар қылмыстық өмірдің көріністерімен, теледидар экрандарында бай адамдардың тәтті, бейкам өмірі аясында тонау және өлтіру сияқты қоғамның қандай құқықтық мәдениеті туралы әңгіме болуы мүмкін. Соңғы уақытта кинофильмдер мен журналдар арқылы құқықтық тәрбие беру ісінде шет елдердің теріс тәжірибесін қабылдау үрдісі пайда болды. "Қоғам тек

қылмыс пен оның генезисін ғана емес, сонымен қатар қылмыстан кейінгі құқық қолдану қызметінің кезеңдерін бейнелейтін объективті картинадан айрылды".

Құқықтық тәрбие құқықтық оқытумен тығыз байланысты: тәрбие оқытусыз бола алмайды, ал оқыту, сондай-ақ басқаша да тәрбиелік әсер етеді.

Бұл жерде айырмашылық-өте шартты түрде әсер ету саласы бойынша өткізуге болады: тәрбие негізінен эмоционалдық-ерік, құндылық, сананың дүниетанымдық жағына, ал оқыту – адамға ақпараттық-танымдық әсер ету мақсатында когнитивті-рационалды жағына әсер етеді.

Құндылықты, эмоциялық-еріктік ықпал өз кезегінде нақты құқықтық, жаңа тәжірибемен өте шектеулі, өйткені адамдарда қоғамдық санада және Адамдардың қызметінде жоқ құндылықтарға құрмет тәрбиелеу мүмкін емес, бірақ сөздерде, бос декларациялар мен демагогиялық мәлідемелерде (халық алдындағы саяси көшбасшылар да, қарапайым тәрбиешілер мен мұғалімдер де балалар мен жасөспірімдер алдындағы) жарияланады.

Құндылықтар мен идеалдар "кенеттен" өседі, өмірдіңөзі, барлық қоршаған

жағдайлармен қалыптасады және субъективті фактордың рөлі, бұл жерде мақсатты қызмет маңызды болғанымен, бірақ жетекші емес, сонымен қатар жалғыз қажетті және жеткілікті. Мен тәрбиешінің рөлі жарайды бермейді. Қоғамдық ауқымда мұндай тәрбиеші қандай да бір көрнекті адам бола алады, ол адам құқықтарын қорғау, мемлекеттік еркіндікке қарсы тұру саласындағы істердің шынайы жағдайына адамдардың көзін ашады.

Қорытынды. Таңдалған тақырып бойынша жоғарыда айтылған материалды талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру-қоғамдық өмірдің барлық жақтарына қатысты күрделі ұзақ процесс. Құқықтық насихаттау, азаматтардың заң білімін дамыту, заңдылықты іс жүзінде нығайту, мықты заң ғылымының болуы, мемлекетте демократиялық, тиімді Конституцияның және заңдар мен заңға тәуелді актілердің жоғары құқықтық және техникалық-заңдық сапасының болуына байланысты қол жеткізілетін құқықтық актілер жүйесін жетілдіру қалыптастыру құралдары болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Певцова Е.А. *Формирование правового сознания школьной молодежи // Государство и право. - 2008. - №4. - С. 30-38.*
2. Кузнецова Т.В. *«Оборотни» с электродами. // Аргументы и факты. -2006. -№48. - С.12-18.*
3. Морозова Л.А. *Проблемы современной российской государственности: Учебное пособие. - М.: Юрист, 2008. – 220 с.*

УДК: 321 (091); 34 (091)
МРНТИ: 10.09.01

Мухматова А.Д.¹

¹магистрант 1 курса специальности «7М04201 – Юриспруденция» института истории и права КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан)

*Научный руководитель: Ж.А. Хамзина
д.ю.н., профессор института истории и права КазНПУ им. Абая*

**ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА АДВОКАТУРЫ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье рассматривается определение понятия «адвокатура». Актуальность данной темы обусловлена тем, что история становления института адвокатуры в Казахстане является недостаточно изученной отечественными учеными и правоведами. В статье представлены исторические тенденции развития адвокатуры в Казахстане, прослеживается путь становления и развития адвокатского представительства от начала существования Казахского ханства и до принятия нового Закона

Республики Казахстан об адвокатуре в 2018 году. Автором предложена собственная периодизация становления и развития института казахстанской адвокатуры.

Ключевые слова: представительство, адвокатура, адвокат, адвокатская деятельность, этапы становления адвокатуры.

Мухматова А.Д.¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының «7М04201 - Құқықтану» мамандығы бойынша 1 курс магистранты (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми жетекшісі: Ж.А. Хамзина

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының профессоры, з.ғ.д.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ

Аңдатпа

Мақалада «адвокаттық қызмет» түсінігінің анықтамасы қарастырылады. Бұл тақырыптың өзектілігі Қазақстандағы адвокаттар институтының тарихын отандық ғалымдар мен заңгерлер жеткілікті зерттемегендігімен байланысты. Мақалада Қазақстандағы заңгерлік кәсіптің дамуындағы тарихи тенденциялар, Қазақ хандығының құрылуынан бастап 2018 жылы Қазақстан Республикасының жаңа заңының қабылдануына дейінгі заңды өкілдіктің қалыптасуы мен даму жолдары баяндалады. Автор қазақстандық адвокаттық институттың қалыптасуы мен дамуын жеке дәуірлеуді ұсынады.

Түйін сөздер: өкілдік, адвокатура, адвокат, адвокаттық қызмет, адвокатураның қалыптасу кезеңдері.

Mukhmatova A.¹

¹ 1th-year magistracy in the specialty «7M04201 - jurisprudence» of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai

Scientific leader: Zh. Khamzina

doctor of law, professor of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF LEGAL PROFESSION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article defines the concept of «legal profession». The relevance of this topic is due to the fact that the history of the institution of the legal profession in Kazakhstan is not sufficiently studied by domestic scholars and legal scholars. The article presents the historical trends in the development of the legal profession in Kazakhstan, traces the path to the formation and development of legal representation from the beginning of the existence of the Kazakh Khanate to the adoption of the new law of the Republic of Kazakhstan in 2018. The author proposes his own periodization of the formation and development of the institution of Kazakhstan's legal profession.

Keywords: representation, legal profession, lawyer, advocacy, stages of the establishment of legal profession.

В соответствии с Конституцией, основным законом, имеющим высшую юридическую силу на всей территории страны, Республика Казахстан признается демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Также, Конституция

гарантирует каждому гражданину право на судебную защиту своих прав, свобод и законных интересов, право на получение квалифицированной юридической помощи, в том числе бесплатно [1].

Главнейшей из функций адвокатуры с момента ее возникновения была и является правозащитная функция, заключающаяся в

деятельности адвокатов по оказанию квалифицированной юридической помощи и правовой защиты для всех граждан, вне зависимости от их социального, экономического или иного положения в обществе. Состояние адвокатуры и уровень ее развития является одним из ключевых показателей демократического государства и защищенности прав граждан.

Прежде чем рассматривать адвоката как одного из основных гарантов оказания квалифицированной юридической помощи, необходимо иметь представление о таких понятиях, как «представительство», «адвокатура», в чем заключается сходство и различие между ними, какую историю они имеют, каковы этапы становления и развития указанных институтов.

В отечественной литературе нет существенного различия между представительством и адвокатурой. Это объясняется тем, что адвокат в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом является одним из основных субъектов, имеющих право представлять интересы граждан в суде и защищать их охраняемые законом права.

Развитие культуры, разнообразие жизненных отношений приводит к усложнению и обновлению существующих юридических норм. Их осознание и применение в повседневной жизни становится затруднительным для общества. Не обладая специальными знаниями и навыками, граждане уже не в состоянии самостоятельно вести свои дела в суде, что обуславливает необходимость прибегнуть к помощи лица, который хорошо знаком с нормами права и может оказать нуждающемуся необходимую юридическую поддержку или правозаступничество. Такие люди и признаются адвокатами.

Адвокатура – добровольное объединение лиц, профессионально занимающихся адвокатской деятельностью [2, с. 15].

В действительности, под словом "адвокатура" понимают профессию адвокатов, а именно деятельность по защите интересов других лиц в суде. Под адвокатурой также принято понимать сословие адвокатов, иными словами - класс лиц, посвятивших себя данной профессии. Третье определение данного термина в узком научном смысле – правозаступничество, а именно профессиональная деятельность по ведению

чужих дел в суде и представление их интересов.

Адвокатура имеет многовековую историю. Существование данного института с античных времен – доказательство развития социального общества, где законы имеют высшую роль и значимость.

Слово «адвокат» (лат. «advocare, advocatus» - «призывать», «призванный») возникло в Древнем Риме. Для установления справедливости и защиты своих интересов призывались близкие люди (родственники, друзья). С появлением легисакционного судебного процесса (legis ast-sones - законные действия) заступничество переросло в патронат, появились патриции – праведы, имеющие право, в том числе, защищать интересы своих клиентов [3, с. 35].

Изучив историю государства и права, можно проследить, что уже в древних веках у народов, населявших территорию Казахстана, существовала судебная система. Многие ученые отмечают, что первой исторической формой охраны прав человека явилась самозащита. Человек самостоятельно решал когда и как было нарушено его право, сам определял виновного, лично представлял свои интересы в суде [4, с. 8]. К сожалению, достоверных источников, подтверждающих данный факт в те времена, не имеется, остается лишь предполагать, что такое явление имело место быть.

До наших дней, благодаря записям Г. Спасского и А. Левшина, дошла часть Кодекса Жеті Жаргы («Семь установлений»), разработанного биями при правлении Тауке хана в XVII веке. Анализ исследователями кодифицированного акта обычного права позволил определить, что в казахском обществе в XV-XVIII веках инициатором возбуждения дела по факту преступления выступал потерпевший. В деле, помимо истца и ответчика, участвовали свидетели (представители истца и ответчика) и присягатели. Здесь мы видим доказательство того, что уже во времена существования Казахского ханства имелось судебное представительство [5, с. 116].

В 1731 году Казахстан вошел в состав Российской империи, что означало влияние российского законодательства на казахстанское.

До реформы судебной системы институт защиты не имел какой-либо организованной группы с определенными целями, задачами

интересами, а сами представители не имели профессионального образования. В роли адвокатов выступали частные лица – стряпчие или ходатаи. Поскольку их функции не были закреплены на законодательном уровне, требования, в частности, наличие специального образования, не предъявлялись. В их обязанности входила только подача документов. Даже создание в 1832 году института присяжных стряпчих не гарантировало представления и защиту интересов социальных слоев населения России.

Появление начальной адвокатуры как профессиональной деятельности свершилось благодаря судебным уставам 1864 года: Устав об учреждении судебных установлений, Устав уголовного судопроизводства, Устав гражданского судопроизводства, Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. 20 ноября 1864 года Указом Правительствующего сената утвержден Устав судебных установлений, где адвокатура приобрела статус нового юридического учреждения России.

Судебные установления привели к тому, что адвокат стал правозаступником, оратором и поверенным одновременно. В современном понимании это является довольно-таки противоречивым. На сегодняшний день такая проблема является актуальной для отечественного законодательства, хотя в европейской системе представительство и правозаступничество с самого начала своего появления были самостоятельными институтами.

Адвокаты делились на две категории: присяжных поверенных – корпорацию, приносящих профессиональную адвокатскую присягу, и частных поверенных, занимающихся индивидуальной адвокатской практикой.

Контрреформы 1874 года ослабили адвокатуру. Данный институт стали именовать «сословием», что означало объединение юристов, выполняющих определенную общественную функцию. Права и обязанности членов сословия не регламентировались законодательством, хотя и отражались в уставах.

Институт защиты в казахском обществе продолжал следовать историческим традициям. Процесс введения института присяжных поверенных и иных законов Российской империи проходил медленно в

связи с тем, что при проведении реформ 1867-1868 гг. были сохранены и частично адаптированы к колонизации суды биев. При решении спорных вопросов бии продолжали руководствоваться нормами обычного права. Однако, проводимые российские реформы положили основу адвокатской деятельности и приобретали юридическую силу и постепенно внедрялись в казахское общество.

В судебном устройстве Казахстана в конце XIX в. Произошли изменения в связи с утвержденными Положениями об управлении Туркестанским и Степными краями 1886 и 1991 гг. Судебная реформа 1898 года затрагивала правовые основы и регулирование деятельности адвокатуры. Благодаря указанным Положениям были созданы колониальные суды, которые ограничивали действие судов биев. Судебная власть Российской империи распространялась на всю территорию Казахстана, привлекая к судопроизводству участие присяжных поверенных. Казахское обычное право постепенно теряло свое значение.

Адвокатура в виде института присяжных и поверенных просуществовала без значительных изменений до конца существования буржуазной России (октябрь 1917 года).

Утверждение новой российской политической системы повлекло за собой значительные изменения. Деятельность адвокатов по реформе 1864 года была отменена первыми декретами Советской власти по причине ее противоречия новому государственному строю. Адвокатура постепенно начала выполнять вспомогательную функцию. Подходы к организации данного института в части защиты и участия защитника в суде менялись. Законодательство постепенно утверждало коллективную форму деятельности адвокатов, которая отвечала целям и требованиям тоталитарного режима государства.

Однако, между адвокатурой дореволюционного и советского периода было много общего: форма организации, отношение государства к данному институту.

Многолетние поиски по организации защиты и представительства продолжили развитие адвокатуры. Накапливались теоретические труды и практический опыт, разрабатывалась и укреплялась нормативно-правовая база, появлялись новые формы адвокатской деятельности.

В процессе становления адвокатуры Казахстан столкнулся с рядом проблем. Во-

первых, нехватка подготовленных и квалифицированных кадров. Во-вторых, негативное отношение судебных работников, работников юстиции и правоохранительных органов к адвокатам, считая, что советский суд не может ошибаться и самостоятельно может разобраться в любом спорном деле. Наконец, считалось, что данный институт достался от царской России и отжил свое.

«Декларация прав трудящихся КАССР», принятая на Первом учредительном съезде Советов Киргизской (Казахской) АССР в октябре 1920 года, обязала органы юстиции оказывать бесплатную юридическую помощь населению в форме консультаций и судебной защиты на местах. К такой деятельности съезд предложил привлекать работников профессиональных и общественных организаций. Были открыты специальные юридические курсы для подготовки работников юстиции.

Уже в 1936 году коллегии адвокатов пополнялись. В том же году состоялся первый казахстанский съезд работников коллегий, где определились дальнейшие задачи адвокатуры по улучшению оказания юридической помощи гражданам.

В годы Великой Отечественной войны юридическая помощь, в основном, оказывалась военнослужащим, членам их семей, инвалидам войны. В послевоенный период организационные формы работы адвокатуры в нашей стране оставались без изменений. Институт защиты требовал усовершенствования. Верховным Советом союзной республики было утверждено Положение об адвокатуре, которое дало толчок каждой союзной республике для принятия аналогичного документа. В Казахстане такое положение было утверждено в 1960 году Верховным Советом Казахской ССР.

30 ноября 1979 года в СССР принят Закон об адвокатуре. Нормативный правовой акт регулировал вопросы организации и деятельности адвокатуры на общесоюзном уровне. На основании закона в каждой республике было разработано «Положение об адвокатуре». В Казахстане данное Положение утверждено в ноябре 1980 года. Принятие этих актов было обусловлено необходимостью обеспечения единообразного регулирования деятельности адвокатуры и одновременным повышением роли коллегий адвокатов, предоставлением адвокатам большей самостоятельности в ряде вопросов. В то же время широко возросла зависимость адвокатуры со стороны

государства. Так, коллегии адвокатов могли быть образованы только с согласия и одобрения местных государственных органов и Министерства юстиции. Большинство статей Положения в дальнейшем легли в основу Закона Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности» от 5 декабря 1997 года.

Создание советского судопроизводства привело к значительным изменениям в деятельности адвокатов. Наблюдается разделение функций обвинения и защиты, начинается процесс по урегулированию вопроса о заработной плате членов коллегии правозаступников, сужается круг лиц, имеющих право защищать интересы граждан в суде на законодательном уровне.

Распад СССР и создание независимых государств сохранил за собой опыт, накопленный в советский период и заложивший основу национальных адвокатур [6, с. 35-54].

С момента приобретения Казахстаном независимости произошли изменения во всех сферах государства, включая и законодательство. Конечно, первое время «отголоски прошлого» находили отражение в законах нашей страны. Но время не стоит на месте, возникают и развиваются новые правоотношения, требующие преобразования законодательства, в том числе и законодательства об адвокатуре.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что адвокат – древнейшая профессия мира. Появление представительства и адвокатуры обусловлено различными социальными, культурными, экономическими и иными факторами.

Адвокат - не просто профессионал с высшим юридическим образованием, а специалист, имеющий подтверждающую лицензию на право занятия адвокатской деятельностью.

Адвокатура представляет собой профессиональную организацию, ценность которой заключается в полной независимости от всех ветвей власти для гарантирования гражданину высокой, соответствующей защите его прав и свобод от любых нарушений как со стороны других лиц, так и со стороны государства, а также оказания квалифицированной юридической помощи в полном объеме [7].

Как в других странах, так и в Казахстане «правозаступничество» прошло длительный и непростой путь. Так, можно выделить следующие этапы становления и развития институтов представительства и адвокатуры в нашей стране:

I этап (XV – конец XIX вв.) – с момента возникновения Казахского ханства, принятия подданства Российской империи до конца существования буржуазной России.

II этап (1917 – 1991 гг.) – с момента октябрьской революции до провозглашения независимости. Здесь прослеживается значительное влияние российского законодательства на становление отечественной адвокатуры.

III этап (1991 – 1997 гг.) – с момента приобретения независимости до принятия закона об адвокатуре. Данный этап характеризуется принятием Конституций 1993 года и 1995 года, а также действием Положения «Об адвокатуре Казахской ССР», которое просуществовало до 1997 года с изменениями и дополнениями, внесенными Указами Президента от 28 июня 1991 года и от 5 октября 1995 года [8].

IV этап (1997 – 2018 гг.) – период действия Закона «Об адвокатской деятельности от 5 декабря 1997 года. Принятие закона показало значимость адвокатуры в реализации закрепленного и гарантированного Конституцией права гражданина на защиту прав, свобод и законных интересов, получении квалифицированной юридической помощи, разрешении спора мирным путем.

Стоит отметить, что Казахстан – первое государство на постсоветском пространстве, принявшее важный, эффективный,

соответствующий новым условиям закон. Законодательное закрепление адвокатуры, отведение особого места и роли в системе правозащитных институтов, определение конституционной значимости явилось решающим шагом по становлению и развитию казахстанской адвокатуры [9].

V этап (2018 г. – настоящее время) – с момента принятия Закона Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» от 5 июля 2018 года и по сегодняшний день.

Анализ законодательства выявил ряд негативных проблем: некачественное оказание юридической помощи, недобросовестность адвокатов, острый вопрос в отношении частнопрактикующих юристов, устаревшие знания, нехватка квалифицированных кадров и др. Все это ведет к нарушению конституционного принципа защиты прав и свобод граждан [10].

Принятие нового закона, охватывающего сферу адвокатской деятельности, явилось инструментом по урегулированию значительных вопросов общества. Однако, на сегодняшний день имеется много противоречивых моментов и спорных вопросов: в действительности ли действующий Закон обеспечивает полную защиту не только гражданам, но и самим представителям института правозащитничества – адвокатам.

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
2. Борисов А.Б. Большой Юридический Словарь. – М.: Книжный мир, 2010. – 848 с.
3. Адвокатская практика: Учебник / Отв. ред. А.А. Клишин, А.А. Шу гаев; МГИМО (У) МИД России. — М.: Статут, 2016. — 506 с.
4. Кучерена А.Г. Адвокатура России: Учебник / А.Г. Кучерена. - 3-е изд., перераб. - М.: Норма: НИЦ Инфра-М, 2012. - 784 с.
5. Абиль Е.А. История государства и права Казахстана: Курс лекций. /3-е изд. перераб. и доп. Караганда: ТОО «Учебная книга», 2005.- 256 с.
6. Тыныбеков С. Адвокатура и адвокатская деятельность в Республике Казахстан: учебник / С. Тыныбеков. - Изд. 2-е, перераб. и доп. - Алматы: Данекер, 2004. - 343 с.
7. Витковская С.В. Перспективы развития гарантированной государством юридической помощи на базе адвокатуры в Казахстане [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.zakon.kz/4924714-perspektivy-razvitiya-garantirovanno.html> (дата обращения: 22.06.2018).
8. Справка по результатам мониторинга Закона Республики Казахстан от 5 декабря 1997 года № 195 «Об адвокатской деятельности» [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/spravka-po-rezultatam-monitoringa-zakona-respubliki-kazahstan-ot-5-dekabrya-1997-goda-po> (дата обращения: 17.08.2017).
9. 20 лет закону об адвокатской деятельности [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://advokatura.kz/20-let-zakonu-ob-advokatskoj-deyatelnosti/> (дата обращения: 05.12.2017).
10. Ковалева Т. Минюст против адвокатов: на повестке - проект закона «Об адвокатской деятельности» [Электронный ресурс]. – 2017. - URL: <https://www.zakon.kz/4881971-minyust-protiv-advokatov-na-povestke.html> (дата обращения: 06.10.2017).

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

УДК: 342.8; 342.84; 324
МРНТИ: 10.15.37

А.Ж. Жарболова¹, Н.К. Мынбатырова¹, Г.Б. Меирбекова²

¹ Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан, Алматы)

² Абай атындағы ҚазҰПУ (Қазақстан, Алматы)

**ҚАЗАҚСТАНДА ЗАҢ ШЫҒАРУ НЫСАНДАРЫНЫҢ БЕКІТІЛУІ ЖӘНЕ
ОЛАРДЫҢ ӨЗГЕШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Мақала заң шығару нысандарын, олардың өзгешеліктерін зерттеуге арналған. Атап айтқанда, мақалада Парламенттің, республикалық референдум арқылы халықтың және өкілеттік беру жағдайында өкілеттік алған тиісті субъектінің заң шығармашылығы қарастырылып, зерттелген.

Парламенттің заңдар шығаруы ең кең тараған нысаны болып табылады. Республикалық референдум арқылы заң шығару әлем мемлекеттерінде сирек кездесетініне қарамастан, ол кез-келген мемлекеттің демократиялық сипатының көрінісі. Заң шығармашылығының өзгеше бір нысаны – бұл өкілеттік беру жағдайында заңдарды заң шығарушы емес өзге субъектінің шығаруы. Заң шығармашылығының бұл нысанының ерекшелігі: тиісті шығармашылық қызметті арнайы заң шығару өкілеттігін иеленбейтін субъектілердің жүзеге асыруында, яғни өкілеттік беру негізінде заң шығару қызметі тиісті субъектіге оның тікелей міндетіне орай тиесілі болмайды. Ғылыми зерттеудің мақсаты болып заң шығарудың негізгі нысандарын анықтап, оларды өзара салыстыра отырып олардың маңызын, өзгешеліктері мен реттелу жағдайын талдау табылады. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы мақалада заң шығармашылығының әдеттегі нысаны – Парламенттің заң шығармашылығымен қоса, өкілеттік беру жағдайында заң шығарудың ерекшелігі, оның пайда болуының жағдайлары мен жүзеге асу практикасы, халықтық заң шығармашылықтың мәні мен маңызы, оның сирек қолданылу себептері қарастырылған. Практикалық маңыздылығы: мақала мазмұнында баяндалған деректерді, қорытындыларды заң шығару практикасында, заң шығармашылығы нысандарын зерттеуде пайдалануға болады.

Зерттеу әдістері: философиялық, талдау, салыстыру, статистикалық, дедукция, индукция.

Зерттеу құндылығы: мақалада өкілеттік беру негізінде заң шығару институтының өзгешелігі, референдумда қабылданған заңның құқықшығармашылығы жүйесіндегі орны анықталды.

Жұмыстың қорытындыларының практикалық маңыздылығы: зерттеу тұжырымдарын құқық шығармашылығы практикасында қолдануға болады.

Түйін сөздер: заң шығармашылығы, заң шығару өкілеттігін беру, құқықтық реттеу, халық өкілдігі, референдум, демократия.

А.Ж.Жарболова¹, Н.К. Мынбатырова¹, Г.Б. Меирбекова²

¹ КазНУ им.әль-Фараби (Алматы, Қазақстан)

² КазНПУ им.Абая (Алматы, Қазақстан)

ЗАКРЕПЛЕНИЕ ФОРМ ЗАКОНОТВОРЧЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Статья посвящена изучению форм законотворчества, их особенностей. В частности, в статье рассматривается законотворчество парламента, народа через республиканский референдум и соответствующего субъекта, уполномоченного в условиях делегирования полномочий. Законотворчество парламента является самой распространенной формой законотворчества. Несмотря на то, что в мировой практике принятие законов на республиканском референдуме встречается очень

редко, это проявление демократического характера любого государства. Другая - необычная форма законотворчества – принятие законов не законодателем, а иным субъектом, наделенным законодательным полномочием. Особенностью данной формы законотворчества является осуществление законодательной деятельности субъектами, не обладающими специальными законодательскими полномочиями, то есть на основе наделения полномочиями законодательская деятельность не может принадлежать соответствующему субъекту в силу его непосредственной обязанности. Целью научного исследования является определение основных форм законотворчества, анализ их значения, особенностей и состояния регулирования. Научная значимость работы: в статье рассматривается наряду с обычной формой законотворчества – Парламента, особенности законотворчества при делегировании законодательных полномочий, условия его возникновения и практика реализации, сущность и значение народного законотворчества, причины его редкого применения. Практическая значимость: данные, выводы, изложенные в содержании статьи, могут быть использованы в законодательской практике, в исследовании форм законотворчества.

Методы исследования: анализ, сравнение, статистическая, философская, дедукция, индукция.

Ценность исследования: в статье определены особенности законотворчества на основе делегирования законодательных полномочий, место закона, принятого на референдуме, в системе правотворчества.

Практическая значимость результатов работы: выводы исследования можно использовать в правотворческой практике.

Ключевые слова: законотворчество, делегирования законодательных полномочий, правовое регулирование, народное представительство, референдум, демократия.

A.Zh.Zharbolova¹, N.K. Mynbatyrova¹, G.B. Meirbekova²

¹Al-Farabi Kazakh national University (Almaty, Kazakhstan)

²Abai Kazakh national Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

THE CONSOLIDATION OF THE FORMS OF LAW-MAKING IN KAZAKHSTAN AND THEIR FEATURES

Abstract

The article is devoted to the study of forms of lawmaking, their features. In particular, the article deals with the law-making of the Parliament, the people through the Republican referendum and the relevant subject authorized in terms of delegation of authority.

Lawmaking in Parliament is the most common form of lawmaking. The second form of lawmaking is popular lawmaking. Despite the fact that in world practice, passing laws in a republican referendum is very rare, this is a manifestation of the democratic nature of any state. Another - an unusual form of lawmaking - the adoption of laws not by the legislator, but by another subject endowed with legislative authority. A feature of this form of lawmaking is the implementation of legislative activity by entities that do not have special legislative powers, that is, on the basis of the empowerment, legislative activity cannot belong to the relevant subject due to his direct responsibility. The purpose of scientific research is to determine the main forms of lawmaking, the analysis of their values, features and state of regulation. The scientific significance of the work: the article examines, along with the usual form of lawmaking, the Parliament, the specifics of lawmaking when delegating legislative powers, the conditions for its emergence and the practice of implementation, the essence and significance of popular lawmaking, the reasons for its rare use. Practical significance: the data, the conclusions set forth in the content of the article can be used in lawmaking practice, in the study of forms of lawmaking.

Research methods: analysis, comparison, statistical, philosophical, deduction, induction.

The value of the research: the article identifies the features of lawmaking based on the delegation of legislative powers, the place of law adopted by referendum in the system of law-making.

The practical significance of the work: the findings of the study can be used in law-making practice

Keywords: lawmaking, delegation of legislative authority, legal regulation, popular representation, referendum, democracy.

Қазақстан құқықшығармашылығы тарихын зерттеу өзінің жүзеге асырылу нысаны бойынша заң шығармашылығы бірыңғай еместігін көрсетеді. Қай мемлекетте болмасын заң шығармашылығы заң шығару билігінің еншісіне жатқызылғанымен, Парламент заң шығармашылығының бірден-бір нысаны емес. Заң шығармашылығының әлемдік тәжірибесінен мұндай қызметті жүзеге асырудың бірнеше нысандарының бар екенін көреміз. Ол нысандар бір-бірінен субъектілік құрамы (тікелей қатысушылары) бойынша, құқықтық ережелерді құру процесі бойынша, оларды бірыңғай нормативтік-құқықтық актіде жинақтау амалы мен әдістері бойынша, сондай-ақ оларды қабылдау кезінде қолданылатын негізгі процедуралар бойынша ерекшеленеді. Заң шығармашылығы нысандарының ерекшеліктерін оған қатысушылардың әрекеттерінен, олардың өз функцияларын орындау амалдарынан байқауға болады. Құқықтық актілерге заңи күш беру жөніндегі процедуралар ол ерекшеліктерді байқатады және оларды танып, талдау жасау үшін мүмкіндік береді.

Қазақстандық және шетелдік тәжірибелермен танысу заң шығармашылығының негізінен үш нысаны қолданылатынын көрсетеді: Біріншісі - мемлекеттік билік органының заң шығарушылық қызметі. Мемлекеттік билік органының заң шығаруы заң шығармашылығының күнделікті қолданылатын негізгі нысаны болып табылады. Мұнда мәселе арнайы уәкілеттілік берілген мемлекеттік органның өзінің функционалдық міндеттерін орындау шегінде заң актілерін шығару жөніндегі қызметі туралы болып отыр.

Заң шығармашылығының бұл нысанында заң актілерін шығаруды арнайы уәкілдендірілген орган - мемлекеттік биліктің заң шығарушы органы (Қазақстан Республикасында Парламент) жүзеге асырады. Сонымен қоса, заң шығармашылығының бұл нысанында заңнама жүйесін қалыптастыруға өзге субъектілер де (Президент, Үкімет) қатысады. Заң шығарудың тиісті нысаны арнайы уәкілдендірілген орган қызметкерлерінің заң актілерінің тиімді кешенін жасау үшін қажетті барлық әрекеттерді орындайтынын білдіреді. Олар заңи бекіту және көрініс беру үшін құқық нормаларын анықтайды, құрады және олардың мәтіндік мазмұнын қалыптастырады және

біртұтас кешенге біріктіреді, сондай-ақ құқықтық актіні ресми қабылдау бойынша формалдық процедураларды орындайды және оған заңи күш береді. Уәкілдендірілген мемлекеттік органның заң шығаруы (парламент) заң шығармашылығының ең кең тараған, ең маңызды және оған қатысушылар үшін жауаптылықтың неғұрлым жоғары дәрежесін тудыратын нысаны болып табылады. Парламенттің республика заңнамасын қалыптастыруының реттеушілік мүмкіндіктері негізінен заң шығарушылардың және заң шығару процесіне қатысатын өзге де тұлғалардың кәсіптілігі мен жеке қасиеттеріне байланысты. Қазіргі заманда заң шығарушылардың жеке қасиеттерінің ішінде олардың құқықтық мәдениеті мен кәсіби санасы маңызды рөл атқарады деп айтуға болады. Себебі, заң шығарушының қабылдайтын актілерінің сапасы мен тиімділігі ең бастысы, құқықтық мәдениеттің және заң шығарушының кәсіби санасының деңгейімен анықталады (Ибраева, 2017:78).

Заң шығармашылығы процесіне қатысатын субъектілердің даярлығының жоғары деңгейі жағдайында Парламенттің заң шығару қызметі заң шығармашылығының ең бір тиімді нысаны болып табылады. Тиісінше, заң шығару техникасының ережелерін жақсы меңгерген мамандардың мақсатқа бағытталған және дұрыс ұйымдастырылған қызметі заң шығармашылығының мақсаттарына сәтті қол жеткізуге, қабылданып жатқан нормативтік актілердің ережелерінде заңи нормалардың элементтерін толық, нақты және жүйелі байқатуға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, тиісті актілердің реттеушілік әрекеттілігін қамтамасыз етеді. Осындай нысанда жүзеге асырылатын заң шығармашылығы барысында ғана заң шығарушылар өзінің кәсіби және шығармашылық потенциалын жүзеге асырудың тиімді мүмкіндігін иеленеді.

Атап кеткеніміздей, Қазақстанда заң шығармашылығын жүзеге асыруға арнайы уәкілеттілік берілген мемлекеттік орган болып ҚР Парламенті табылады. Қазақстанның қолданылудағы Ата заңының 49 бабында бекітілгендей ҚР Парламенті заң шығару билігін жүзеге асыратын Республиканың ең жоғары өкілді органы болып табылады. Байқап отырғанымыздай, Республика Конституциясымен Парламентке заң шығару билігі еншіленген. ҚР Парламентінің заң шығару билігі оның заңдарды қабылдау жөніндегі өкілеттіктерінің жиынтығын

білдіреді. 1995 жылы қабылданған Конституцияға сәйкес Республика Парламенті кенес заманындағыдай мемлекеттік биліктің жоғарғы органы емес, сондай-ақ 1993 жылғы Конституцияда бекітілгендей заң шығару қызметін жүзеге асыратын бірден-бір заң шығару органы емес, ол жай ғана «заң шығару билігін жүзеге асыратын жоғары өкілді орган». Парламенттің 1995 жылғы Конституцияда мемлекеттік биліктің жоғарғы органы ретінде танылмағаны былай тұрсын, оның бірден-бір заң шығару органы ретінде белгіленбеуі кездейсоқ емес. Парламенттің заң шығару қызметімен айналысатын бірден-бір орган болу қабілеттігінен айырылу себебі 1995 жылғы Конституцияда заң шығармашылығының Қазақстан үшін жаңа нысаны бекітілген болатын, яғни өкілеттік беру негізінде ҚР Президентінің заң шығармашылығы.

Парламенттің заңдар шығаруы заң шығармашылығының күнделікті қолданылатын нысаны. Халықпен тікелей және жанама құрылатын бұл мемлекеттік орган Республика халқының атынан өкілдік етеді, барлық халықтың біртұтастығын білдіреді, мемлекеттің демократиялығының негізгі бір көрінісі болып табылады, яғни азаматтардың билікті жүзеге асыруының негізгі нысаны ретінде танылады. Олай болса, Парламент халықтың, яғни мемлекеттегі барлық азаматтардың мүдделері мен еркін білдіруші ретінде қарастырылады. Сондықтан да ҚР Парламентінің қызметінің негізгі бағыты: тұрғылықты халықтың еркін, мүдделерін тану, зерттеу және оларды заңдарда бейнелеу, өз депутаттары арқылы халықтың мемлекетпен тікелей, тұрақты байланысын қамтамасыз ету. Парламенттің мұндай табиғаты оның мүшелерінің – халық өкілдерінің қызметінің негізін анықтайды. Депутаттар үшін ең бастысы - бүкіл халықтың еркін білдіре отырып, азаматтардың мүдделерін қанағаттандыру туралы қамқорлық (Байгелді, 1996:2).

Заң шығармашылығын арнайы уәкілдендірілген мемлекеттік билік органының жүзеге асыруы заң шығармашылығының негіз қалаушы нысаны болып табылады, өзгелері қосалқы институт ретінде болады және практикада сирек кездеседі.

Екіншісі - заң шығару өкілеттігін беру негізінде заң шығару болып табылады. Заң шығармашылығының бұл нысаны құқықтық реттеудің өзгеше институты ретінде танылады.

Мұнда мәселе: заң шығармашылығын заңның немесе мемлекеттік биліктің уәкілетті органының тапсырмасының негізінде арнайы заң шығару өкілеттігін иеленбейтін субъектілердің жүзеге асыруында. Демек, өкілеттік беру негізінде заң шығармашылығының ерекшелігі заң шығару қызметінің тиісті органға оның тікелей міндетіне орай тиесілі болмайтындығында. Кенестік үлкен энциклопедияда заң шығару құқығын берушілік институты Парламенттің уәкілдігі бойынша Үкіметтің заң күші бар нормативтік актілерді шығаруы ретінде анықталған (Прохоров, 1972:56). Олай болса, заң шығармашылығының бұл нысанында заң қабылдау құқығы өзінің тиісті құзыретіне сәйкес заң шығару құқығына ие емес мемлекеттік органға немесе белгілі бір тұлғаға беріледі.

Рим құқығының ежелгі аксиомаларының бірі мемлекеттік органға халықпен сеніп тапсырылған билік өз кезегінде басқаға берілмеуі керектігін көрсетеді. Тиісінше, теоретикалық тұрғыда заң шығарушы орган өзінің қандай да бір өкілеттігін Президентке немесе мемлекеттік қызметкерлерге бере алмайды. Алайда, шетел мемлекеттерінің (мысалы, АҚШ) тарихының ежелгі кезеңі-ақ тиісті ереженің практикаға сай келмейтінін көрсетті. Мысалы, 1789 жылғы заң бойынша АҚШ Конгресі сот органдарына соттардың қызметтерінің нормаларын әзірлеу, жасау өкілеттіктерін бергені белгілі.

Заң шығару өкілеттігінің нақты кімге берілетініне келсек, заң шығару өкілеттігіне ие болатын негізгі субъект болып Үкімет табылады (Мысалы, Италияда, Испанияда, Францияда, т.б.). Қазақстан Республикасына қатысты айтсақ, конституциялық деңгейде өкілеттік беру негізінде заң шығару институты алғаш рет 1995 жылғы Конституциямен енгізілген еді. 10 наурыз 2017 жылғы конституциялық реформаға дейінгі Конституцияның нұсқасына сәйкес Республика Парламенті палаталардың бірлескен отырысында Президентке оның бастамасы бойынша әр палата депутаттарының жалпы санының үштен екісінің даусымен 1 жылдан аспайтын мерзімге заң шығару өкілеттігін беруге хақылы болды (ҚР Конституциясы, 1995, 53 бап 3) тармақ). Демек, 1995 жылғы Конституция Қазақстанда заң шығару өкілеттігі Үкіметке емес, Республика Президентіне берілуі мүмкіндігін бекіткен болатын.

Әдетте, өкілеттік беру негізінде заң шығару реттелген шетел мемлекеттерінде өкілеттігін беру туралы актіде Үкіметтің берілген өкілеттікті (яғни заңдар шығару өкілеттігін) пайдалануының нақты мерзімі, өкілеттік берілген тұлғаның (Үкіметтің) заң шығармашылығының пәні болатын мәселелердің шеңбері, Үкіметтің тиісті институттың негізінде шығаратын заң актісінің нысаны, өкілеттікті жүзеге асыру кезінде басшылыққа алуы қажетті қағидалар көрсетіледі. 1995 жылғы ҚР Конституциясының 10.03.2017 ж. дейін әрекет еткен жоғарыда аталған нормасын саралау, Президенттің және Парламенттің мәртебесін реттеген сол тұстағы заңнаманы талдау бұл актілерде Республика Парламентінің Президентке заң шығару өкілеттігін беру тәртібі мен мерзімінің ғана реттелгенін көрсетеді, тиісінше Президенттің заң шығармашылығының пәні болып табылатын мәселелердің шегі республика заңнамасында анықталмаған еді. Конституциялық заңнамада Президенттің заң шығаруына берілетін қатынастар шегінің анықталмауы оның Конституцияның 61 бабының 3 тармағында қарастырылған қоғамдық қатынастардың кез-келгені бойынша, оған қоса конституциялық заңмен реттелетін қатынастардың шегі бойынша да заң шығару алуы мүмкіндігін көрсететін.

Өкілеттік беру тәртібімен ҚР Президенті екі рет заң шығару өкілеттігіне ие болды: 1993 жылдың желтоқсанында 12 шақырымдағы Жоғарғы Кеңес өзін-өзі таратқанынан кейін және 1995 жылы наурызда ҚР Конституциялық Сотының Жоғарғы Кеңес депутаттарының өкілеттіктерін конституциялық емес деп тану туралы шешімінің негізінде. Байқап отырғанымыздай, Парламенттің екі шақырымының өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы жағдайы Президентке заң шығару өкілеттігінің берілуін туындады және бұл екі жағдай да 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін орын алды. Демек, өкілеттік беру негізінде заң шығару нысаны Қазақстанда конституциялық деңгейде алғаш рет 1995 жылғы Конституциямен реттелгенімен, ол тиісті Конституция қабылданғаннан бері практикада қолданылмады. Республика Конституциясына енгізілген 10 наурыз 2017 жылы өзгертулер мен толықтыруларға сәйкес Президент заң шығармашылық қызметін жүзеге асырмайтын болды. Яғни, заң шығару өкілеттігін беру

институты 2017 жылдың 10 наурызында ҚР Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы заңмен алынып тасталды

(<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000051>, 9 тармақ). Олай болса, бүгінде Қазақстан Республикасында заң шығармашылығының келесідей екі нысанда жүзеге асырылатынын көрсетуге болады:

1) Қазақстан Республикасы Парламентінің заң шығаруы;

2) Референдум арқылы Қазақстан халқының заң шығаруы.

Жалпы, өкілеттік беру негізінде заң шығару практикасын саралаудан келесі жағдайды көруге болады: заң шығармашылығының әдеттегі тетігі - заң шығарушы орган жұмыс істеп тұрған кезде өкілеттік беру негізінде заң шығару қосалқы көмекші рөл атқарады деп айтуға болады әрі ол заң шығарушы орган қоғамдық қатынастардың белгілі бір кешенін жеткілікті түрде тиімді және дер кезінде реттей алмаған жағдайда оның (заң шығару органының) заң шығару қызметін толықтыруға арналған.

Өкілеттік беру институты бүгінгі заманда біршама мемлекеттерде қажетті институт ретінде танылып, орын алғанымен, кейбір елдерде заң шығару өкілеттігін өзге тұлғаға беру қажеттілік ретінде анықталмайды. Мысалға Қытай мемлекетін алуға болады. Ол Қытайда құқықтық реттеудің өзгешелігімен себептеледі. Ашып айтқанда, бұл мемлекетте заңдарды шығару емес заңға тәуелді актілерді шығару кең дамыған, кең қолданылады. Осы себепті Қытайдың құқықтық жүйесінде заңдар саны тым аз. Оның бір себебі, заңдарды шығару процесінің өте күрделілігі болып табылады. Ғалым В.В.Севальнев 2014 жылғы мақаласында ««Сыбайлас жемқорлыққа және парақорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заңға деген қоғамның аса қажеттігіне қарамастан бұл заңның жобасы ұзақ жылдар бойы түрлі комитеттер мен топтарда келісуде, тиісті құжатты қабылдау мәселесі әлі күнге дейін қаралу үстінде» - деп көрсеткен еді (Севальнев, 2014:91). Қытайда заң шығарудың тағы бір өзгешелігі: онда қандай да бір заңды қабылдаудан бас тарту туралы шешім шығарылуы мүмкіндігі. Ғалым Троцинский П.В. Қытайда Азаматтық кодекс пен Әкімшілік кодекстің жобаларының мамандармен бірнеше рет талқыланғанымен тиісті жобалардың оларды қабылдау процесіне

жетпегендігін көрсетеді (Трошинский, 2017:158-159).

Қытайда Парламентте заң қабылдау процедурасының өте ұзаққа созылатын күрделі процесс болып табылатындығы онда заңға тәуелді актілерді көптеп шығаруға негіз болса, бірқатар елдерде заң шығармашылығының ұзаққа созылуы заң шығару өкілеттігін беру институтының пайда болуына себеп болды. Парламентте заң шығарудың ұзақ мерзімде жүргізілетіндігі себепті қоғамда болып жатқан барлық өзгерістерді байқау және оларға тез заңи әсер ету күрделі. Тарихи жағдайларға сүйеніп негіздейтін болсақ, қоғамдық дамудың белгілі бір кезеңдерінде бірқатар мемлекеттің өмірінде жеке салада тоқыраушылық, тұрақсыздық орын алғаны белгілі, оған қоса, даму заңдылығына сәйкес қоғамдық өмір күрделеніп, оның даму үрдісі қарқынды өсіп, қоғамдық процесстердің жылдамдатылуына байланысты мемлекеттің рөлі күшейіп Парламенттің заң шығармашылығында жана проблемалар пайда болды. Нақты айтқанда, Парламент тарапынан өзгермелі жағдайларға жылдам көңіл бөлу қажет етілді. Алайда, Парламент сапалы заңдарды қабылдау үшін қажетті мүмкіндіктерді иеленгенімен пайда болған проблемаларға байланысты жедел түрде нақты, басымдығы жоғары заңдарды қабылдауға жарамады. Заң шығармашылығының келесі бір жолына – халықтық заң шығармашылығына келсек, референдум арқылы заң шығару өзінің табиғаты бойынша мәселелерді жылдам шешу үшін жарамсыз болып табылды. Мұндай жағдайда, өкілеттік беру негізінде заң шығару қоғам, мемлекет үшін қажетті заңды жылдам қабылдауды мүмкін ететін бірден-бір тетік болып табылады. Бұл аталғандарға қоса, заң шығармашылығының реттелген тәртібі де басымдығы жоғары заңды жылдам қабылдауға кедергі жасайды. Атап айтқанда, қалыптасқан заңдылыққа сәйкес әрекеттегі заңнаманың өзгертіліп, толықтырылуы өзге актімен емес тек заңмен ғана мүмкін. Әрекет етудегі заңды өзгерту қажет етілген жағдайда басқа бір заңды шығару қажет етіледі. Қандай да бір нақты заңдарға көптеген өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажеттігі Парламенттің жұмысының шамадан тыс көбейіп кетуіне алып келеді. Өз кезегінде ол жеке, кейде формальдық мәселелерді шешуге байланысты Парламенттің бірталай уақытын алады. Осыған байланысты Парламенттің жұмысының көбейіп кетуіне орай

маңыздылығы жоғары заң жобаларын терең талқылау, талдау үшін Парламентте жеткілікті уақыт қалмайды-да. Дәл осы жағдай біраз шетел мемлекеттерінде заң шығару өкілеттігін беру институтының пайда болуына себеп болды деп айтуға болады. Сонымен, шет елдерде заң шығару өкілеттігін беру институтын туындаған жағдайлардың негізгілерін көрсетер болсақ, *біріншіден*, атап кеткеніміздей, заң шығарушы органның жұмысының шамадан тыс көбейіп кетуі. Әдетте, мұндай жағдайда Парламент күн тәртібіндегі кейбір мәселелерді шешуді, яғни заңи реттеуді Үкіметке (кейбір елдерде Президентке) тапсыруы мүмкін. *Екіншіден*, кейбір қоғамдық қатынастардың заңи реттелуін Парламенттің жеке мәселелер ретінде есептеуі. Мұндай қатынастардың реттелуі үшін заң қажет болғанымен ол мәселелер атқару билігімен шешілуі мүмкін. *Үшіншіден*, қандай да бір қоғамдық қатынастарды жедел реттеу қажеттігі. Ол Парламентте заң жобасын талқылап, қабылдау процедурасының ұзақ уақытқа созылуымен себептеледі. *Төртіншіден*,

қоғамдық қатынастарды өз уақытында реттеу қажеттігі. Заңдардың ерте немесе кеш емес, өз уақытында қабылдануы, ең бастысы, мемлекеттің заңдылық базасының қоғам дамуына ілесіп отыруына мүмкіндік береді, әрі заңдардың сапасын анықтайды деп айтуға болады. Күні кешегі және бүгінгі қоғамдық даму практикасы көрсетіп отырғандай заңдардың сапасы тек олардың заңи қасиеттерімен ғана анықталып қоймай, сондай-ақ олардың қаншалықты өз уақытында қабылданатындығымен де анықталады. *Бесіншіден*, т.б. жағдайлар болуы мүмкін. Кейбір мемлекеттерде заң шығару өкілеттігін беру қатынасы заңи реттелмегенімен практикада мәртебесі бойынша заң шығаруға уәкілдендірілмеген тұлғаның заң актілерін шығаруы жағдайы орын алып отырады. Мысалға алсақ, көрші Ресей мемлекетінде заң шығару өкілеттігін беру мәселесінің конституциялық заңнамада реттелмегеніне қарамастан, РФ Парламентінің Үкіметке немесе Президентке заң қабылдау арқылы шешілуі тиісті қандай-да бір мәселені реттеуді тапсырған кездерін көруге болады.

Өзіміздің мемлекетімізге келсек, Қазақстанда заң шығару өкілеттігін беру институтының 1995 жылғы Конституцияда бекітілуіне заң шығарушы органның жұмысының көбейіп кетуіне орай оның

тікелей заң шығармашылығымен айналысуға уақытының жетпеуі немесе нақты бір қатынастарды жедел реттеу қажеттігі туындаған жағдайда Парламентте оны жедел реттеудің мүмкін болмауы себеп болды деп айта алмаймыз. 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейінгі мемлекеттік құрылыстағы тарихи жағдайды саралау Президенттің заң шығармашылығын жүзеге асыруына сол тұста заң шығармашылық қызметті атқаруға арнайы уәкілдендірілген орган – заң шығарушы органның мемлекеттік билік жүйесінде болмауы негіз болғанын көрсетеді.

Өкілеттік беру негізінде актілер шығарудың әлемдік практикасында заң шығармашылығының бұл нысаны арқылы шығарылған актілердің саны арнайы уәкілдендірілген орган – Парламенттің шығарған заңдарының санынан біршама есе асып кететінін кездестіруге болады. Мысалы, В.Е.Чиркин өз еңбегінде Ұлыбританияда бір жылда саны 100-ден аспайтын заң шығарылса, өкілеттік беру негізінде бір жылда 2 мыңға жуық актілер шығарылатынын көрсетеді (Чиркин, 2012:142). Тиісті институттың орын алуы практикасында өкілеттік беру негізінде үкіметтің (Қазақстанда Президенттің) мемлекет өмірінде пайда болған мәселелерді заң шығара отырып табысты шешкен кездерін кездестіруге болады. Мысалы, Қазақстанда Республика Президенті Жоғарғы Кеңестің өзін-өзі таратуына байланысты оның өкілеттік беруімен 54 заң күші бар жарлық шығарған болатын («Қазақстан Республикасының Президенті мен жергілікті әкімдерге уақытша қосымша өкілеттіктер беру туралы» жылғы заңға сәйкес). Заңның күшіне ие бұл жарлықтар мемлекеттік құрылыстың, экономикалық реформаның, халықты әлеуметтік қорғаудың, заңдылық пен құқық тәртібін нығайтудың, сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметтің маңызды мәселелерін шешті (Мұхамеджанов, 1995:2). Н.Ә.Назарбаевтың өз сөзімен айтқанда: «Парламент жоқ кезде заң күші бар жарлықтармен құқықтық реттеу саласындағы кем-кетіктердің орнын толтыруға, нарық шаруашылығын қалыптастыру үшін аса қажет деген экономикалық заңдар пакетін қабылдауға тура келді. Соның нәтижесінде еліміздің шаруашылық кешенінің үзіліссіз жұмысы қажетті заңдылық негіздерімен қамтамасыз етілді (Назарбаев, 1996:1-2). Олай болса, тиісті институттың қолданылуы

практикасы оның тек заң шығармашылығының тоқтап қалмауын қамтамасыз етіп қана қоймай, сондай-ақ мемлекеттік басқару мен қоғамдық дамудың дер кезінде құқықтық базамен үздіксіз қамтамасыз еткендігін көрсетеді.

Үшіншісі - халықтық заң шығармашылық. Мәселе халықтың тікелей ерік білдіруі негізінде, яғни референдум арқылы заң актілерін шығару туралы болып отыр. Заң шығармашылығының алдыңғы нысандарының субъектілері мемлекеттік биліктің заң шығару органы мен заң шығаруға өкілеттік алған тұлға (Президент, Үкімет) болса, референдум арқылы заң шығарудың субъектісі – қарапайым халық. Заң шығармашылығының бұл нысаны әлем мемлекеттерінде сирек кездесетініне қарамастан, халықтың заңдар шығаруы өте маңызды, мәнді. Ол кез-келген мемлекеттің демократиялық сипатының көрінісі.

Референдум – бұл демократияның ең бір ықпалды және көрнекті нысанының бірі. Бұл мемлекеттік өмірдің белгілі бір мәселелерін халықтың тікелей шешуін, халықтың еркін анықтау мен заңи рәсімдеуді қамтамасыз етеді. Ресей Федерациясының 28 маусым 2004 жылғы «О референдуме Российской Федерации» атты заңының кіріспесіне сәйкес референдум халық билігінің жоғарғы тікелей көрінісін, оның егемендігін жүзеге асыру амалын білдіреді (consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=218210).

Республика Конституциясының 3 бабына сәйкес Қазақстан халқы мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылады. Ол билікті тікелей және өз өкілдері арқылы жүзеге асырады. Референдум халықтың мемлекеттік билікті тікелей жүзеге асыруының негізгі бір жолы ретінде танылған.

Мәні бойынша референдум - бұл референдумға қатысу құқығы бар азаматтардың мемлекеттік маңызды мәселелер бойынша бүкілхалықтық дауыс беруі болып табылады. Халықтың дауыс беруіне шығарылатын мұндай (мемлекеттік маңызды) мәселелер қатарына заңдарды қабылдау да жатады.

Референдум институтын зерттеп, саралау оның бірден бүкілхалықтық дауыс беру ретінде танылмағанын көрсетеді. Кез-келген құбылыс секілді референдумның да қалыптасу және даму тарихы оның бір кездері бүкілхалықтық сұрақ ретінде, кейінірек белгілі

бір мәселелер бойынша ақырғы шешім қабылдау мақсатымен сайлаушылар корпусына жолдану ретінде анықталғандығын көрсетеді. Кезінде референдумның заң жобасы бойынша бүкілхалықтық дауыс беру емес бүкілхалықтық сұрақ ретінде анықталуына 1936 жылғы СССР Конституциясында тиісті институттың реттелу жағдайы себеп болды. Атап айтқанда, бұл Конституцияда референдум бүкілхалықтық сұрақ ретінде анықталған болатын. Өзінің даму сатысында референдум, атап кеткеніміздей, нақты бір мәселелер бойынша халыққа жолдану ретінде де анықталған еді. Нақты айтсақ, кезінде профессор А.А.Мишин заңи энциклопедиялық сөздікте референдумды «конституциялық, заңдылық мәселелер бойынша немесе өзге ішкі саяси және сыртқы саяси мәселелер бойынша ақырғы шешім қабылдау мақсатымен сайлаушылар корпусына жолдану» деп көрсеткен еді (Сухарев, 1984:320). Оның референдумды тиісті мәселелер бойынша шешім қабылдау емес, тек халыққа жолдану ретінде анықтауында «... тиісті институттың ... дауыс беру, нақты шешім қабылдау секілді мәні байқалмайды» дейді ғалым Д.М. Баймаханова (Баймаханова, 1998:64).

Қазақстанның 1978 жылғы Конституциясында мемлекеттік өмірдің неғұрлым маңызды мәселелерінің бүкілхалықтық талқылауға шығарылатындығы, сондай-ақ бүкілхалықтық дауыс беруге (референдумға) қойылатындығы реттелген еді. Референдумның тиісінше анықталуы қоғам тарапынан оның сипатына қатысты түсініксіздік тудырған болатын. Осы орайда көрнекті ғалым-заңгер Ғ.С.Сапарғалиевтің келесі пікіріне тоқталғанды жөн санадық: «референдум сипатының анық еместігі оның маңыздылығына қатысты формальдық көзқарастың нәтижесі болды, себебі мемлекеттік өмірдің маңызды мәселелерін халық емес, оның орнына коммунистік партия шешті. КСРО-ны сақтап қалу жөнінде 1991 жылы өткізілген референдумның нәтижесі оның сипатының анық еместігінің дәлелі. Яғни, азаматтардың басым көпшілігі Одақты сақтауға дауыс бергенімен, бұл референдумның нәтижесі міндетті заңи күшке ие болмады» (Сапарғалиев, 2009:307-308).

Тәуелсіз Қазақстан тарихында референдум туралы екі заң қабылданды. 25 наурыз 1995 жылғы «Республикалық референдум туралы» ҚР Президентінің

конституциялық заң күші бар жарлығында референдум ҚР мемлекеттік өмірінің неғұрлым маңызды мәселелеріне арналған заңдар мен шешімдердің жобасы бойынша бүкілхалықтық дауыс беру ретінде анықталды (adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002151, 1 бап). Сол жылы қабылданған (02.11.1995 ж.) референдум туралы екінші заң референдум ұғымын толықтырды. Атап айтқанда, тиісті заңға сәйкес референдум 25 наурыздағы заңда анықталғандай мемлекет өмірінің неғұрлым маңызды мәселелері бойынша заңдар мен шешімдердің жобасы бойынша ғана дауыс беру емес, ең бастысы, ол Қазақстан Республикасы Конституциясының, конституциялық заңдарының, заңдарының және мемлекет өмірінің өзге де неғұрлым маңызды мәселелеріне арналған шешімдердің жобалары бойынша бүкілхалықтық дауыс беру (adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002592, 1 бап). Аталмыш республикалық заңнамада мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы ретінде халықтың ҚР Конституциясын, конституциялық заңдар мен заңдарды қабылдау арқылы Республикамыздың заң шығармашылық қызметіне қатысуы тек теоретикалық тұрғыда ғана бекітілді. Тәуелсіз Қазақстан тарихында референдум тек екі рет қана өткізілді және 1995 жылғы Конституцияны қабылдау болмаса оның заң шығармашылығына қатысты болмағаны белгілі. Олай болса, референдум арқылы заң қабылдау Қазақстан Республикасы тарихында әлі күнге дейін қолданылмаған жағдай. Бұл демократиялық институт кеңес заманында да қолданылмады.

Халық заң шығармашылығының ерекше субъектісі. Ресей Федерациясында халық универсалдық құзыретке ие заң шығарушы ретінде қарастырылады. Бұл мемлекетте халықтық заң шығармашылықтың бір ерекшелігі: онда халық қоғамдық қатынастардың кез-келген дерлік саласын реттейтін заң актілерін қабылдауға құқылы әрі Ресейде кейбір заң актілері тек референдум өткізу жолымен ғана қабылдануы мүмкін. Бұған мысал ретінде РФ-ның жаңа Конституциясын және оған өзгертулер енгізу туралы заңды қабылдауды алуға болады. Бұл актілерді басқа нысанда қабылдауға жол берілмейді. Демек, Ресейде референдум тиісті мәселелерге қатысты міндетті сипатта болады. Өзіміздің мемлекетімізге келер болсақ, бізде референдумның құқықтық реттелуі оның факультативтік сипатын көрсетеді.

Факультативтік референдум – бұл белгілі бір мәселе бойынша референдум өткізуге немесе өткізбей-ақ шешуге болатын референдум. Әдетте, мұндай референдумды өткізу оны тағайындауға құзыретті тұлғаның қалауына байланысты.

Жоғарыда атап кеткеніміздей, Ресейде халықтың референдум арқылы заң шығаруының келесі бір ерекшелігі: онда халық қоғамдық қатынастардың кез-келген дерлік саласын реттейтін заң актілерін қабылдауға құқылы. Қазақстанда қолданымдағы заңнамаға сәйкес референдум арқылы заң шығарудың пәні болып республика Конституциясы, конституциялық заңдар және заңдар (шоғырландырылған заңдар және жай заңдар), оларға өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы заңдар табылуы мүмкін. «Республикалық референдум туралы» ҚР заңында референдумға шығарылмайтын мәселелер шегі анықталған. Тиісті ережеге сәйкес келесі мәселелер референдум талқысына шығарылмайды:

1) адамның және азаматтың конституциялық құқығы мен бостандығының бұзылуына әкеліп соғатын мәселелер;

2) тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстан Республикасының мәртебесін, Республиканың біртұтастығы мен аумақтық тұтастығын, оны басқару нысанын, сондай-ақ тәуелсіз Қазақстанның Негізін салушы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы іргесін қалаған Республика қызметінің түбегейлі принциптерін және Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасының мәртебесін өзгерту мәселелер;

3) Республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысы мен шекараларының мәселелері;

4) сот әділдігі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіпті қорғау мәселелері;

5) бюджет пен салық саясаты мәселелері;

6) рақымшылық пен кешірім жасау мәселелері;

7) Республика Президентінің, Парламент Палаталары мен Үкіметінің қарауына жататын адамдарды лауазымға тағайындау және сайлау, лауазымынан босату мәселелері;

8) Республиканың халықаралық шарттарынан туындайтын міндеттемелерін орындау мәселелері (adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002592_, 3 бап).

Заң шығармашылығының тікелей субъектісі ретінде халықтың тиісті қызметінің нәтижесі Республика Президентінің немесе

мемлекеттік өкімет органдарының актілерімен қандай да бір қуаттауды қажет етпейді. Әрі Республиканың бүкіл аумағында міндетті күшке ие болады. Референдумда қабылданған заңдар кез-келген жағдайда заңи күшке ие болады, тиісінше бүкіл республика аумағында әрекет етеді.

Жоғарыда атап кеткеніміздей, Республика халқы мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылады. Халықтың конституциялық-құқықтық қатынастар жүйесінде алатын орны референдумда қабылданған заңдардың басым заңи күшке ие болуы тиістілігін, яғни халықтың заң шығармашылығының нәтижесі болып табылатын заңның заңнама жүйесінде басымдыққа ие болуы керектігін көрсетеді. «Республикалық референдум туралы» заңға сәйкес (35 баптың 2 тармағы) референдумда қабылдаған шешім (заң) мен Республика Конституциясының, конституциялық заңдарының, заңдарының және өзге де құқықтық актілерінің арасындағы сәйкессіздіктер Конституцияны, конституциялық заңдарды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді референдум қабылдаған шешімге сәйкес келтіру арқылы жойылады. Байқап отырғанымыздай, бұл норма референдум өткізу арқылы қабылданған заңның бүкіл құқықтық жүйеде басым болып табылатындығын көрсетеді. Алайда, республиканың келесі заңнамасын саралау халықтың тікелей ерік білдіруі арқылы қабылданған заңның заңнама жүйесінде басымдыққа ие болмауы мүмкіндігін көрсетеді. Атап айтқанда, «Республикалық референдум туралы» заң референдумда қабылданған заңның (актінің) жоғарылығын бекіткенімен (35 бап, 2 т.), «Құқықтық актілер туралы» заңның 12 бабында әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің нормаларында қайшылықтар болған жағдайда неғұрлым жоғары деңгейдегі актінің нормалары қолданылатындығы, ал бір деңгейдегі актілердің нормаларында қайшылықтар болған жағдайда қолданысқа кешірек енгізілген актінің нормалары қолданылатындығы реттелген. Тиісінше, бұл норма халықтық заң шығармашылық арқылы қабылданған актінің деңгейі төмен болуы мүмкін деген пікір қалыптастырады. Оған қоса, аталмыш заңның нормативтік құқықтық актілердің сатысын анықтайтын нормасында (10 бап) халықпен референдумда қабылданған заңның тиісті сатыда алатын орны арнайы белгіленбеген. Олай болса, «Құқықтық актілер

туралы» заңда халықтық заң шығармашылық актісінің нормативтік құқықтық актілер сатысындағы орнын, референдумда қабылданған заң нормалары мен өзге актілердің нормалары арасында қайшылықтар болған жағдайда халықтың тікелей ерік білдіруі арқылы қабылданған заң нормаларының басым жағдайын реттеу керек.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясына сәйкес референдум өткізу туралы шешім қабылдау құқығы Республика Президентіне тиесілі. Алдыңғы, 1993 жылғы Конституциямен тиісті құқық Жоғарғы Кеңеске және Жоғарғы Кеңестің кеңесінен кейін Президентке берілген еді. Байқап отырғанымыздай, бүгінгі күнде заң шығарушы орган референдум өткізу туралы шешім қабылдауға құзырлы емес. Парламент тек референдум тағайындау жөнінде бастамашылық білдіру құқығын иеленеді. Мәселенің тиісінше шешілуін ғалым В.А.Ким және Г.В.Ким былай негіздейді: «... мұндай жағдайда референдум тағайындауда параллелизм болмайды. 1993 жылғы конституциялық нормада бекітілгендей референдум өткізу туралы шешім қабылдау құқығының екіге бөлінуі, яғни параллель механизмнің болуы ары қарай жалғаса бергенде ол биліктің дағдарысына соқтыруы мүмкін еді, ондай референдум халықты тікелей билік ету нысанынан оны жіктеу (раскол) құралына айналар еді» (В.А.Ким, Г.В.Ким, 1998:69). Ендігі кезекте, референдумда қабылданған заңдарды өзгерту мәселесіне келсек, Қазақстанда мұндай нысанда қабылданған заңдарды өзгертіп, толықтыруға қатысты арнайы ереже, өзгеше тәртіп белгіленбеген. Демек, референдумда қабылданған заңдар заң шығармашылығының өзге нысандарымен (Парламентпен) өзгертілуі мүмкін. Шетелдік тәжірибе тиісті мәселенің барлық мемлекетте біркелкі реттелмегенін көрсетеді. Көрші Ресей мемлекетінде жоғарыда көрсетіп кеткен 28 маусым 2004 жылғы «О референдуме Российской Федерации» атты заңның 83 бабының 4 тармағында референдумда қабылданған шешімдердің, егер тиісті шешімнің өзінде өзге тәртіп көрсетілмесе жаңа референдумда шешімдер қабылдау жолымен ғана өзгертілуі және жойылуы мүмкін екендігі реттелген еді. Байқап отырғанымыздай, бұл ереже халықтық заң шығармашылық нысанда қабылданған заңның тек тиісті нысанда ғана, яғни

референдумда қабылданған тиісінше заңмен ғана өзгертіліп, күшін жоятынын бекітті.

Ғылымда референдумда қабылданған заңдарды өзгертудің мұндай тәртібінің өз қиындықтары бар деп есептеледі. Атап айтқанда, мұндай тәртіп референдумда қабылданған заңдарды жетілдіруді өте күрделендіреді және еңсерілуі қиын болатын қайшылықтардың орын алу қаупін тудырады. Мысалы, егер референдумда қабылданған заңға жаңа заң қайшы келетін болса (Чухвичев, 2012:103).

Ресейде халықпен референдумда қабылданған заңдарға берілген мұндай жоғары орын онда халықтық заң шығармашылықтың өзгеше нәтижесі болып келесі табылатындығын көрсетеді: халықтың тікелей ерік білдіруі барысында қабылданған заңдар өзге нормативтік-құқықтық актілер үшін (заңдар үшін де) негіз қалаушы болып табылатынды. Демек, ресейлік жалпы халықтық референдумда қабылданған заңдар тұтастай заңнама жүйесі үшін, оның ішінде парламенттік жолмен қабылданған заңдар үшін де негіз, база ретінде қызмет етуге арналған.

Қазақстандық заң шығару практикасында халықтың тікелей ерік білдіруі арқылы халықтың заң шығармашылығының мысалы болып қолданымдағы Республика Конституциясы табылады. Ол әзірге халықтың тікелей ерік білдіруімен республикалық референдумда қабылданған бірден-бір акт.

«Республикалық референдум» туралы заңды саралау республикамызда халықтық заң шығармашылық процесінің жалпы және үстіртін реттелгенін көрсетеді әрі атап кеткеніміздей оның практикалық жүзеге асуы өте сирек, яғни бүгінгі күнде халықтық заң шығармашылық қолданымдағы Конституцияны қабылдаумен ғана шектеледі. Заң шығармашылығының бұл нысанының толық әрі нақты реттелмеуін келесілерден байқауға болады: халықтық заң шығармашылық барысында жүзеге асырылатын арнайы процедуралар толық анықталмаған, талқылауға шығарылатын заң жобасын кімнің және қалайша жасайтындығы, тиісті заң жобасына өзгертулерді кімнің және қалай енгізетіні, заң жобасын референдумға шығару үшін қандай арнайы процедуралар жүзеге асуы тиіс екендігі толықтай анық, түсінікті емес.

Жалпы, заң шығармашылығының бұл нысанының кемшін тұстары да кездеседі. Атап

айтқанда, заңдар референдум өткізу жолымен қабылданған жағдайда оның қатысушыларының (халықтың) заң жобасын дайындауға қатысуға шынайы мүмкіндігі болмайды. Азаматтар (халық) болашақ заңның мазмұнын анықтау, онда жазылған ережелердің мәні мен нысанына әсер ету құзыретін иеленбейді. Олар тек өзге субъектімен құрастырылған заң жобасының дайын мәтінімен келіседі немесе келіспейді. Оның үстіне референдумда оған қатысушылар тұтастай заң жобасына дауыс беруге мәжбүр болады. Яғни, азаматтар референдумға қойылған заң жобасының өзі қалайтын, көңілінен шығатын белгілі бір бөлігіне ғана дауыс бере алмайды. Өз кезегінде, заң шығарудың мұндай тәртібі заң шығарушының, яғни референдумда дауыс беруші азаматтың тұтастай заң жобасымен емес, тек белгілі бір бөлігімен ғана келіскен жағдайда оның келесі әрекеттің бірін таңдауға мәжбүр болатынын көрсетеді: заң жобасының өзінің көңілінен шығатын ережесімен қоса көңілінен шықпайтын ережесін де мақұлдап тұтас заң жобасының қабылдануы үшін дауыс береді немесе заң жобасында өзінің көңілінен шықпайтын ереженің болуына байланысты тиісті жобада өзінің мүддесіне жауап беретін, көңілінен шығатын ережелер болса да оны мақұлдамайды. Демек, мұндай жағдайда азамат өзінің еркіне қарсы әрекет етеді, яғни жоба мәтінінде өзіне ұнайтын, мүддесіне сай келетін ереже болса да оған қарсы дауыс береді. Бұл референдумның объективтілігі дәрежесін ғана төмендетпейді, сонымен қатар ол референдумды халықтың еркін байқату құралы ретінде пайдалану мүмкіндігіне күмән тудырады.

Референдумның ұйымдастырылуы мен өткізілу тәртібін қарастыратын заңды саралау оның референдум талқысына шығарылған заң жобасы бойынша халықтық талқылаудың өткізілетіндігін немесе өткізілмейтіндігін нақты реттемейтіндігін көрсетеді. Сондықтан, заңдардың жобаларын референдумға шығармас бұрын міндетті түрде халықтық

талқылауды өткізуді нақты түрде бекіту қажет. Референдум туралы заңда орын алған толық және нақты реттеушілік жағдай референдумға қатысушы азаматтарда бүкілхалықтық дауыс беруге шығарылып отырған заң жобасына өзгертулер енгізу, оның (заң жобасының) жаңа, өзіндік редакциясын ұсыну мүмкіндіктері болмайды деген қорытындыға келуге себеп болады.

Бұл аталғандар халықтың өз еркін тікелей білдіру жолы ретінде тұтастай референдум институтына сын ретінде қарауға әрі оның маңызына күмәндануға негіз болмайды. Референдум тұрғын халық үшін өз еркін өкілдерінің көзқарастарымен, ой-пікірлерімен байланыстырмай тікелей баяндаудың бірден-бір жолы ретінде қажет. Алайда, атап кеткеніміздей қазіргі кезде біздің елімізде бұл тетіктің орын алуы мен реттелуі жағдайында ол (референдум) халықтың алдын-ала анықталған, құрастырылған мәселе бойынша көзқарастарын білдіруі үшін жарайды. Бұл конституциялық-құқықтық институтты ары қарай жетілдіру, дамыту болашақта оның (референдумның) заң шығармашылығы процесінде халықтың еркін білдірудің жеткілікті түрде маңызды нысаны болуына мүмкіндік тудыруы мүмкін. Дамыған, жетілдірілген жағдайда референдум республикамыздың құқықтық базасын толықтырып қана қоймай, ол азаматтардың құқықтық санасының өсуіне көмектеседі, белгілі бір мемлекеттік органдардың (тұлғалардың) қызметінің жоғарылауына себепші болады. Өйткені, референдумда халық билігінің мынадай әлеуметтік қызметі жүзеге асады: мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамдық бақылау. Олай дейтін себебіміз, референдумда оны тағайындау туралы бастамашылық білдірген субъектілердің халықтың дауыс беруіне ұсынған заң жобаларына өктем баға беріледі. Сондай-ақ, референдум арқылы азаматтардың мемлекет ісіне араласуы өсіп, өмірдің барлық салаларына ықпалы мен әсері күшейеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құқықтық мемлекетті бекіту және азаматтық қоғамды дамыту жағдайында құқықтық мәдениеттің қалыптасуы: монография / Жауапты ред. А.С.Ибраева. – 2 бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 224 б.
2. Байгелді Ө. Ата заң - арайлы болашақ кепілі // Егемен Қазақстан. -29 тамыз 1996 ж.
3. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А.М.Прохоров. -Т.8. -М., «Советская энциклопедия», 1972. - 592 с.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы, Жеті жарғы, 1995.

5. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР заңы 2017 жылғы 10 наурыздағы №51-VI ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000051>
6. Севальнев В.В. Противодействие коррупции: опыт КНР // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. -2014. -№1. -С.91.
7. Троицкий П.В. Общая характеристика правового регулирования в современном Китае // Право и государство. -№3-4 (76-77). -2017. –С.157-168.
8. Чиркин В.Е. Законодательная власть. -М.: Норма, 2012. – 336 с.
9. Мұхамеджанов Б. Президенттің нормативтік қызметі нені көздейді // Егемен Қазақстан. - 01.03.1995
10. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның екі палаталы тұңғыш Парламенті – еліміздің заң шығармашылығындағы жаңа кезең // Егемен Қазақстан. -31 шілде 1996 ж.
11. Федеральный конституционный закон РФ «О референдуме Российской Федерации». <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=218210&fld=134&dst=1000000001,0&rnd=0.6903938712607873#0028619496798>
12. Юридический энциклопедический словарь. Гл. ред. А.Я.Сухарев. -М.: Советская энциклопедия, 1984. - 415 с.
13. Баймаханова Д.М. Конституционные проблемы развития непосредственной демократии (на материалах Республики Казахстан). Дисс. к.ю.н. - Алматы, 1998
14. Сапарғалиев Г.С. Парламентское право. -Астана, 2009. – 284 с.
15. Республикалық референдум туралы» ҚР Президентінің 1995 жылғы 25 наурыздағы конституциялық заң күші бар жарлығы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002151_
16. «Республикалық референдум туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 2 қарашадағы № 2592 конституциялық заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002592_
17. Ким В.А., Ким Г.В. Конституционный строй Республики Казахстан. -Алматы, 1998 - 170 с.
18. Чухвичев Д.В. Законодательная техника. Второе издание. – М.: Юнити-Дана. Закон и право, 2012. – 415 с.

УДК:342.5

МРНТИ:10.15.33

А.О.Касымбек¹

¹КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

ПАРЛАМЕНТСКИЙ КОНТРОЛЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА И ПОСТРОЕНИЯ СИЛЬНОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые особенности парламентского контроля в Казахстане и России. Выступая разновидностью государственного контроля, он является неотъемлемой частью современного конституционализма, фактором прогрессивного правового страны, позволяет контролировать в рамках парламентских процедур, деятельность исполнительных органов власти, особенно в части исполнения республиканского бюджета, реализации программ социально-экономического развития.

Особое внимание в статье обращается на сложность реализации некоторых форм парламентского контроля, а также необходимости принятия ряда новых законов, направленных на обеспечение верховенства парламента.

Ключевые слова: парламент, государство, контроль, права.

А.О. Қасымбек¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

ПАРЛАМЕНТТІК БАҚЫЛАУ ҚҰҚЫҚ ҮСТЕМДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӘНЕ МЫҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ҚҰРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан мен Ресейде парламенттік бақылаудың кейбір ерекшеліктері қарастырылады. Мемлекеттік бақылаудың бір түрі бола отырып, ол қазіргі конституционализмнің ажырамас бөлігі, прогрессивті құқықтық елдің факторы болып табылады, парламенттік рәсімдер шеңберінде биліктің атқарушы органдарының қызметін, әсіресе республикалық бюджетті атқару, әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларын іске асыру бөлігінде бақылауға мүмкіндік береді.

Мақалада парламенттік бақылаудың кейбір нысандарын іске асырудың күрделілігіне, сондай-ақ Парламенттің үстемдігін қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар жаңа заңдарды қабылдау қажеттігіне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: парламент, мемлекет, бақылау, құқық.

А.О. Kassymbek¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

PARLIAMENTARY CONTROL AS A TOOL FOR ENSURING THE RULE OF LAW AND BUILDING A STRONG LEGAL STATE

Abstract

The article discusses some features of parliamentary control in Kazakhstan and Russia. Speaking as a kind of state control, it is an integral part of modern constitutionalism, a factor of a progressive legal country, it allows you to control the activities of the executive authorities, especially in the execution of the republican budget, and the implementation of socio-economic development programs, within the framework of parliamentary procedures.

Particular attention in the article is drawn to the complexity of implementing some forms of parliamentary control, as well as the need to adopt a number of new laws aimed at ensuring the supremacy of parliament.

Keywords: parliament, state, control, law.

Декларация Совещания на высоком уровне Генеральной Ассамблеи ООН по вопросу о верховенстве права на национальном и международном уровнях подтвердила приверженность современных стран целям и принципам Устава Организации Объединенных Наций, международному праву и правосудию, а также международному порядку на основе верховенства права, которые являются непреложной основой более мирного, процветающего и справедливого мира [1].

Процесс обеспечения верховенства права тесно связан с деятельностью высших органов государственной власти, эффективная работа которых способствует развитию идей правового государства и их внедрению в ткань общественных и государственных отношений.

Аксиологическая значимость идеи верховенства права, заключается в том, что она составляет правовой каркас

конституционного строя многих стран мира, составную часть сильного демократического государства и основой обеспечения прав и свобод личности.

Исторические истоки и генезис данного принципа встречались еще в трудах Аристотеля, который считал, что «государство, должно управляться законами, а не людьми»[2]. Позже, в эпоху абсолютизма, идеи верховенства права стали обсуждаться в контексте ограничения власти монархов посредством законов, в целях защиты интересов личности от государственного произвола.

Верховенство права как базовый принцип современного конституционализма означает, что законы принятые парламентами должны обладать не только высшей юридической силой по отношению к иным актам, но и соответствовать идеям законности и справедливости, как важным составляющим

демократического государства. Только закон может выступать регулятором важнейших общественных отношений, подчиняющий нормам права не только государство и его органы, но и всех должностных лиц.

Вместе с тем, как показывает анализ юридической литературы, механизм обеспечения верховенства права имеет многосоставный характер, и наряду с правовыми нормами, включает в себя также систему институтов власти, которые в установленном Конституцией порядке наделены необходимыми полномочиями по обеспечению идей правового государства.

Конституционное развитие современных государств показывает, что огромную роль в процессе обеспечения верховенства права играет Парламент, главное назначение которого заключается в принятии правовых законов, направленных на защиту общественных интересов.

Дееспособный и независимый парламент, наиболее надежный ограничитель государственной власти. В зависимости от формы правления, он наделен различными функциями по обеспечению суверенитета и территориальной целостности, защите конституционного строя, прав и свобод личности.

Эффективная законодательная деятельность парламентов позволяет гарантировать в обществе верховенство Конституции, преемственность верховной власти, внедрять в правовую систему наиболее передовые нормы международного права.

Одной из наиболее эффективных форм деятельности парламента по обеспечению верховенства права является его законодательская деятельность. Основными формами такого участия является право законодательной инициативы, участие в конституционном процессе, обращение в Конституционный Совет по поводу официального толкования норм Конституции, инициирование новых законопроектов, направленных на обеспечение верховенства права.

Презумпция верховенства Парламента, сформированная еще в XIX веке английским ученым А. Дайси, означает что *«законодатель вправе издавать или отменять любой принятый им акт независимо от сферы регулируемых общественных отношений»*. Этот принцип, с некоторыми вариациями и сегодня применяется в странах с

парламентарными и смешанными формами правления и предполагает, что проведение законодательных процедур, должны быть направлены на повышение эффективности законотворческого процесса и соответствовать интересам общества. В этом, по сути, состоит основная идея представительной природы современного парламента как надежного механизма защиты общественных интересов и гаранта от произвола в сфере публичных правоотношений.

Примечательно также, что правовые и политические аспекты организации парламентского контроля широко обсуждаются в научных публикациях современных ученых, изучаются основные его формы и особенности при различных формах правления, а также политико-правовые последствия его проведения[3].

Так, профессор Ю.А. Тихомиров, анализируя функции современного парламента, выделяет законодательную, представительную, конституционную, внутриорганизационную и контрольную, И.А. Макаров - законодательную, представительную и контрольную, а Ж.И. Овсепян - законодательную и контрольную[4].

Профессор Г.С. Сапаргалиев, наряду с представительской и законодательной, выделял контрольно-оценочную функцию, объединяющую собственно контрольные полномочия Парламента и оценку деятельности Правительства. Данная функция, по мнению ученого, осуществляется при заслушивании отчетов Правительства, проведении парламентских слушаний, при выражении вотума недоверия и др[5].

Несмотря на некоторые различия, большинство авторов, в качестве основной называют именно контрольную функцию, направленную на обеспечение «чистоты» государственно-властных отношений в самых различных сферах общественной жизни.

Являясь составной частью современного конституционализма, и необходимым условием построения сильного государства, парламентский контроль выступает неотъемлемой частью системы сдержек и противовесов, обеспечивает прозрачность процедуры формирования органов исполнительной власти, и принятия наиболее значимых государственных решений, способствующих реализации норм Конституции. «Сущность и назначение парламентского контроля, - по мнению

ученых, - заложена в самой Конституции, и определяются правом многонационального народа Республики Казахстан иметь возможность контролировать через представительную власть деятельность Правительства и иных органов власти, и в первую очередь в сфере бюджетных правоотношений»[6]. «Выступая неперменным условием устойчивости конституционного строя и его институтов»[7], и одновременно «гарантом преобладания общенациональных интересов, парламентский контроль является надежным фактором обеспечения законности в деятельности исполнительной власти и повышения ее эффективности»[8].

По своему назначению парламентский контроль как форма народного (государственного) контроля имеет различные аспекты. Помимо контроля строго экономических вопросов, нередко он носит и политический характер, эффективность которого, может определяться интересами различных партийных или олигархических групп, а также практическим опытом их проведения.

Наиболее часто парламентский контроль проявляет себя в процессе реализации парламентских процедур, основной целью которых является обеспечение эффективности работы парламента и его органов. Парламентская процедура является важным показателем развитости парламентаризма, и одновременно гарантией легитимности парламентского процесса.

Так, во многих странах мира, контрольные органы (чаще Счетные палаты) вправе контролировать финансовые акты, издаваемые правительством по исполнению бюджетов. О результатах своей работы контрольный орган докладывает Парламенту, который вправе политико-правовыми средствами реагировать на возможные нарушения Конституции [9].

Такая практика больше характерна для таких стран как Великобритания, Италии, Японии, Финляндия, Швеция и некоторых других стран, в которых Парламент как носитель верховной представительной власти наделен широкими законодательными полномочиями, в том числе и в контрольной сфере. Долгое время, в силу доктрины верховенства Парламента в системе разделения власти конституционность принимаемых ими актов не оспаривалась. Однако, сегодня в большинстве стран учреждены органы конституционного

контроля, которые вправе устанавливать конституционность законов и иных актов парламента в случае возникновения спора о его конституционности.

Конституционное развитие зарубежных стран показывает, что одной из форм парламентского контроля является выражение вотума недоверия исполнительной власти или отдельному министру.

Причем, законодатель не дает исчерпывающего перечня оснований, которые могут служить основанием для ее применения. Чаще всего это может быть связано с социально-экономическим кризисом и неспособностью правительства решать поставленные задачи, утратой политического доверия, противостоянием правительства и палат парламента, инициированием неполярных законодательных актов и др. Не последнюю роль могут играть и партийные интересы парламентских партий.

Парламентский контроль в современных странах имеет и иные формы, степень эффективности которых во многом определяется формой правления, политическим составом, как парламента, так и правительства, а также слаженностью системы сдержек и противовесов.

Как известно, в России и Казахстане с принятием новых конституций произошел переход к идее рационального парламентаризма, что предполагает несколько иные императивы поведения властей и характер их взаимодействия с Президентом.

В Конституции России Федеральное Собрание - определяется в качестве представительного и законодательного органа Российской Федерации. Федеральное Собрание состоит из двух палат - Совета Федерации и Государственной Думы [10].

В Казахстане, Парламент также является высшим представительным органом Республики, осуществляющим законодательные функции. Организация и деятельность Парламента Республики Казахстан, правовое положение его депутатов определены Конституцией, Конституционным Законом «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», регламентами и другими законодательными актами [11].

К примеру, в Конституции Казахстана вообще отсутствует термин «парламентский контроль», однако анализ его функций позволяет нам выделять контрольную деятельность Парламента; Палат Парламента;

постоянных комитетов; деятельность депутатских групп и фракций и некоторые другие. Схожие контрольные функции закреплены и в Конституции Российской Федерации.

Механизм парламентского контроля в Казахстане и России включает в себя такие формы как депутатский запрос, контрольные полномочия в сфере бюджетных правоотношений, квазисудебные полномочия (участие в процедуре импичмента), выражение вотума недоверия, обращение в орган конституционного контроля, парламентские расследования, а также иные парламентские процедуры, характерные для большинства стран мира.

Важнейшей контрольной прерогативой современных парламентов является финансовый контроль, проводимый Счетными палатами. Так, в Российской Федерации задачами Счетной палаты являются организация и осуществление контроля за своевременным исполнением доходных и расходных статей федерального бюджета и бюджетов федеральных внебюджетных фондов; определение эффективности и целесообразности расходов государственных средств и использования федеральной собственности; оценка обоснованности доходных и расходных статей проектов федерального бюджета и бюджетов федеральных внебюджетных фондов; финансовая экспертиза проектов федеральных законов, и др. [12]

В России, в отличие от Республики Казахстан принят самостоятельный закон «О парламентском контроле», который регулируют общественные отношения, связанные с осуществлением палатами Федерального Собрания Российской Федерации, комитетами и комиссиями палат Федерального Собрания Российской Федерации [13].

Самостоятельным направлением в реализации контрольных полномочий парламентов России и Казахстана является их участие в формировании различных органов власти. Например, Государственная Дума и Мажилис участвуют в формировании Правительства; Совет Федерации участвует в формировании Конституционного Суда, а Сенат и Мажилис - Конституционного Совета РК. С участием парламента формируются Счетная палата России и Счетный комитет РК. Парламенты также наделены властью

утверждать федеральный (и республиканский) бюджет и отчеты о их исполнении.

Если говорить о вотуме недоверия, предусмотренного конституциями наших стран, то следует отметить, прежде всего, его жесткий формат, который не позволяет парламенту оказывать давление на политику правительства. Если в России за годы независимости были замечены робкие попытки реализации данного права [14], то в Казахстане это право относится к летаргическим полномочиям Мажилиса Парламента. Несмотря на активность депутатов Государственной думы и пассивность Мажилиса Парламента, общим все же является практическая невозможность реализации данного права.

Так, согласно ст. 117 Конституции РФ «Государственная Дума может выразить недоверие Правительству Российской Федерации. Постановление о недоверии Правительству Российской Федерации принимается большинством голосов от общего числа депутатов Государственной Думы. После выражения Государственной Думой недоверия Правительству Российской Федерации Президент Российской Федерации вправе объявить об отставке Правительства Российской Федерации либо не согласиться с решением Государственной Думы. В случае если Государственная Дума в течение трех месяцев повторно выразит недоверие Правительству Российской Федерации, Президент Российской Федерации объявляет об отставке Правительства, либо распускает Государственную Думу».

Однопартийный состав Мажилис Парламента также не позволяет выразить недоверие правительству, что на практике снижает его возможности влиять на политику исполнительной власти. Как правило, президентская республика исключает выражение вотума недоверия, сохраняя за главой государства, в случае необходимости менять состав Правительства снимая возникающую напряженность в отношениях с властями.

Сильная модель президентуры, сложившиеся в России и Казахстане характеризуется наличием ограниченных полномочий, не дающих возможность полноценно контролировать исполнительную ветвь власти, особенно в сфере бюджетных правоотношений, а также расследовать громкие коррупционные правонарушения.

Насущной проблемой для современного Казахстана остается принятие самостоятельного закона «О парламентском контроле», который должен уточнить понятие и пределы, формы, виды и юридические последствия парламентского контроля, полномочия палат Парламента, парламентских комитетов и комиссий, а также отдельных депутатов. По нашему мнению особое место в нем должен занять институт парламентского расследования. Конституционный статус должен получить и депутатский запрос.

Сегодня парламентский контроль, носит не системный характер, не позволяет в рамках парламентских процедур расследовать правонарушения с участием государственных служащих, привлекать к ответственности должностных лиц, игнорирующих депутатские запросы.

Реализация указанных мер станет неотъемлемым фактором повышения эффективности и повышения роли парламента в механизме разделения власти и укрепление демократических начал в государственном управлении.

Список использованных источников:

1. Декларация совещания на высоком уровне Генеральной Ассамблеи по вопросу о верховенстве права на национальном и международном уровнях // Принята резолюцией 67/1 Генеральной Ассамблеи от 24 сентября 2012 года. // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ruleoflaw_2012.shtml
2. Философско-правовые взгляды Платона и Аристотеля. // https://studbooks.net/529857/filosofiya/filosofsko-pravovye_vzglyady_platona_i_aristotelya
3. Демидов М.В., Казакова Е.В. Парламентский контроль за органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации. Чебоксары, 2017. - 167 с.; Сапаргалиев Г.С. Парламентское право Республики Казахстан: Монография. – Астана: ТОО Институт законодательства Республики Казахстан. 2009. – 224 с.; Каримова Г.Ю. Институт парламентского контроля в зарубежных странах // <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-parlamentskogo-kontrolya-v-zarubezhnyh-stranah> и др.
4. Вандышева Е.А., Сунгурое. А.Ю. Контрольная функция парламента: парламентские комиссии по расследованию и счетные палаты. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kontrolnaya-funktsiya-parlamenta-parlamentskie-komissii-po-rassledovaniyu-i-schetnye-palaty>
5. Сапаргалиев Г.С. Парламентское право Республики Казахстан: Монография. – Астана: ТОО Институт законодательства Республики Казахстан. 2009. – С. 93.
6. Караев А.А. Совершенствование форм парламентского контроля в Республике Казахстан. // <https://www.zakon.kz/4621897-sovershenstvovanie-form-parlamentskogo.html>
7. Диваева Г.Ю. Институт парламентского контроля: конституционно-правовой аспект. // Автореф. дисс. на соискание уч. степени к.ю.н. - Казань-2004: // <http://lawtheses.com/institut-parlamentskogo-kontrolya#ixzz5iDsAno4A>
8. Караев Р.Ш. Конституционно-правовые формы парламентского контроля за исполнительной властью в РФ: Автореф... на соиск. уч. степени к.ю.н. 12.00.02. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 3.
9. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: М.: ФОРУМ, 1999. – С. 145.
10. Конституция Российской Федерации. Принята народом России 12 декабря 1993 года, вступила в силу 25 декабря 1993 года // <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>
11. Официальный сайт Парламента Республики Казахстан. // <http://www.parlam.kz>
12. Федеральный закон « О Счетной палате РФ от 27 марта 2013 года http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144621/
13. Федеральный закон от 7 мая 2013 г. «О парламентском контроле» // <http://base.garant.ru>.
14. Вотум недоверия. 20 попыток. // http://rapsinews.ru/legislation_publication/20160609/276267891.html

**ОТБАСЫ ҚҰҚЫҒЫ
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО
FAMILY LAW**

УДК: 347.61/.64
МРНТИ: 10.47.01

Б.Б. Абылкасымова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты (Алматы, Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі: Ж.А. Хамзина

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.д.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША НЕКЕ ТҮСІНІГІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша неке түсінігі және некені заңды түрде рәсімдеу негіздері қарастырылған. Сондай-ақ, некеге тұратын адамдардың өзара келісімі некеге тұрудың шарты ретінде ер мен әйелдің ерікті және еркін одағы болып табылатынын зерттеп көрсетеді. Отбасының өмірлік мәселелерін бірлесіп шешу құқығы отбасының бюджетін бөлісу, балалар тәрбиесі, үй шаруашылығын жүргізу, туған-туыскандарымен бірге немесе бөлек тұру міндеттері ерлі-зайыптылардың бір-бірімен келісімі бойынша шешілетінін белгілейді.

Түйін сөздер: неке, отбасы, ерлі-зайыптылар, балалар.

Б.Б. Абылкасымова¹

*¹магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

Научный руководитель: Ж.А. Хамзина

д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая

ПОНЯТИЕ БРАКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены понятие брака и основы законодательного оформления брака в соответствии с законодательством Республики Казахстан. Кроме того, взаимное согласие лиц, вступающих в брак, свидетельствует о том, что условием заключения брака является добровольный и свободный союз мужчины и женщины, которым принадлежит право на совместное решение жизненных вопросов семьи.

Ключевые слова: брак, семья, супруги, дети.

*B.B. Abylkasymova*¹

¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Research supervisor: Zh.A. Hamzina

Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU

CONCEPT OF MARRIAGE UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers the concept of marriage and the basis of the legislative formalization of marriage in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. Furthermore, the mutual consent of the persons entering into the marriage shows that the condition for marriage is a voluntary and free union of men and women. The right to a joint solution of family life issues determines that the obligations to allocate the family budget, raise children, maintain a household, live together with relatives or be separately resolved by agreement of the spouses.

Keywords: marriage, family, spouses, children.

Отбасы құқығы бойынша «неке (ерлі-зайыптылық) – ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді туғызатын, отбасын құру мақсатында Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімімен жасалған еркек пен әйел арасындағы тең құқықты одақ» (Кодекстің 1-бабы, 26-тармағы).

Некені заңды түрде рәсімдеу дегеніміз оны азаматтық хал актілеріндегі жазу органдарында тіркеу болып табылады. Белгілі бір тәртіппен тіркелген некенің ғана құқықтық күші болады. Бұл ереже неке-отбасы заңдарының негіздерінің бірі болып табылады («Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодексінің 2-бабы)[1].

Қазақстан аумағында қолданылып жүрген неке және отбасы туралы заңда некені міндетті түрде тіркеу барлық кезде талап етілмеді. Мұндай ереже 1926 жылға дейін болды да, кейін 1944 жылғы 8-шілдедегі КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының Жарлығы болды. Бұл Жарлық бойынша іс жүзінде некеде болып, бірақ тіркелмеген адамдардың некесі мойындалмады. Ал, мұндай қатынастағыларға бірге тұрған кездерінің уақыты көрсетіле отырып АХАЖ органдарында тіркеу жолымен рәсімдеу құқығы берілді. Кейін ерлі-зайыптылардың бірі қайтыс болған, майданда хабарсыз кеткен жағдайларда аман қалғанының және балаларының мүддесі үшін іс жүзіндегі неке қатынастарын заңдастыру мүмкіндігі сот тәртібімен шешіліп отырды.

Мемлекеттік және қоғамдық мүдделер тұрғысынан алғанда да, ерлі-зайыптылардың және олардың балаларының жеке және мүліктік мүддесін қорғау жөнінен де некені

тіркеу қажет. Тіркеу кезінде некені кию шарттарының сақталғандығы тексеріледі.

Некеге тұру үшін заңда белгіленген шарттарды (9-11-баптар) сақтау қажет. Аталған шарттарды оң (позитивтік), теріс (негативтік) деп белу қабылданған. Басқаша айтқанда, оңды жағы көбірек болып, теріс жағы болмаған жағдайда некеге тұруға болады.

Оның біріншісіне мыналар жатады: некеге тұратын еркек пен әйелдің өзара ерікті келісімі және олардың неке жасына жетуі.

Некеге тұратын адамдардың өзара келісімі некеге тұрудың шарты ретінде еркек пен әйелдің ерікті және еркін одағы болып табылатын неке мәнінен туындайды. Осы шарт біреудің мәжбүр етуімен болатын неке одағына заң мән бермейтінін көрсетеді.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 10-бабында белгіленгендей, еркектер мен әйелдердің неке жасы - 18. Ертеректе Қазақ КСР-інің неке және отбасы кодексінің 16-бабына сәйкес еркектердің неке жасы - 18, әйелдердікі - 17 деп белгіленген болатын.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 10-бабында азаматтық хал актілеріне жазу органдары некеге тұруды мемлекеттік тіркеу орындарында дәлелді себептері болған жағдайда неке жасын екі жылдан аспайтын мерзімге төмендету мүмкіндігі (некеге тұрушылардың өздерінің және олардың ата-аналарының немесе қорғаншылардың келісімімен) көзделген.

Белгіленген неке жасын кемітудің қажеттілігіне келетін болсақ, мұндай жағдай әдетте неке жасына толмаған, бірақ іс жүзінде некеде тұрғандар үшін, әйелдің аяғы ауырлығы мен баласын тууы үшін жасалады.

Некеге тұруға кедергі жасайтын қолайсыз жағдайлардың немесе басқа да себептердің

болатындығы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 11-бабында қарастырылған. Осы бапқа сәйкес мына тараптағы адамдардың некеге тұруына тыйым салынады:

- 1) бір жынысты адамдардың;
- 2) олардың біреуі болса да басқа тіркелген некеде (ерлі-зайыптылықта) тұратын адамдардың;
- 3) жақын туыстардың;
- 4) бала асырап алушылар мен асырап алынған балалардың, асырап алушылардың балалары мен асырап алынған балалардың;
- 5) соттың заңдық күшіне енген шешімі бойынша олардың біреуі болса да психикалық ауруы немесе ақыл-есі кемдігі салдарынан әрекетке қабілетсіз деп танылған адамдардың некеге тұруына тыйым салынады.

Егер заң актілерінде өзгеше белгіленбесе, азаматтар өздеріне тиесілі неке-отбасы қатынастарынан туындайтын құқықтарды, оның ішінде осы құқықтарды қорғауға арналған құқықты өз қалауы бойынша қолданады.

Неке-отбасы құқықтарын жүзеге асыру және міндеттерді орындау отбасының басқа мүшелері мен құқықтың өзге субъектілерінің құқықтарын, бостандығын және заңды мүдделерін бұзбауға тиіс.

Неке-отбасы құқықтары заңмен қорғалады, бұған осы құқықтардың мақсатына қайшы келетін жағдайлар қосылмайды.

Тіркелген неке ерлі-зайыптылардың арасындағы жеке және мүліктік құқықтар мен міндеттерді тудырады.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 29-бабына сәйкес ерлі –зайыптылардың жеке құқықтарына мыналар жатады: тегін таңдау құқығы, қызмет түрін, мамандықты, тұрғылықты жерді таңдау құқықтары, отбасы өмірінің мәселелерін бірлесіп шешу құқығы.

Заңға сәйкес ерлі-зайыптылар тең құқықтарды пайдаланады және тең міндеттерді атқарады. Ерлі-зайыптылардың жеке құқықтарының теңдігі отбасы өмірінің барлық жалпы мәселелерін (ана, әке болу, балаларға тәрбие мен білім беру мәселелері және отбасы өмірінің басқа да мәселелері) олардың бірлесіп және өзара келісе отырып шешуінен көрінеді. Алайда, ерлі-зайыптылардың ешқайсысы да жеке құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру кезінде артықшылықты пайдалануға тиіс емес.

Қолданылып жүрген заңда текті таңдаудың екі жолы ұсынылған. Некеге тұру кезінде ерлі-зайыптылардың қай-қайсысы да өздерінің некеге отырғанға дейінгі тегін қалдыра алады. Сонымен бірге ерлі-зайыптылар өз қалаулары

бойынша ортақ бір тек таңдауға құқылы. Ондай тек ерінікі болмаса әйелінікі де болуы мүмкін. Тәжірибеде ерлі-зайыптылар ортақ бір текті (әдетте ерінің тегін) таңдайды.

Кейбір елдердің, оның ішінде ТМД құрамына кіретін елдердің заңы ерлі-зайыптылардың екі текті де алуына мүмкіндік жасайды, яғни өзінің тегіне жұбайының тегін қосуына жағдай жасайды. Қазақ КСР-інің неке және отбасы туралы Кодексі бұған жол берген жоқ еді. Ал, енді «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 31-бабында жұбайлардың біреуінің некеге тұрғанға дейінгі тегі қосарлас болғанда болмаса, басқа жағдайда екі текті де алып жүруге рұқсат етеді.

Қызмет пен мамандықты ерікті талдау құқығы ерлі-зайыптылардың оқу орындарына түсу, мамандық таңдау, сол таңдап алған мамандық бойынша жұмыс орынның табу жөніндегі мәселелерді жеке өздерінің шешулеріне болатындығын көрсетеді. Әдетте, қызмет пен мамандық таңдау ерлі-зайыптылардың екі жақты келісімдері бойынша отбасы мүддесін ойластыра отырып жүзеге асыратын ісі.

Тұрғылықты жерді таңдау еркі дегеніміз мынаны білдіреді: ерлі-зайыптылардың жеке тұруларына болады немесе әртүрлі тұрғын үйлерді иемденуге құқылы. Бірақ, еркек пен әйел басын біріктіру үшін некеге тұратындықтан, отбасын құруға және оны нығайтуға мұндай құқықтардың пайдасы болмайды. Заңда көрсетілген тұрғылықты жерді таңдау еркіне ие болу құқығының мәні ерлі-зайыптылардың ешқайсысы да бір-бірін белгілі бір жерде тұруға мәжбүр ете алмайтындығында, ал таңдау екі жақтың өзара келісімімен жүзеге асырылуы керек.

Отбасының өмірлік мәселелерін бірлесіп шешу құқығы отбасының бюджетін бөлісу, балалар тәрбиесі, үй шаруашылығын жүргізу, туған-туысқандарымен бірге немесе бөлек тұру міндеттері ерлі-зайыптылардың бір-бірімен келісімі бойынша шешілетінін белгілейді. Ерлі-зайыптылардың ешқайсысы да өзінің еркін екіншісіне тануға құқылы емес. Егер ерлі-зайыптылар кейбір мәселеде келісімге келе алмаса, онда олар өз дауларын шешу үшін Заңда көрсетілген органдарға шағы адануға құқылы. Мәселен, ерлі-зайыптылар арасында балалар тәрбиесі мен тек таңдауда келісім болмаса, бұл мәселені қорғаншы және қамқоршы органдар арқылы шеше алады.

Ерлі - зайыптылардың мүліктік қатынастары оларға тиесілі болған мүлікті меншіктену және бір-бірлеріне өзара материалдық қолдау

көрсету міндеттерінен туындайды. Құқықтық қатынастардың бірінші түрі Кодекстің «Ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері» деп аталатын 7-тарауындағы нормалармен, ал екіншісі — Кодекстің «Ата-аналар мен балалардың алименттік міндеттемелері» деп аталатын 19-тарауындағы нормалармен реттеледі.

Ерлі-зайыптылардың меншік құқығының регламентациясы немесе басқаша айтқанда олардың мүліктік режимі жаңа заңда елеулі өзгеріске ұшырады. Бұрынғы заңдарда тек бір ғана режим қарастырылған еді. Жаңа Заңда ерлі-зайыптылардың заңды мүліктік режимі де, ерлі-зайыптылар мүлкінің неке шартымен бекітілген шарттық режимі де көзделінеді.

Дегенмен, некеге тіркеу кезінде неке шарты жиі қолданылып жүрсе де, көп жағдайда ерлі-зайыптылар мүлкінің заңды режимі - олардың ортақ бірлескен меншік режимі қолданылады [2, 37 б].

Бұған дейін де айтылғанындай, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 2-бабы ерлі-зайыптылардың отбасындағы құқығының тең болу принциптерін айқындайды. Осы ортақ принциптің пайда болуына ерлі-зайыптылардың некелескеннен кейінгі бірге тұрған ғұмырында жинаған мүлікке тең құқылығы ықпал етеді. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 32-бабына сәйкес ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған мүлкі олардың бірлескен ортақ меншігі болып табылады. Ерлі-зайыптылар мұндай меншікке тең құқықпен билік етеді және пайдалана алады. Нақты өмірде белгілі бір заттарды өйелі тұрақты пайдаланса, екінші бір затты — ері тұтынады, үшінші бір затты олардың екеуі де пайдаланады. Бірақ сырт көзге олардың ортақ мүлкіне жататын заттардың барлығы да ерлі-зайыптылардың екеуіне де бірдей болып саналады.

Заңда ерлі-зайыптылардың некеде тұрған кезде жинаған мүліктерінің жалпы тізімі берілген. Бұған ерлі-зайыптылардың табыстары (жалақысы, зейнет ақысы, материалдық көмек, кәсіпкерлік қызметтен тапқан табыстары, т. б.), осы табыстардың негізінде жиналған мүліктер (ортақ мүлік, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың әрқайсысының мүлкі) және т.б. жатады.

Жалпы тәртіп бойынша ерлі-зайыптылардың құқықтық жағынан тең болуы олардың қайсысы қандай затты иемденуге, ол заттың қандай мақсатқа арналғанына және кімнің атына жазылғанына байланысты емес.

Ерлі-зайыптылардың құқықтық жағынан тең болуына олардың отбасы табысының жалпы сомасына қаншалықты үлес қосқаны да әсер ете алмайды. Кодекс (32-бап, 3-тармақ) ерлі-зайыптылардың ортақ мүлікке құқығы некеде тұрған кезеңде үй шаруашылығын жүргізуді, балаларды бағып-күтуді жүзеге асырған, немесе басқа да дәлелді себептермен жеке кірісі болмаған жұбайға да тиесілі екендігін арнайы ескертеді.

Бірге тұрған кезде жинаған ортақ мүліктен басқа, ерлі-зайыптылардың әрқайсысына тиесілі жеке мүлкі болады және оған өздері дара билік етеді. Мұндай жеке дара мүліктерге ері мен әйелінің некеге тұрғанға дейінгі немесе ерлі-зайыптылардың некеге отырғаннан соңғы жеке міндеттемелері бойынша алған заттары, ері мен әйелінің сый ретінде алған, немесе мұрагерлік жолы мен иемденген заттары, жеке пайдаланатын заттары (сырт киім, аяқ киім, т. б.) ерлі-зайыптылардың некеге тұру кезінде ортақ қаржысына сатып алынған болса да қымбат заттар мен басқа да сән-салтанат заттарын қоспағанда, басқасының бәрі жатады. Мысалы, әйелінің құндыз мانتосы, ерінің алтын сағаты т. б. ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкі болып саналады.

Некенің іс жүзінде токтатылуына байланысты бөлек тұрған кезде ерлі-зайыптылардың әрқайсысы тағы да мүлікті сот олардың әрқайсысының меншігі деп тануы мүмкін «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 34-бабы).

Жалпы ортақ меншік болып табылатын мүлікке ерлі-зайыптылар өзара келісім бойынша иелік ете алады. Ерлі-зайыптылардың әрқайсысы жалпы мүлікке байланысты өз бетінше келісім жасай алады. Бқл жерде жаңа Заңның талап етуі бойынша басқа жұбайдың келісімін алуы қажет. Ортақ мүлікке байланысты нотариалды рәсімдеуді талап ететін мәміле жасау үшін (мәселен, тұрғын үйді сату кезінде) екінші жұбайдың жазбаша келісімі қажет.

Ерлі-зайыптылардың әрқайсысы некені тоқтатқан сәтте де, сондай-ақ некеде тұрған кезінде де жалпы ортақ мүлікті бөлісуді талап етуге құқылы. Ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөліске салғанда олардың үлестері тең болуы тиіс. Жоғарыда көрсетілгеніндей, отбасының жалпы табысына ерлі-зайыптылардың әрқайсысының қосқан үлесінің көлемі жалпы ереже бойынша ескерілмейді. Сонымен бірге жекелеген жағдайларда сотқа кәмелетке толмаған

балалардың мүдделерін немесе ерлі-зайыптылардың біреуінің мүдделерін ескере отырып ерлі - зайыптылардың үлестерінің теңдігі негізін ескермеу құқығы берілген «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 37-бабы).

Ерлі-зайыптылардың талап етуінен басқа ортақ мүлікті бөлу несие беруші ерлі-зайыптылардың біреуінің үлесінен өндіріп алу үшін ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін бөлу туралы кредит берушінің талабын мәлімдеуі жағдайында да жүргізілуі мүмкін.

Ортақ мүлікті белген кезде ерлі-зайыптылардың әрқайсысына қандай заттың берілетінін сот айқындауы керек.

Егер ерлі-зайыптылардың біріне берілетін зат құны жағынан оның үлесінен артып кетіп жатса, онда екіншісіне бұл үшін тиісті өтемақы төленеді.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодекстің 147-бабында көрсетілген ерлі-зайыптылардың бір-бірін асырап бағу жөніндегі міндеттеріне сәйкес олар бір-біріне материалдық қолдау көрсетуге міндетті. Ерлі-зайыптылардың бірі ұндай қолдау көрсетуден бас тартқан жағдайда еңбекке жарамсыз жұбайының сондай-ақ жүкті кезінде және бала туғаннан бастап үш жыл бойы әйелінің алиментті сот арқылы алуға құқы бар, бұл үшін жұбайының қолдау көрсетуге қаражаты болуға тиіс. [4,137 б].

Алимент алушы жұбайдың еңбекке жарамсыздығы зейнетақы жөніндегі заңдарға сәйкес анықталады. Бұл заң бойынша мүгедектердің барлық үш тобы да (I, II, III), сондай-ақ зейнет жасына жеткен азаматтар еңбекке жарамсыз деп танылады. Бұл адамдар зейнетақы алатын, алмайтындығына қарамастан еңбекке жарамсыз деп танылады.

Алимент алуды талап етудің екінші шарты — мұқтаждық яғни бұл дегеніміз еңбекке жарамсыз жұбайдың өмір сүруге жетерлік қаражатының болмауы деген сөз.

Бұрынғы заң бойынша, еңбекке жарамды болғанмен де мұқтаждық көріп отырған жұбайдың басқа жұбайдан алимент алуға құқы болмаған. Жаңа заңда мұқтаждық көріп отырған жұбайының (еңбекке жарамды болса да) мүгедек ортақ баланы бағып күткені үшін жұбайынан алимент алу мүмкіндігі қарастырылған.

Материалдық қолдау көрсету талап етіліп отырған жұбайдың қаражат жағдайы соған лайық болуға тиіс. Егер оның қаражат жағдайы бұған сай болмаса, талап етуші

жұбайының еңбекке жарамсыздығы мен мұқтаждығы дәлелді болғанына қарамастан, ол одан материалдық көмек ала алмайды. Алдыңғысының материалдық қолдауы оның қолда бар мүлкі, табысы, отбасылық жағдайы есепке алына отырып әрбір нақты жағдайға орай белгіленіп отырады.

Алимент алушы жұбайдың материалдық жағдайы да дәл осылайша анықталуы керек, өйткені, алынатын көмектің мөлшері де материалдық және отбасылық жағдайларға байланысты болмақ. Оның мөлшері алиментті төлеу кезінде белгіленген айлық есептік көрсеткіштің еселік қатынасымен бекітіледі.

Неке-отбасы құқықтарын қорғауды азаматтық сот ісін жүргізу ережелері бойынша — сот, ал осы Кодексте көзделген жағдайларда мемлекеттік органдар немесе қорғаншы және қамқоршы органдар осы Кодекстің тиісті баптарында көзделген тәртіппен жүзеге асырады.

1. Талап-арыздың ескіруі неке-отбасы қатынастарынан туындайтын талаптарға қолданылмайды, бұған бұзылған құқықты қорғауға арналған мерзім осы Заңмен белгіленген жағдайлар қосылмайды.

2. Талап-арыздың ескіруін белгілейтін нормаларды қолдану кезінде сот Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (Жалпы бөлім) 177, 179, 180, 182-185-баптарының ережелерін басшылыққа алады.

Некеге тұру үшін некеге тұрушы еркек пен әйелдің өзара ерікті келісімі және олардың неке жасына жетуі қажет.

Неке осы Кодекстің 11-бабында аталған мән-жайлар болған жағдайда қиылмайды.

Неке жасы еркектер мен әйелдер үшін он сегіз жас болып белгіленеді.

Дәлелді себептер болған жағдайда мемлекеттік тіркеу орны бойынша азаматтық хал актілерін жазу органдары неке жасын екі жылдан аспайтын мерзімге төмендетуі мүмкін.

Неке жасын төмендету туралы өтінішті некеге тұруға тілек білдірушілер немесе олардың ата-аналары, не қорғаншылары (қамқоршылары) белгіленген неке жасын төмендету қажеттігін туғызатын себептерді көрсете отырып қозғай алады.

Барлық жағдайларда неке жасын төмендетуге тек некеге тұрушылардың келісімімен ғана жол беріледі.

Неке жасына толмаған адамдар арасындағы некеге ата-аналарының не қорғаншыларының келісімімен ғана рұқсат етіледі.

Некеге тұруға тілек білдіруші адамдарға медициналық, сондай-ақ медициналық-генети-

калық мәселелер және репродукциялық денсаулық қорғау мәселелері бойынша консультация беру мен тексеруді мамандандырылған денсаулық сақтау мекемелері және некеге тұратын адамдардың екеуінің келісімімен ғана жүргізеді.

Некеге тұратын адамдарды тексерудің нәтижелері медициналық құпия болып табылады және ол некеге тұруға ниеттенген адамға тексеруден өткен адамның келісімімен ғана хабарлануы мүмкін.

Некеге тұратын адамдардың тікелей қатысуымен неке мемлекеттік азаматтық хал актілерін жазу органдарында қиылады.

Некеге тұруға ниет білдірген адамдардың біреуі азаматтық хал актілерін жазу органына келе алмайтын ерекше жағдайларда неке мұндай адамның тұратын жері бойынша қиылуы мүмкін.

Неке қию кезінде өкіл жіберуге жол берілмейді.

Некені қию некеге тұруға тілек білдірушілер азаматтық хал актілерін жазу органына арыз берген күннен бастап бір ай мерзім өткен соң жүргізіледі.

Дәлелді себептер болған жағдайда неке қиюды мемлекеттік тіркеу орны бойынша азаматтық хал актілерін жазу органы бір өткенге дейін неке қиюға, сондай-ақ осы мерзімді ұзартуға, бірақ бір айдан аспайтын мерзімге ұзартуға рұқсат етуі мүмкін[4].

Ерекше мән-жайлар болған кезде (жүктілік, бала тууы, бір тараптың өміріне тікелей қауіп төнуі және басқа да ерекше мән-жайлар) неке өтініш берілген күні қиылуы мүмкін.

Неке қиюды мемлекеттік тіркеу азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеу үшін белгіленген тәртіппен жүргізіледі.

Азаматтық хал актілерін жазу органдарының некені тіркеуден бас тартуына некеге тұруға тілек білдіруші адамдар не олардың біреуі сотқа шағым жасай алады.

Жұбайының (зайыбының) қайтыс болуы және оны өлді немесе олардың біреуі хабар-ошарсыз кеткен деп жариялау салдарынан некені тоқтатылуы

Неке ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы немесе сот оны елді немесе хабар-ошарсыз кеткен деп жариялау салдарынан тоқтатылады.

Сот қайтыс болды деп жарияланған немесе сот хабар-ошарсыз кеткен деп танылған жұбайы келген және тиісті сот шешімі күшін жойған жағдайда некені ерлі-зайыптылардың бірлескен өтініші бойынша азаматтық хал актілерін жазу органы қалпына келтіруі мүмкін.

Егер жұбайлардың екіншісі жаңа некеге отырса, некені қалпына келтіруге болмайды.

Егер неке қию кезінде тараптарға (немесе тараптардың біреуіне) қайтыс болды немесе хабар-ошарсыз кетті деп танылған жұбайы тірі екені белгілі болса, бұл ереже қолданылмайды.

Сонымен қорыта келе мынадай ұсыныстар жасауға тура келеді: неке – отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты – неке деп түсінуіміз қажет. Егер неке тіркелмесе де, бірақ еркек пен әйел бірге тұрып, балаларын тәрбиелеумен айналысып жатса, мұны да отбасы деп айтуға болады (қараңыз азаматтық неке). Егер кәмелетке толған балалары ата – анасымен бірге тұрып, оларға қамқорлық жасап, материалдық көмек көрсетсе – бұл да отбасы. Егер кәмелетке толған ағалары мен қарындастары атаанасыз бірге тұрып, бір – біріне қамқорлық жасайтын болса – бұл да отбасы. Адамдар арасында некеден, туыстықтан, бала асырап алудан, отбасына тәрбиелеу үшін бала алудан туындайтын қатынастар отбасылық қатынастар деп аталады. Бірақ отбасындағы қатынастардың бәрі бірдей құқық жөнімен реттеле бермейді. Отбасындағы қатынастар, негізінен, адамгершілік, ізгілік - өнегелік нормалары негізінде реттеледі. Бұл өзара құрмет, сүйіспеншілік, қамқорлық және имандылық қолдаудың көрінісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518-IV Кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (өтініш берген күні: 01.12.2019)

2 Байжанов Н. Неке және отбасы [Текст] : ғылыми басылым / Н. Байжанов . - Алматы : Жеті жарғы, 1997. - 55 б.

3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім) 01.07.1999 ж. (03.07.2019 берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K9900000409> (өтініш берген күні: 01.12.2019)

4 Ынтымақов С.А. Отбасы құқығы [Текст] : практикум / С. А. Ынтымақов, Т. Д. Карпушина. - Алматы : Заң әдебиеті, 2004. - 131 б.

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕР ҚҰҚЫҒЫ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ И ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО
ENVIRONMENTAL AND LAND LAW**

УДК: 349.6.086
МРНТИ: 10.53.65

М.Р.Рахмания¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты (Алматы, Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Калкаева

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.*

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢДАРДЫ БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ТҮСІНІГІ
ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершіліктің түсінігі және оның түрлері қарастырылған. Сондай-ақ, экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілік мәселесі заң ғылымдарының аясында жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігін, өйткені бұл келешекте қабылданатын жаңа заңдардың, қолданыстағы заңнамаларға өзгертулер мен толықтырулар енгізудің талаптарымен де тығыз байланысты мәселе болып табылатындығын зерттеп көрсетеді.

Түйін сөздер: экология, құқық бұзушылық, экологиялық құқық.

М.Р. Рахмания¹

*¹магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева

*к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права
КазНПУ имени Абая*

**ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ
ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

Аннотация

В статье рассмотрены понятие и виды ответственности за нарушение экологического законодательства. Вместе с тем, вопрос ответственности за нарушение экологического законодательства требует всестороннего изучения в сфере юридической науки, поскольку это является проблемой, тесно связанной с требованиями новых законов, изменений и дополнений в действующее законодательство, которые будут приняты в будущем.

Ключевые слова: экология, правонарушения, экологическое право

M.R. Rakhmaniya¹

¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Research supervisor: N. B. Kalkayeva

PhD in Law, the associated professor of Chair of jurisprudence of Institute of history and right of Abai KazNPU.

CONCEPT AND TYPES OF LIABILITY FOR VIOLATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

Abstract

The article considers the concept and types of liability for violation of environmental legislation. However, the issue of liability for violations of environmental legislation requires comprehensive study in the field of legal science, as this is a problem closely related to the requirements of new laws, amendments and additions to existing legislation, which will be adopted in the future.

Keywords: ecology, offences, environmental law.

Экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауапкершілік Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 9-бөліміндегі 46-тарауында «Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік және экологиялық дауларды шешу» деп аталады[1]. Шын мәнінде экологиялық жауапкершілікке Қазақстан Республикасының табиғатын және оның құрамдас бөлігі болып табылатын табиғи ресурстар туралы заңдарды бұзғаны үшін жауапкершіліктер жатады. Экологиялық (табиғат қорғау) заңды орындамағаны үшін кінәлілер экологиялық құқық бұзудың түріне байланысты жауапкершілікке тартылады. Экологиялық құқық бұзушылық - бұл табиғат қорғау заңын бұзу және адам денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянын тигізетін құқыққа қарсы іс. Тұлғаның экологиялық заңдарға қайшы келетін әрекеттері экологиялық құқық бұзудың белгілері болып табылады. Қоршаған ортаға тигізген зардап деп, қоршаған ортаның сапасына жағымсыз өзгерту алып келген әсерлердің жиынтығын айтады. Зардаптың екі түрлі формасын ажыратады: залал (табиғи ортаның, ресурстардың, сандық немесе сапалық кемуі, яғни, экологиялық залал);шығын (табиғат пайдаланушы үшін экономикалық тиімсіз салдарлар).Экологиялық құқық бұзғандар әкімшілік, азаматтық-құқықтық, дисциплинарлық, материалдық (мүліктік), қылмыстық жазаларға тартылады [2,305].

Экологиялық заңдарды бұзғаны үшін заңдық жауапкершіліктің бастамасы экологиялық заңдардың талабын бұзушылық болып саналады.

Экологиялық заңдарын бұзу-белгіленген экологиялық тәртіпті бұзатын және табиғи

ортаға және оның ресурстарына зиян келтіретін заңға қайшы келетін кінәлі субъектінің әрекет немесе әрекетсіздігі.

Экологиялық тәртіп-адамның өз өмірі мен денсаулығы үшін табиғи ортаның қолайлы болуына құқығын қамтамасыз етудің, қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделері үшін қоршаған ортаны қорғаудың адам қызметінің осы ортаға зиянды ықпал жасауына жол бермеудің, табиғи тепе-теңдіктің сақтау мен табиғатты ұтымды пайдаланудың ережелері мен негізгі түпкі бағдарламаларының жүйесі.

Табиғи ортаға және оның ресурстарына зиян келтіру дегеніміз экологиялық тәртіпті бұзу салдарынан табиғатқа, табиғи ресурстарға, адамның денсаулығы мен өміріне келген немесе келуі мүмкін болатын экологиялық қауіптің салдары.

Экологиялық тәртіпті бұзу мен табиғи ортаға және табиғат ресурстарын және адам денсаулығы мен өміріне зиян келтіру тығыз байланысты. Себебі экологиялық тәртіп бұзылған жағдайда, оның табиғатқа, табиғи ресурстарға, адам денсаулығы мен өміріне кері әсері болады. Оның бірінші түрі: табиғи техногендік және төтенше табиғи оқиғалардан экологиялық жағдайдың нашарлануы мүмкін. Бір адамның және қоғамның экологиялық қызметінде олардың алдын-ала зиян әсерлерін болдырмау, жеңілдету шараларын қолдану міндеті қойылған жағдайларда және антропогендік әсерлердің пайда болуы заңдық жауапкершілік туғызады. Соған орай алдын алу шараларын қолданбаған кінәлі адамдардың жауапкершілікке тартылуы заңның талабынан туындайды.

Екінші түрі: табиғатқа, табиғи ресурстарға экологиялық мониторингі жүргізу талаптары, табиғи ресурстарды пайдалану кезінде талаптарды, жобалауға қойылатын экологиялық және өзге де талаптар мен нормативтердің орындалмауы салдарынан экологиялық тәртіп бұзылып, табиғатқа, табиғи ресурстарға, адам өмірі мен денсаулығына зиян келтіруі мүмкін.

Сондықтан табиғатқа және табиғи ресурстарға келетін теріс әсерлердің салдарына табиғи қорлардың сарқылуы, бұзылуы, табиғаттан алынатын табыстардың азаюы немесе болмай қалуы табиғатты қалпына келтіру шығындары, атмосфералық ауаның табиғи ортаның адам өмірі мен денсаулығына қолайлы болмай зиян келуі жатады.

Экологиялық заңдардың міндеттеріне осы аталған зиянның топтастырылуын көрсету яғни заң бұзушылықтардың жүйесін белгілеу жатады.

Әрбір жеке құқық саласында заң бұзушылық болуы мүмкін болса, ол әр бір заңдық жауапкершілікті сол заңның өзі атап беруі осы заңның міндеті болуы қажет. Мұның экологиялық қатынастар саласында жеке заңдылықты сақтау үшін өте қажетті мәні бар. Осыны еске алып, Қазақстан Республикасының Орман кодексі орман заңдарын бұзғандық үшін жауаптылықтың (75-бап), су кодексі су заңдарын бұзғаны үшін жауаптылықтың (120-бап) пайда болу негіздерін көрсетіп берді. Заңның мұндай нормалары жоғарыда аталғанындай экологиялық тәртіпті, экологиялық қатынастарда заңдылықты сақтауға және осы салада заңды жауапкершіліктің құқық негіздерінің жариялығын және ол туралы ақпараттың болуына саяды. Осы талаптарға ҚР 2007 жылы 9 қаңтарда қабылдаған Экологиялық кодексі сай келеді. Оның 45-67 баптарында экологиялық сараптама саласындағы Қазақстан Республикасының табиғат қорғау заңдарын бұзушылықтың түрлерін атап көрсеткен. Олардың жалпы саны 12 және экологиялық заңды бұзғаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарында басқа да заң бұзушылықтар қаралуы мүмкін деп ескертілген.

Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану туралы заң нормаларының бір-бірімен тығыз байланыста болатынын ескерсек экологиялық заң бұзушылық пен экологиялық заңдық

жауапкершіліктің де бір-бірімен тығыз байланыста болатынын байқауға болады. Өйткені экологиялық жауапкершіліктің арқауы – экологиялық заң бұзушылық болып табылады.

Экологиялық заңды бұзу екіге бөлінеді. Біріншісі – тәртіпсіздік, екіншісі – қылмыс. Тәртіпсіздік-жеңіл тәртіп бұзушылыққа жатса, қылмыс ауыр тәртіп бұзушылыққа жатады-оны қылмыс деп атайды.

Жеңіл тәртіп бұзушылық үшін еңбек заңында-тәртіптік жаза қолданатын, материалдық шығынға тәртіп бұзушылық үшін материалдық немесе азаматтық құқық нормалары қолданылатын, экологиялық құқық нормаларын жеңіл бұзылатын түрлеріне әкімшілік құқық нормалары қолданылатын тәртіп бұзушылық экологиялық немесе азаматтық құқық нормаларын бұзушылық тәртіптік, әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықпен қатар пайда болуы мүмкін.

Экологиялық немесе экологиялық салалық жауапкершілік осы заңдардың нормаларынан пайда болатын және осы заң салалары нормаларында қаралған ерекше жазалау шаралары қаралған жағдайда қолданылады.

Экологиялық құқық бұзушылық төрт түрлі құрамнан тұрады. Біріншісі – объект, екіншісі – субъект, үшіншісі – объективтік тарап, төртіншісі – субъективтік тарап.

Экологиялық заң бұзушылықтың объектісі – экологиялық нормалармен реттелген және реттелетін қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жөніндегі қоғамдық қатынастар. Бұл объекті екіге бөлінеді. Жалпы экологиялық объектіге – табиғат немесе қоршаған ортаны қорғау туралы қатынастар. Салалық экологиялық объектілерге жер, су, орман, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, атмосфералық ауа, жер қойнауы, пайдалы қазбалар, ерекше қорғалатын табиғи объектілер, континентальдық шельф туралы пайда болатын және экологиялық заңдармен реттелген және реттелетін қатынастар жатады. Олардың ішінде құқықтық реттелуге қарай табиғи ресурстарға мемлекеттік және жеке меншік құқығы, табиғатты пайдаланушылардың құқығын қорғау, климат пен озон қабатын қорғау жөніндегі қатынастар өз алдына экологиялық заң бұзушылықтың объектісі бола алады.

ҚР Экологиялық кодексінің 1-бабында қоршаған ортаны қорғау объектілеріне жер, оның қойнауы, су, атмосфералық ауа, орман мен өсімдіктер, жануарлар дүниесі, табиғи эко-

логиялық жүйелер, климат және жердің озонды қабаты, экологиялық, ғылыми және мәдени жағынан ерекше құнды қоршаған орта объектілері аталған. Бұл тұжырымның бір жақты екенін оқулықтың бастапқы жағынан атағанбыз. Себебі экологиялық құқықтық қатынастар табиғатты және оның ажырамас бір бөлігі табиғи ресурстарды қорғау жөнінде ғана емес оны пайдалану және табиғи ресурстардың өсімін, өнімін молайту және қорғау, және пайдалану, экологиялық апат және ахуал жөнінде де құқықтық қатынастар пайда болады. Экологиялық заңдарда реттелген және реттелетін осы қатынастар ішінде заң бұзушылық қатынастар олардың құрамдас бөлігі болып саналады.

Экологиялық заң бұзушылықтың субъектісін екіге бөліп қарау дұрыс болады. Себебі тұлғалар табиғатты және табиғи ресурстарды пайдаланушы тұлғалар мен табиғи ресурстарды заң жүзінде пайдаланушыларға жатпайтын тұлғаларға бөлінеді.

Табиғат пен табиғи ресурстарды пайдаланушыларға экологиялық заңның 12-бабында қаралған тұлғалар және осы заңның 13-бабында аталған табиғатты жалпы пайдаланушылар жатады. Табиғатты пайдаланбайтындарға басқа тұлғалар жатады.

Аталған 12-бапта көрсетілген субъектілердің ішінде ұлттық және шетелдік табиғат пайдаланушылар, шет мемлекеттер, халықаралық бірлестіктер мен ұйымдар бар. Экологиялық құқық бұзушылардың субъективтік мәртебесі заң бұзушылықтың жауапкершіліктің түрлеріне және олардың жасына байланысты болады. Заң бұзушы субъектілердің жауапкершілік жасы еңбек, азаматтық, әкімшілік және қылмыстық заңдардың нормаларымен белгіленеді. Мысалы Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстің 72-бабына сәйкес құқық бұзушылық жасаған кезде он алты жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар да танылады. Оларға әкімшілік жаза тағайындалуы мүмкін не оларға тәрбиелік ықпал

етудің мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін [3,8].

Сонымен бірге осы Кодекстің 73, 74-баптарында кәмелетке толғандарға әкімшілік жазалар қолданудың ерекшеліктері көрсетілген. ҚР-сы Қылмыстық кодексінің 15-бабына сәйкес қылмыс жасаған кезде он алты жасқа толған адам қылмыстық жауапқа тартылады. Ал қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толған адамдар осы Кодекстің 2 бөлігінде көрсетілген қылмыстар үшін қылмыстық жауапқа тартылуы мүмкін. ҚР Қылмыстық кодексінің 13 тарауында көрсетілген экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде кәмелетке толмаған азаматтардың жауапкершілігі қаралмаған[4].

ҚР Еңбек Кодексінің 25-бабында еңбек шартын, оның ішінде кәмелетке толмағандармен еңбек шарттарын жасаудың, 160-бабында шарт жасаушылардың материалдық жауапкершілікті қолдану туралы ережелері бар.

Экологиялық заң бұзушылықтың объективтік тарапы өзінің үш құрылымы (элементтері) мен ерекшеліктері:

Бірінші: құқық бұзушының қимылының заңға қайшылығы;

екінші: экологиялық зиян келтірген немесе зиян келтіру қаупі бар немесе экология құқығы субъектілерінің басқа да заңды құқықтары мен мүдделерін бұзушылық;

үшінші: құқыққа қарсы іс-әрекет және экологиялық зиян келтіру немесе ондай зиянның келуіне нақты қауіптің немесе экология құқығы объектілерінің басқа да заңды құқықтары мен мүдделерінің бұзылуы арасында байланысты болуы.

Экологиялық заң бұзушылықтың субъективтік тарапы заң бұзушының кінәсімен сипатталады. Ол әрекет, әрекетсіздік қасақана және абайсыздық нысандарында болуы мүмкін.

Сонымен экологиялық заңдық жауапкершіліктің түрлеріне тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық, материалдық (азаматтық) және экологиялық салалық ерекше жауапкершіліктері жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2007 жылғы 9 қаңтардағы N 212 // <http://adilet.zan.kz> (өтініш берген күні: 01.12.2019)

2 Әбдірайымов Б. Экологиялық зиян: сипаттамасы, денсаулыққа әсері, сот арқылы өтелуі [Текст] : законы и законодательные акты / Б. Әбдірайымов. - Алматы : Юрист, 2001. - 86 с.

3 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРПЗ// <http://adilet.zan.kz> (өтініш берген күні: 01.12.2019)

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күні: 01.12.2019).

УДК:349.41
МРНТИ:10.55.01

Т.Қәдірбек¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты (Алматы, Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі: Б.Б.Досжанов

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.*

МЕМЛЕКЕТ ҚАЖЕТТІЛІГІ ҮШІН ЖЕРДІ ҚАЙТАРЫП АЛУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Жер учаскесін алу құқықтың азаматтық, жер және басқа салаларының нормаларымен реттелетін кешенді құқықтық институт болып табылады. Мемлекеттік мұқтаждар-халықаралық міндеттемелерді орындауға, мемлекеттік маңызы бар объектілерді орналастыруға және қолданылып жүрген заңдарда белгіленген өзге де мән-жайларға байланысты қоғамның әлеуметтік маңызы бар мүдделері мен қажеттіліктерін қамтамасыз ету мақсатында жер учаскесін пайдалануға Қазақстан Республикасының объективті туындаған қажеттілігі. Бұл жұмыстың мақсаты жер учаскесін мемлекет мұқтажы үшін алып қоюға байланысты теориялық және практикалық мәселелерді талдау, оларды шешу жолдарын анықтау, сондай-ақ заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Түйін сөздер: құқық, заң, жер құқығы, заңнама, жер учаскесі, жер, жер учаскесін алып қою, мемлекет мұқтажы.

Т.Кадирбек¹

*¹магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

Научный руководитель: Б.Б.Досжанов

*к.ю.н., ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института истории и права
КазНПУ имени Абая*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИЗЪЯТИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД

Аннотация

Изъятие земельного участка является комплексным правовым институтом, регулируемым нормами гражданского, земельного и других отраслей права. Государственные нужды - объективно возникшая необходимость Республике Казахстан в использовании земельного участка с целью обеспечения социально-значимых интересов и потребностей общества в целом, в связи с исполнением международных обязательств, размещением объектов государственного значения и иными обстоятельствами, установленными действующим законодательством. Целью данной работы является анализ теоретических и практических проблем, связанных с изъятием земельного участка для государственных нужд, определение путей их решения, а также, разработка предложений по совершенствованию законодательства.

Ключевые слова: право, закон, земельное право, законодательство, земельный участок, земля, изъятие земельного участка, государственные нужды.

T.Kadirbek¹

¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Research supervisor: B.B. Doszhanov

PhD in Law of Chair of jurisprudence of Institute of history and right of Abai KazNPU

LEGAL REGULATION OF SEIZURE OF LAND FOR STATE NEEDS

Abstract

Seizure of land is a complex legal institution regulated by the norms of civil, land and other branches of law. State needs-objectively arisen need of the Republic of Kazakhstan in the use of land for the purpose of ensuring socially significant interests and needs of society as a whole, in connection with the fulfillment of international obligations, placement of objects of state importance and other circumstances established by the current legislation. The purpose of this work is to analyze the theoretical and practical problems associated with the seizure of land for state needs, to determine ways to solve them, as well as to develop proposals for improving the legislation.

Keywords: law, law, land law, legislation, land plot, land, seizure of land plot, state needs.

Жұмыстың өзектілігі жер учаскесін алып қою институты жер құқығы ғылымында жеткілікті дәрежеде зерттелмеген тың мәселелердің бірі болып табылады. Ол заң жүзінде жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін ғана алып қоюдың жүзеге асырылып келгендігімен түсіндіріледі.

Жер учаскесіне меншік құқығының, жер пайдалану құқығының және өзге де құқықтардың тоқтатылуы деп аталды және жерді алып қою жер учаскесіне заттық құқықтардың тоқтатылуына негіз ретінде қарастырылды. Меншік құқығының тоқтатылуы оның пайда болуы сияқты заңдарда көрсетілген белгілі бір заңи фактілердің туындауы негізінде жүзеге асырылады. Кез келген алып қою мәжбүрлеу сипатында болды, яғни жер учаскесі иесінің еркінен тыс жүзеге асырылады. Мұндай жағдайда жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары өте әлсіз келеді және құқықтық тұрғыдан қорғалмайды. Сол себепті жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қойған кезде, жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін қарастыру керек. Онда жерді алып қоюдың тәртібі мен жағдайлары нақты көрсетілуі тиіс.

Жұмыстың басты мақсаты мемлекет қажеттілігі үшін жерді қайтарып алу институтының құқықтық мәнін, мазмұнын және де маңызын құқықтық-теориялық тұрғыдан кең әрі кешенді түрде ашып көрсету болып табылады.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегідей біздер төмендегідей міндеті мемлекет қажеттілігі үшін жерді қайтарып алудың ерекшеліктерін қарастыру болды.

Жұмыстың әдістемелік негізін жалпы ғылыми диалектикалық танымдық әдістерімен қатар, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістерді құрайды.

Жер учаскесін алып қою жер заңдарында көрсетілген реттерде ғана жүзеге асырылады. Оның ауқымын өзге заңдармен кеңейтуге жол берілмейді. Жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарын қорғаудың бірден-бір кепілі де осы.

Сонымен, жер учаскесінің меншік иесі мен жер пайдаланушылардан жер учаскесін алып қоюға мынадай негіздерден өзге реттерде жол берілмейді.

- Меншік иесінің немесе жер пайдаланушының міндеттемелері бойынша жер учаскесінен немесе жер пайдалану құқығынан өндіріп алу жүргізілген;
- Жеке меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан жер учаскесі мемлекеттік мұқтаждықтар үшін сатып алуды қоса алғанда, алып қойылған;
- Мақсатына сай пайдаланылмай отырған немесе Қазақстан Республикасының заңдарын бұза отырып, пайдаланылып жүрген жер учаскесі меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан мәжбүрлеп алып қойылған;
- Радиоактивті ластануға ұшыраған жер учаскесін, құны тең жер учаскесі беріле отырып, меншік иесінен немесе жер пайдаланушыдан алып қойған;

• Тәркіленген реттен басқа жағдайларда жол берілмейді.

Сол себепті алдымен жер учаскесін алып қоюдың не екендігін, оның ұғымын анықтап алуымыз қажет. Заң әдебиеттерінде жер учаскесін алып қою институтына анықтама өте көп берілген. И.Приходько алып қоюды – жер пайдалану және жер иелену құқықтарының тоқтатылуының бір түрі ретінде түсіндіреді [1, 175б.]. Мұндай пікірмен В.В. Петров та қосылады. Оның пайымдауынша, алып қою – жер пайдалану құқығын тоқтатуға негізделген өкілетті мемлекеттік органның әкімшілік актісі [2, 194б.]. Ал, А. Рябов жер учаскесін алып қоюды жауапкершіліктің арнайы шаралары ретінде түсіндіреді [3, 40б.]. Жоғарыда айтылған көзқарастармен қосыла келе, С.Т. Абдильбеков алып қою институты жауапкершілік шаралары ретінде ғана емес, сонымен қатар, өзге де мемлекет үшін қажет жағдайларда да қолданылады деген пікір білдіреді [4, 125б.]. Бұндай ойлармен бізде қосыламыз. Себебі жер учаскесін алып қою жер заңдарының нормалары бұзылмаған жағдайларда да жүзеге асырылуы мүмкін.

Алып қоюды жүзеге асырылу мақсатына сәйкес мынадай топтарға жіктеуге болады:

Біріншіден, алып қою жауапкершілік шарасы ретінде қолданылады (жер заңдарының талаптарын бұзғаны үшін жер учаскесін алып қою, борышқордың міндеттемелері бойынша жер учаскесінен өндіріп алу және тәркілеу).

Екіншіден, алып қою жауапкершілік мақсатын көздемейді, мемлекеттік мұқтажды қанағаттандыру үшін қажетті акт болып табылады.

Олай болса, жерді алып қою - өкілетті мемлекеттік органның қандай да бір субъектінің жерге меншік құқығын немесе жер пайдалану құқығын тоқтатуға бағытталған белгілі бір әрекеті. Жер учаскесін алу кезінде заңмен көзделген қағидалардың сақталуы жер учаскесі меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтарының қорғалуына кепілдік береді.

Жер учаскесін алу кезінде қатаң сақталатын жер заңдарында көзделген арнайы қағидаларға тоқталайық. Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың мүлктік құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған жерге деген құқықтардың тұрақтылығы деген қағидасы. Бұл қағида жерді пайдалануға, жердің сапасын жақсарту мен арттыру үшін қосымша қаражат

жұмсауға, жер пайдалану құқығының мерзімін ұзартуға ықпал етеді. Бұл қағида меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын тоқтату кезінде қолданылмайды.

Жерді тиімді пайдалануды қамтамасыз ету қағидасы [5]. Бұл қағида жер құқығында барлық қағидалардан жоғары тұрады. Оның маңыздылығын жер заңдарының басты мақсаты «жерді тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету» екендігінен байқауға болады. Жерді тиімді пайдалану дегеніміз – ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жоғары жетістіктерге жету мақсатында жерді ғылыми негізді, жоспарлы түрде пайдалану, өндірістік ғимараттар мен құрылыстарды ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдығы мен жердің өзге де объектілермен байланысын ескере отырып орналастыру. Жерді тиімді пайдалану мақсаты екі мәнге ие: біріншіден, жердің өнімділігін ұтымды пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ету, және екіншіден, ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемінің азаюына барынша жол бермеу.

Ұсынып отырған тағы бір маңызды қағидалардың бірі – «жеке меншіктегі жерлердің нысаналы мақсатын өзгертуге жол бермеу» қағидасы. Жеке меншіктегі жер учаскелерінің нысаналы мақсатын өзгерту әдетте, мемлекет мүддесі үшін емес, жекелеген тұлғалардың коммерциялық мүддесі үшін жүзеге асырылады. Қазіргі кезде жеке тұлғалардың қала маңындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді гектарлап сатып алып, оның нысаналы мақсатын елді мекеннің жерлері санатына өзгерте отырып, бірнеше жер телімдеріне бөліп, нарықтық бағамен сата отырып, мемлекеттің жерге орналастыру, яғни жер бөлу функциясын иелену осындай қағидалардың болмауынан деп ойлаймыз. Мұндай жағдайда мемлекетке келтірілген шығындар мен жер учаскесіне мұқтаж азаматтардың құқықтарына келтірілген құқсандар толығымен өтелуі тиіс немесе ол жерлер мемлекет мұқтаждықтары үшін алынып, кезекте тұрған тұрғын үйге мұқтаж азаматтарға қайта бөлінуі қажет.

Жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қоюмен байланысты құқықтық қатынастардың негізгі субъектілері жер учаскесін алып қоюды жүзеге асыратын мемлекеттік орган мен жер учаскесі алынып қойылатын тұлға, яғни жер учаскесінің меншік иесі танылады. Жер учаскесін алып қоюды

жүзеге асыратын субъектілерді былайша ажыратуға болады:

- әкімшілік тәртіп арқылы жер учаскесін алып қою – ол атқарушы биліктің әр түрлі деңгейіндегі мемлекеттік органдармен, яғни солардың шешімімен және қатысуымен жүзеге асырылатын алып қою. Мұнда меншік иесі мен жер пайдаланушыдан жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою және радиоактивті ластануға ұшыраған жерлерді алып қою жатады;

- жер учаскесін сот тәртібімен алып қою – жер учаскесін алып қою тек сот тәртібімен ғана жүзеге асырылатындығын білдіреді. Жер учаскесінің меншік иесі немесе жер пайдаланушы өзіне тиесілі жер учаскесін мақсатына сәйкес пайдаланбаса немесе заңдарды бұза отырып пайдаланса, сонымен қатар, жер учаскесі тәркіленген жағдайда, жер сот тәртібімен алынады. Жер учаскесін мемлекеттік мұқтаждықтар үшін алып қою кезінде меншік иесі ұсынылған шарттармен келіспесе, алып қою процесі сот тәртібімен жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, жер учаскесін алып қою қатынастарының субъектілік құрамы жер учаскелерін алып қою негіздеріне де тікелей байланысты болады. Әкімшілік тәртіп арқылы жер учаскесін алып қою көптеген мемлекеттік органдардың қатысуын қажет етеді. Әрине, жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қоюға байланысты шешім қабылдау құзіретті мемлекеттік биліктің әр түрлі деңгейіндегі атқарушы органдарына берілген.

Жер учаскесін алып қою құқық қатынастары жүйесіндегі келесі элемент алып қоюдың объектісі болып табылады. Объект пен субъект – жұп категориялар. Құқықтық қатынастардың объектісі болып, оның қатысушыларының субъективті құқықтары мен құқықтық міндеттері неге бағытталса, сол объект болып табылады.

Жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қоюдың негізі болып қалалардың және өзге де елді мекендердің бас жоспарлары, қала құрылысы органдары мен жерге орналастыру органдарының сызбалары мен құжаттары табылады. Тек мемлекеттік бағдарламалар мен жобаларға сәйкес жүзеге асырылатын алып қоюлар ғана, мемлекет мұқтаждықтары үшін жер учаскесін алып қою санатына жатады. Меншік иелері мен мемлекеттік емес жер пайдаланушылардан жер учаскесін мемлекет мұқтаждықтары үшін алып қою ол жерлерді сатып алу жолымен азамттық

құқықтық тәртіп арқылы жүзеге асырылады. Егер жер пайдалану құқығы тегін берілген болса бұл ереже қолданылмайды және жер учаскесін пайдалану құқығы сатып алусыз-ақ алынып қойылады. Алайда, жер пайдаланушыға келтірілген өзге шығындар толығымен өтеледі немесе өзге жерден айырбас ретінде жер пайдалану құқығымен жер учаскесі берілуі мүмкін.

Мемлекеттік жер пайдаланушылардан жер учаскесі мемлекеттік мұқтаждар үшін құзіретті органдардың біржақты шешімінің негізінде, сатып алусыз алынып қойылады. Бірақ алып қоюмен келтірілген өзге шығындар толық көлемде өтеледі.

Жер учаскесін алып қою туралы ұсынысты дайындау кезінде:

- Жергілікті жер қатынастары және жерге орналастыру органдары меншік иесі мен жер пайдаланушының жер учаскесіне меншік құқығы мен жер пайдалану құқығын куәландыратын құжаттарын, учаскенің шекарасы мен көлемін, жер учаскесі мен пайдалану құқығының нарықтық құнын анықтайды;

- Жергілікті сәулет және қала құрылысы органдары жылжымайтын мүлікті бағалау органдарымен бірге мемлекет мұқтаждары үшін сатып алынатын жер учаскесіндегі жылжымайтын мүліктің бар-жоғын, егер бар болса, оның жағдайы мен нарықтық құнын анықтайды. Жер учаскесі мен онда орналасқан жылжымайтын мүлікке зерттеу жүргізу меншік иесінің немесе жер пайдаланушының қатысуымен жүзеге асырылады және тиісті актімен рәсімделеді.

Дайындалған ұсыныстың негізінде жергілікті атқарушы орган меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою туралы шешім қабылдайды.

Шешімде мынадай мәселелер көрсетілуі тиіс:

1. алып қоюдың мақсаты;
2. алып қоюдың негізі;
3. жер учаскесінің көлемі, орналасқан жері, жағдайы, сонымен қатар, онда орналасқан жылжымайтын мүліктің бар-жоғы;
4. жер учаскесі алынып қойылатын (сатып алынатын) меншік иесі немесе жер пайдаланушы.

Жер учаскесінің меншік иесі немесе мемлекеттік емес жер пайдаланушы жер учаскесінің алынып қойылатындығы жөнінде, алып қою туралы шешім шығарған орагнмен

кемінде бір жыл бұрын жазбаша түрде ақпараттандырылуы тиіс, сонымен қатар, ол мемлекеттік тіркеуден өтуі қажет.

Ақпараттандырылғаннан кейін бір жыл толмай жер учаскесін мемлекет мұқтаждары үшін алып қою меншік иесінің немесе жер пайдаланушының келісімі арқылы жүзеге асырылады.

Егер жер учаскесінің меншік иесі немесе мемлекеттік емес жер пайдаланушы жер учаскесінің бір бөлігі алынып қойылғаннан кейін, қалған бөлігін пайдалану мүмкін болмаса, учаскенің қалған бөлігі де сатып алынады.

Мемлекет мұқтаждары үшін алынып қойылатын жер учаскесінің құны, мерзімі, сатып алудың өзге жағдайлары меншік иесі мен жер пайдаланушының келісімімен жүзеге асырылады. Шартқа жер учаскесінің жобасы тіркеледі.

Жер учаскесін мемлекеттік мұқтаждар үшін сатып алу туралы шартқа тиісті әкімшілік аумақтық бөліністің әкімі және жер учаскесінің меншік иесі немесе мемлекеттік емес жер пайдаланушы қол қойып, шарт жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу органдарында тіркеледі.

Жерлерді алып қою институты азаматтардың жерге құқықтарын сот арқылы қарау мүмкіндігінсіз тіршілік ете алмайды. Тәжірибеде мемлекеттің мұқтаждығы үшін жер учаскелерін алып қоюдың заңға сәйкестігі туралы, сондай-ақ алынатын жер учаскелері үшін өтемақы туралы даулар туындайды. Әрине, Жер кодексі мемлекеттің мұқтаждығы үшін жер учаскелерін алып қоюдың жалпы шарттары мен жүйесін белгілейді. Сонымен қатар жер учаскесін алып қоюдың құқықтық механизмі ҚР Үкіметінің 8.04.1996 жылғы №406 Мемлекеттік мұқтаждығы үшін жер учаскелерін алып қою (сатып алу) тәртібі туралы қаулысымен реттеледі. Бұл құжатты, сондай-ақ, соттар мемлекеттік мұқтаждықтар үшін жер учаскелерін алып қоюмен байланысты талап арызды шешу кезінде қолдану қажет [6].

Соттарға мына талаптардан шығатын жер даулары ведомстволық бағыныста болады:

- мемлекеттік органдармен мәлімделген, мемлекеттік мұқтаждықтар үшін жер учаскесін мәжбүрлеп сатып алу туралы;
- өз мақсатына сай пайдаланылмаған немесе заңды бұза отырып пайдаланылған жер учаскесін алып қою туралы;

- мемлекеттік мұқтаждықтар үшін жер учаскесін алып қоюға (сатып алуға) байланысты шығындарды өтеу туралы.

Жер иесінен және жер пайдаланушыдан жерді алып қою жер құқығының ең күрделі институттарының бірі болып табылады. Оның күрделілігі жерді алып қою әртүрлі құқық салаларының нормаларымен реттелетіндігімен ерекшеленеді. Мемлекеттік мұқтаждық үшін жер учаскелерін алып қою кезінде әртүрлі құқықтық қатынастар пайда болады: жерді алып қою туралы әкімшілік актісін шығару азаматтық-құқықтық сипаттағы, кейін сатып алудан туындайтын зиянды толық өтеу арқылы бейнеленетін белгілі бір міндеттемелерді туғызады; жер учаскесінде тұрғын үйлер немесе басқа да құрылыстар болған жағдайда оны сатып алу немесе сол бағаға сәйкес басқа тұрғын жай беру тұрғын үй заңының нормаларын сақатты отырып жүзеге асуы керек, бұл кезде әлеуметтік қамсыздандыру құқығының нормалары да ескерілгені жөн, мысалы, егер жанұяда мүгедек бала болған жағдайда, оған арналған бөлек бөлме болуын қамтамасыз ету және т.б. Осы құқықтық қатынастардың өздері әкімшілік-құқықтық болып табылады, себебі алып қою мәжбүрлеу сипатында және оның міндетті субъектісі – мемлекет. Бұл саладағы жер заңнамасының тапсырмасы – заңды құқықтық және жер учаскесі субъектісінің мүдделерін қамтамасыз ету.

Алып қоюдың ерекше күрделі негізі – жерді мемлекет мұқтаждары үшін алып қою. Осындай алып қою кезінде, өзінің ерекшеліктері болғандықтан, біз пайда болатын теориялық түсініктерге анықтама береміз. Жерді мемлекет мұқтаждары үшін алып қою мүліктік сипаттағы нәтижеге алып келеді. Осыған байланысты пайда болған қатынастар азаматтық міндетті қатынастарға жатады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 7-б. 2-т сәйкес, міндеттемелердің туындайтын негіздердің біріне әкімшілік акт жатады [7].

А.А.Рябов осы жағдайға байланысты былай деген: «Жерді алып қою бойынша мемлекеттік органдардың қаулылары әкімшілік акт болғанымен, өз бетінше міндеттемелер туындайтын негіз ретінде бола алмайды, себебі барлық жерді алып қоюлардың мүліктік нәтижесі бола бермейді. Мүліктік сипаттағы нәтижелер тек, егер әкімшілік акт нұсқамасын атқару нәтижесінде жер пайдаланушыға зиян келтірілсе ғана орын

алады. Әкімшілік акт туралы айтатын болсақ, ол тек міндеттемелердің пайда болу алғышарты болып табылады, ал оның пайда болу негізі заңдылық әрекеттермен зиян келтіру фактісі болып табылады» [3, 64б.].

Н.А.Сыродоевтың пікірінше, жерді мемлекеттік мұқтаждықтар үшін алып қою кезінде келтірілген зиян туралы айту дұрыс емес. Ол жерді алып қою фактісінен шығатын мүліктік қатынастарды реттеуде шығындар категориясын қолдану мүмкіндігін мәні бойынша теріске шығырып отыр.

Н.А.Сыродоев жазғандай: «...Жер пайдаланушыларға құрылыстардың, егістердің, отырғызулардың құнын немесе бұзылатын құрылыстарға, егістерге, отырғызуларға кеткен шығындар өтелуі қажет деп айту болады. Мүліктік құнын анықтаған кезде, шығындарды есептегенге қарағанда, сол мүліктен алынбаған кірісті санамайды» [8, 63б.]. Осылай ол зиян мен шығындардың категорияларын айыруға ұсыныс жасады.

Жоғарыда аталғандарға сүйене отырып, мемлекеттік мұқтаждықтар үшін жерді алып қою кезінде келтірілген зиянның келесі түрлерін бөліп шығарамыз:

Біріншіден, бұл зиян жерді алпы қоюға қатысты заңдылық әрекеттер туралы келтіріледі;

Екіншіден, зиян нормативтік актілер негізінде және оларды атқару кезінде келтіріледі;

Үшіншіден, жерді алпы қоюға байланысты кемшіліктерді жою, зиян келтірудің алдында және ерікті түрде жүзеге асады; Азаматтарға жеке меншік негізінде тиесілі үйлерді бұзу кезінде тұрмысқа жайлы пәтерлерді беру, үйлерді бұздан бұрын жүзеге асады, яғни фактілі зиян келтіріледі. Жерді алып қою туралы Ереже зиянның орнын толтырудың нысаны мен әдістерін ғана ескермей қоймай, сонымен қатар, ең бастысы, жерді пайдаланудың қазіргі заманғы ұтымды талаптарын орындамайды.

Ауылшаруашылық тауар өндірушінің жерін алып қою кезінде, тек жана жерлерді игеру үшін немесе қолданыстағы жерлерді жақсарту үшін ғана шығындардың өтелуі дұрыс деп келісе алмаймыз. Шығындар көлемі қайтарымсыз жерлердің экономикалық нәтижелілігі есептеліп анықталады. Жер пайдаланушылардың жаңа жерлерді игеруге кеткен және ауылшаруашылық өнім өндірудің экономикалық нәтижелілік деңгейіне жерді жақсартуға кеткен уақыт мерзімінің

шығындары тіпті ескерілмейді. Азаматтарға тек нақты шығындар өтеледі.

Жоғарыда атап кеткеніміздей, бұрын жерді алып қою өтеусіз жүргізілген, ал қайтарылуға сол учаскеде орналасқан ғимараттың, құрылыстың, егістіктер мен отырғызулардың құны ғана жатты. Ал қазіргі таңда жер учаскесінің өзі немесе оған құқық сатып алынады. Жер учаскесі үшін төлемді, уақыттарды және басқа да шарттарды меншік иесімен немесе жер пайдаланушымен келісіледі. Сатып алу бағасына жер учаскесінің немесе оған құқықтың және онда орналасқан жылжымайтын мүліктің нарықтық құны, сонымен бірге жер иесіне немесе жер пайдаланушыға алып қою арқылы келтірілген, соның ішінде үшінші тұлғалардың алдында мерзімінен бұрын өз міндеттерін тоқтатуға байланысты шығындарды қоса алғанда, барлық шығындар кіреді.

Қорыта келгенде, қолданыстағы заң міндеттеуші құқықтық қатынастардың құқықтық реттеу тәртібін жетілдіруді қажет етеді. Біздің ойымызша, кемшіліктерді жою үшін, жер учаскелері иелерінің мүдделерін қорғауды күшейту үшін аталған қатынастарды реттейтін міндетті келісім нысанын енгізу орынды болады. Бірақ жерді алып қою туралы Ережеде жер учаскесін сатып алу-сату шартына отыру қарастырылған. Тәжірибеде аталған шарт еш нәрсені реттемейді, қатынастарды негізгі реттеуші ретінде әкімшілік органдардың актілері болып табылады. Ұсынылып отырған келісім нысанын пайдалану зиянды өтеу деңгейінде, яғни міндеттеме пайда болғаннан кейін орын алу керек. Нормативтік актілер бұл қатынастарды бөлшектеп реттемейтіндіктен, берілген міндеттемелерді келісім нысанымен реттеу қажет. Олар тараптардың қалауына қарай көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Сондықтан объектілі жазбаша келісімге қажеттілік туындайды, ол құқықтық қатынасқа қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін, олардың мүмкіндіктері мен мүдделерін, сонымен қатар мемлекеттің мүдделерін, нақты жағдайда толық көлемде ескере алады. Бұл келісім, басқа да кез-келген келісімнің міндетті реквизиттерімен қатар, борышкер немесе кредитордың орындауға міндетті міндеттемелерін, белгіленген уақытта бұзылған мүліктік мүдделер үшін өтемақыны төлейтін, жұмыс пен қызметті орындау үшін уақыт пен орнын белгілейтін нақты шаралардың тізімін көрсету қажет. Және де,

кез-келген келісім сияқты шарттарды орындамағаны үшін санкцияны қарастыру қажет, соның ішіне материалдық сипаттағы санкциялар да кіреді. Мұндай келісімдердің

қорытындысы міндеттемелік құқықтық қатынастарды нақтылап қана қоймай, сонымен қатар жер және азаматтық заңдарды атқармағаны үшін жауапкершілікті күшейтер еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Приходько И. Молодому предпринимателю новое законодательство о собственности, аренде, земле. – М., 1991. – С.175.

2 Природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Учебное пособие / под ред. В.В. Петрова. – М., 2008. – 512 с.

3 Рябов А.А. Ответственность за нарушение законодательства о землепользовании. – М., 2001. – 82 с.

4 Абдильбеков С.Т. Специальные меры пресечения и поощрения в земельном законодательстве / В кн: Совершенствование правовых основ земельной реформы в Республике Казахстан. – Алматы, 1996. – 128 с.

5 Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442-II Жер кодексі. – Алматы: Юрист, 2018. – 121 б.

6 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 8 сәуір 1996 жылғы № 403 Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Жер учаскесін мемлекет қажеттіктері үшін алып қою мен сатып алу тәртібі туралы» Ережесі (күші жойылған) // ҚР ПҮҚЖ. – 1996. - № 15. – 126-құжат.

7 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: Юрист, 2018. – 301 б.

8 Сыродоев Н.А. Отвод земель для государственных и общественных надобностей. – М.: Изд-во «Юрид.Лит-ра», 2007. – 250 с.

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

УДК: 347.13
МРНТИ:10.27.41

А.Ж. Бекежанова¹
¹магистрант кафедрасы Юриспруденция
Института истории и права КазНПУ им.Абая (Алматы, Қазақстан)

Научный руководитель: к.ю.н., ст.преподаватель Досжанов Б.Б.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СДЕЛОК С НЕДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности правового регулирования сделок с недвижимым имуществом. Недвижимость все больше стала вовлекаться в рыночный оборот. Правоотношения, связанные с недвижимым имуществом, его обороноспособностью, возникновением, изменением и прекращением прав на него на сегодняшний день по прежнему находятся под пристальным вниманием, как теоретиков гражданского законодательства, так и практиков, непосредственно применяющих нормы действующего, стремительно меняющегося законодательства.

Ключевые слова: недвижимость, имущество, право собственности, государственная регистрация, сделка, вещное право.

А.Ж. Бекежанова¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, құқтану кафедрасының магистранты
(Алматы, Қазақстан)

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКПЕН ЖАСАЛАТЫН МӘМІЛЕЛЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Бұл мақалада жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелерді құқықтық реттеудің тән ерекшеліктері талданды. Жылжымайтын мүлік нарықтық айналымға енді. Жылжымайтын мүлікке, оның қорғаныс қабілетіне, оған құқықтардың пайда болуына, өзгеруіне және тоқтатылуына байланысты құқықтық қатынастар бүгінгі күні азаматтық заңнаманың теоретиктерінің де, қолданыстағы, тез өзгертін заңнаманың нормаларын тікелей қолданатын практиктердің де жіті назарында.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік, мүлік, меншік құқығы, мемлекеттік тіркеу, мәміле, заттық құқық.

А. Bekezhanova¹
¹master departments of the state and civil disciplines
KazNPU of Abay, Institute of history and law (Almaty, Kazakhstan)

LEGAL REGULATION OF REAL ESTATE TRANSACTIONS

Abstract

This article analyzes the characteristic features of legal regulation of transactions with real estate. Real estate has become increasingly involved in the market turnover. Legal relations related to real estate, its defense, the emergence, change and termination of rights to it today are still under scrutiny, as theorists of civil law, and practitioners, directly applying the rules of the current, rapidly changing legislation.

Keyword: real estate, property, ownership, state registration, transaction, real estate law.

Деление имущества на движимое и недвижимое берёт начало ещё в римском праве и воспринято практически всеми современными правовыми системами. Так, согласно Законам XII таблиц срок давностного владения в отношении земельного участков устанавливался в два года, в отношении же других вещей - в один год. Любопытно в этой связи, что в более позднем пересказе этой нормы в Институциях Гая используется более абстрактная формулировка: «По Законам XII таблиц срок давности для вещей движимых - годовой; для не движимых - двухгодичный» [1, с.123]. В сохранившемся тексте XII таблиц термин «недвижимость» не встречается ни разу; вероятно, он появился в юридическом обиходе Рима в более поздний период. При этом сам факт наличия его в древне римском законодательстве представляется нам бесспорным по следующим причинам. В Древнем Риме получил а распространение такая юридическая категория, как недвижимость (в законодательстве, в практике его применения, в научных источниках и в правовом обиходе в целом) [2, с.375]. Недвижимость представляла собой также развитый правовой институт, включавший в себя правила, касавшиеся порядка отчуждения земельных участков, расположенных на них зданий,

разнообразных обременений недвижимого имущества, определения юридической судьбы вещей, так или иначе связанных с землей. Приобрести право собственности на недвижимое имущество можно было также путем

уступки права через мнимый судебный спор, либо путем приобретения вещи за давностью пользования – узукапия (для недвижимого имущества этот срок составлял 2 года). Самостоятельной идет разработанной формой вещных прав на недвижимость был сервитут. Изначально сервитуты появились в сфере земельных отношений и оформлялись обрядом манципации. Так фиксировалось право прохода через участок, прогона скота, проезда с гружеными повозками и т.д. Позднее сервитутные права стали связываться не только с определенным земельным участком, но и с определенным лицом. Помимо вышеупомянутых, со временем появились и такие виды вещных прав на недвижимость как эмпфитевзис и суперфиций. В целом римское право исключительно подробно регламентировало о различные аспекты вещных

прав, в том числе - прав на землю и связанные с ней объекты, включая и сугубо технические.

В современном праве за недвижимым имуществом сохраняется особый правовой режим, предполагающий специальный порядок обременения и отчуждения, специальную регистрацию прав на недвижимость, некоторого ограничения этих прав и административного (природоохранительного, градостроительного и т.п.) контроля за их осуществлением [3, с.74]. Ясно, что вопрос о включении тех иных вещей в состав недвижимости имеет важное значение при оценке, продаже, залоге, завещании и других операциях с недвижимым имуществом.

Недвижимость все больше стала вовлекаться в рыночный оборот. Правоотношения, связанные с недвижимым имуществом, его обороноспособностью, возникновением, изменением и прекращением прав на него на сегодняшний день по прежнему находятся под пристальным вниманием, как теоретиков гражданского законодательства, так и практиков, непосредственно применяющих нормы действующего, стремительно меняющегося законодательства.

Деление вещей на движимые и недвижимые является новым для Казахстана и вследствие этого недостаточно разработанным и противоречивым как в законодательстве, так и в цивилистической доктрине и правоприменительной практике.

Законодательное определение понятия “недвижимость” раскрыто в ст. 117 ГК РК, согласно которой к недвижимости относятся земельные участки, здания, сооружения, многолетние насаждения и иное имущество прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, а также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания “река-море”, космические объекты.

Перечень объектов, приравненных к недвижимым вещам в ст. 117 ГК РК не является универсальным и исчерпывающим.

Понятие, приведённое в ст. 117 ГК РК, не отражает должным образом такого сложного гражданско-правового объекта как недвижимость. Законодательство не раскрывает точного содержания понятия “имущество”, что является существенным

применительно к недвижимости. С. Скрыбин выделяет о двух основных проблемах классификации вещей на движимые и недвижимые для законодательства Республики Казахстан: 1) определение понятий “движимых” и “недвижимых” вещей, 2) отличительные особенности правового режима каждой категории вещей.

Понятие и структура недвижимых вещей (недвижимости, недвижимого имущества в общем виде закреплена в п. 1 ст. 117 Гражданского кодекса Республики Казахстан. К недвижимости отнесены: земельные участки, здания, сооружения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, т. е. объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно. Буквальное толкование этого положения закона позволяет утверждать, что перечень недвижимости имеет исчерпывающий характер. Законодатель при формулировании этого правила использовал не конкретный и подробный перечень (что представляется трудновыполнимым), а закрепил правило, следуя которому можно на практике без особых затруднений определить недвижимые вещи. Высказанное нами суждение противоположно мнению о том, что перечень недвижимости в ГК имеет примерный характер[4, с.107]. Данная позиция является весьма распространенной в Казахстане. Утверждение об открытом перечне недвижимости свойственно и российской цивилистической доктрины. Например, Л.В. Щенникова выделяет следующие характерные черты недвижимости:

1) учет законодателем, при отнесении вещей к недвижимому имуществу, естественных свойств последних, в частности, необходимость их нахождения в одном и том же месте;

2) применение законодателем для обозначения круга недвижимостей метода перечня, который не является исчерпывающим;

3) законодатель устанавливает особый правовой режим недвижимого имущества, который основывается на необходимости обеспечения устойчивости прав на это имущество и определения специального порядка распоряжения им[5, с.71].

В казахстанской цивилистической науке на указанные особенности недвижимости обращается меньше внимание. Например,

выделяет следующие отличительные черты недвижимого имущества от движимого:

1) прикрепленность к земле;

2) специальные законодательные требования к регистрации сделок с недвижимостью;

3) возникновение права собственности (производных вещных прав) на недвижимость с момента регистрации в установленном законодательстве порядке;

4) сохранение закона места нахождения недвижимого имущества при изменении места жительства его обладателя[6, с.155].

Высказанной точке зрения созвучно мнение Ю.Г.Жарикова и М.Г. Масевич, которые объясняют выделение недвижимости из остального имущества важностью для экономики страны имеющихся природных ресурсов, тесной связи другой недвижимости с земельными участками, а также отнесением к ней наиболее ценных и общественно значимых объектов. Это, по мнению авторов, требует специальной регламентации участия недвижимости в гражданском обороте, что находит отражение в особенностях содержания многих правоотношений, особом порядке и форме заключения договоров, предметом которых является недвижимое имущество, установлении особых правил для приобретения права собственности на недвижимость и в ряде других случаев. При этом особо подчеркивается, что правовой режим отдельных видов недвижимого имущества существенно отличается друг от друга[7,с.54].

Мнение о примерном (незакрытом) перечне объектов недвижимости основывается не на положении указанном выше п. 1 ст. 117, а на содержании п. 2 этой же статьи ГК, согласно которому к недвижимым вещам приравниваются также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания «река-море», космические объекты. При этом законодательными актами к недвижимым вещам может быть отнесено и иное имущество. Проанализируем содержание соответствующих предписаний закона. По нашему мнению, главная трудность толкования и применения п.п. 1 и 2 ст. 117 ГК заключается в последнем предложении п. 2 этой статьи. Если буквальное толкование п. 1, как уже было сказано выше, позволяет говорить об исчерпывающем перечне

недвижимого имущества, а первое предложение п. 2 о приравнивании к недвижимости движимых по природе вещей, то смысл второго предложения п. 2 ст. 117 не поддается логическому объяснению. Мы полагаем, что его правильное толкование заключается в том, что законодательством может быть дополнительно определен перечень движимых вещей, которые приравниваются к недвижимым. Здесь важно проводить различие между понятием собственно недвижимых вещей и вещей, на которые в определенной степени распространяется правовой режим недвижимого имущества, но которые таковыми по существу не являются. Подобный подход подтверждается правилом, изложенным в п. 6 ст. 1 Закон Республики Казахстан от 23 декабря 1995 года № 2723 «Об ипотеке недвижимого имущества». Согласно ему к недвижимости отнесены: земельные участки, а также здания, сооружения и иное имущество, прочно связанное с землей, т.е. объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно.

Помимо вышеуказанных аспектов недвижимости, нельзя не отметить такую ее особенность, как возможность выступать в качестве объекта рыночных отношений. Недвижимость среди всех существующих объектов гражданского оборота представляет собой наиболее фундаментальный, основательный товар, который не подвержен хищению или потере. Недвижимость как товар обладает следующими признаками: неповторимость, разнородность, полезность, долговечность, стационарность, материальность, уникальность. Указанные признаки недвижимости проявляются в различной степени во всех сегментах рынка недвижимости, а их учет влияет на принятие в отношении объектов недвижимости обоснованного и правильного решения

Государственная регистрация прав на недвижимое имущество является одним из важнейших правовых инструментов государственного управления, с помощью которого государство устанавливает и регулирует правоотношения, возникающие в сфере гражданского оборота недвижимости,

основой которого является юридическое закрепление правомочий собственника – владения, пользования и распоряжения имуществом. Без такого регулирования, являющегося частью более глобального процесса – государственного управления, не может существовать гражданско-правового экономического оборота недвижимости.

Важную роль при регистрации перехода прав играют учреждения юстиции. Они осуществляют действия, связанные с правовой экспертизой документов, а также законностью сделки. Кроме того, они устанавливают наличие или отсутствие каких-либо противоречий между заявляемыми и уже зарегистрированными правами на объект, а также иных оснований к отказу или приостановлению государственной регистрации прав. Если противоречий нет, то далее производится внесение записи в государственный реестр прав на недвижимое имущество. И, наконец, производится запись на документах правоустанавливающего значения, а также выдаются специальные удостоверения о том, что государственная регистрация прав была произведена.

Государственную регистрацию прав на недвижимое имущество можно определить как публично осуществляемую при посредстве органов общественной власти – гласное утверждение соединения вещного права лица с индивидуально-определенной вещью.

Недвижимость является основой материального производства и имущественного благополучия граждан. Вложение капиталов и сбережений в недвижимость – важнейший экономический процесс рыночной экономики. Эти обстоятельства, а также особенности недвижимости как объекта собственности и других вещных прав, требуют особого внимания законодателя и тщательного правового регулирования.

Стратегической целью государственной политики в сфере недвижимости и ее правового регулирования является обеспечение условий для эффективного использования и развития недвижимости в интересах удовлетворения потребностей общества и граждан, а также правовая защита этих интересов.

Список использованной литературы:

1. Суханов Е.А. Гражданское право: учебное пособие. - М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 2015. – 635с.
2. Шеметова Н.Ю. Правовая регламентация отношений в сфере оборота недвижимого имущества // Вестник алтайской науки. - 2014. - № 4 (22). - С. 375-378.
3. Астапова, Е.В. О понятии недвижимого имущества и специфике его правового режима в гражданских и земельных правоотношениях / Е.В. Астапова // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. - 2016. - № 7 (74). - С. 74-77.
4. Борисов В. М., Ильясова К. М. Комментарий к статьям 117, 118, 155 / Гражданский кодекс Республики Казахстан — толкование и комментирование. Вып. 4. Алматы, -1997.- 405с.
5. Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве.- М.: Издательство БЕК, 2006. -350с.
6. Маметова Р.А. Право и собственность: Монография. Алматы: Жеті жарғы, 1998г.-275с.
7. Жариков Ю.Г., Масевич М.Г. Недвижимое имущество: правовое регулирование. Научно-практическое пособие. М.: Изд-во БЕК, 1997г. -265с.

УДК:347.65/.68
МРНТИ:10.45.01

М.Р. Үсентай¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ 2 курс магистранты (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Е.А. Бурибаев

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Аңдатпа

Мұрагерлік құқық Азаматтық құқықтың практикалық жағынан неғұрлым талап етілетін кіші салаларының біріне жатады және барлық қазіргі заманғы құқықтық жүйелерге белгілі, бұл, әрине, оны зерделеудің маңыздылығы мен қажеттілігін атап көрсетеді. Мұрагерлік құқықтың өзекті мәселелерін зерттеу ерекше құндылыққа ие болады, өйткені мұрагерлік ұрпақтар арасындағы тығыз байланысты сақтайды және азаматтық айналымның тұрақтануы мен дамуына жанама түрде ықпал етеді.

Түйін сөздер: құқық, мұрагерлік құқық, мұрагерлік, өсиет бойынша мұрагерлік, заң бойынша мұрагерлік, мұрагерлік құқық қатынастары, мұрагерлік құқық мирасқорлығы.

М.Р. Үсентай¹

Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан)

Научный руководитель: д.ю.н., профессор Е.А. Бурибаев

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Аннотация

Наследственное право относится к одним из наиболее востребованных в практическом отношении подотраслей гражданского права и известно всем современным правовым системам, что, безусловно, подчеркивает важность и необходимость его изучения. Исследование актуальных проблем наследственного права приобретает особую ценность, поскольку наследование сохраняет неразрывную связь между поколениями и опосредованно способствует стабилизации и развитию гражданского оборота.

Ключевые слова: право, наследственное право, наследование, наследования по завещанию, наследования по закону, наследственное правоотношение, наследственное правопреемство.

M.R. Usentai ¹

2nd year master's Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Scientific supervisor: doctor of law, professor E.A. Buribaev

LEGAL REGULATION OF HEREDITARY LEGAL RELATIONS

Abstract

Inheritance law is one of the most popular in practice sub-sectors of civil law and is known to all modern legal systems, which, of course, emphasizes the importance and necessity of its study. The study of topical problems of inheritance law is of particular value, since inheritance retains an inseparable link between generations and indirectly contributes to the stabilization and development of civil turnover.

Keywords: law, inheritance law, inheritance, inheritance by will, inheritance by law, hereditary legal relationship, hereditary succession.

Кіріспе. Жұмысының өзектілігі мұрагерлік институтын жан-жақты және терең теориялық зерттеу қажеттілігінің алдын ала анықтау, сонымен қатар осы салада пайда болған құқықтық мәселелерді кешенді шешу болып табылады. Берілген тақырыптың маңыздылығы бойынша жұмыстың мақсаты мұрагерлік құқық институтының даму тенденциясын білу болып табылады, яғни қазіргі мемлекеттің даму кезеңі мен кеңес дәуіріндегі мұрагерлік туралы заңнамаларды салыстыру және мұрагерлік құқықтың өзекті мәселелері жан-жақты талдап зерттеледі.

Қазақстанда 1990 жылдардың басындағы экономикалық, саяси, әлеуметтік жағдайлардың күрт өзгеруі, құқықтық реттеулерге де әсерін тигізбей қоймады. Еліміздегі соңғы жылдардағы оқиғалар, бүтіндей тұтас құқықтық реттеулердің, соның ішінде мұрагерлік құқықтық реттеу қажеттілігінің әлдеқашан пісіп жетілгенін байқатты.

Әдісі. Құқықтық мемлекетімізде және ашық демократиялық қоғамымызда, азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылар шеңберінің едәуір ұлғайғанын, сонымен қатар азаматтық-құқықтың жеке құқықтық институттарының көбейгенін, азаматтың жеке меншігінде болатын мүліктің саны мен құны шектелмейтінін, сонымен қатар т.б. жағдайлардың көз алдымызда қарқынды түрде қалыптасуын байқаймыз. Осының барлығы күнделікті тіршілікте және заңда белгіленген ережелерге қарама-қайшылық туғызатыны сөзсіз.

Нәтиже. Кез келген қайта құру түрі, ең алдымен идеологиялық, әлеуметтік, психологиялық тәсілдер мен қағидалардан көрініс табады және көптеген сұрақтардың туындауына алып келеді. Оның бірі әрі қарай

дамудың жолы қалай болмақ, қоғамдық өмірдің қайта құруы қандай мақсатта жасалмақ деген әлеуметтік-экономикалық, саяси, құқықтық-қатынастар, әдет-ғұрып, діни негіз дәстүрлері әсерінен қалыптасқан қоғам дамуының ерекшеліктерін ескерместен өмір сүре алмайды. Мемлекет экономиканы реформалау барысында монополиядан бас тартып, жеке меншікке ауысуы Қазақстанның экономикалық реформасының маңызды бағытына айналды және ол мұрагерлік құқық институтына әсерін тигізді.

Құқық нормаларының ескіруі құқық қолдану тәжірибесінде коллизияның пайда болуына әкеп соқтыратыны, сонымен қатар іс жүзінде азаматтардың мүдделерін толық көлемде жүзеге асырумен және оны қамтамасыз етуге кері әсерін тигізетіні жасырын емес. Ұзақ уақыт қолданыста болған шаруашылық үрдістерді басқарудың тоталитарлық үлгісінен нарықтық үлгісіне ауысу жағдайында жаңа уақыт талабына жауап бермейтін дәрежеге жетті. Осыған орай, Конституциямызға және бүтіндей дерлік құқық салаларына, соның ішінде мұрагерлік құқықты реттейтін заңдарға да жаңа ережелер енгізілді.

Пікір-талас. Біздің жыл санауымызға дейінгі (б.ж.д) 16-9 ғасырларда мұрагерлік құқығының оның ішінде заңды мұрагерлік және өсиет бойынша мұрагерлік деген ұғымның болғандығын растайтын дәлелдер Ежелгі Мысыр ескерткіштерінен табылған. Бұл ескерткіштерден мұра қалдырушы өзінің заңды мұрагерін белгілі себептер болған жағдайда мұрадан шектей алатындығын көруге болады. Мұнда бірінші дәрежелі мұрагерлер – мұра қалдырушының балалары болмаған жағдайда екінші дәрежедегі заңды мұрагерлері – бауырлары арасында мұра тең

бөлінген. Құл иеленушілік кезеңінде ең дамыған мұрагерлік құқығы б.ж.д 6-шы ғасыр мен біздің жыл санауымызша (б.ж) 5-ғасырлар арасында жазылған Рим құқығы бүгінгі таңдағы азаматтық құқығының негізгі десек дұрыс болар. Рим құқығында мұрагерлер, заң немесе өсиет бойынша мұрагер болған. Осылайша, Рим құқығында өсиет бойынша мұрагерлік болған жерде заңды мұрагерлікке жол бермеген [1, 28 б.]. Бұл құқықта да өсиеттің нысаны ашық түрде болғандықтан мұра қалдырушы халық алдына шығып өсиетін жариялаған.

Біздің жыл санауымызша 6-шы ғасыр мен 14-ші ғасырлар арасындағы феодалдық кезеңде мұрагерлік құқығы айтарлықтай даму көрсетпеген. Бұл кезеңде жерге қатты негіз бергендіктен, жерді мұрагерлер арасында бөлмеген, майорат жүйесі (системасы) бойынша жерді ең үлкен ұлы иеленіп отырған. Мұнымен бірге діннің әсерінен мұрагерлер арасында теңдік болмаған, әйелдердің құқығы еркектерден азырақ болған [1, 55 б.].

Мұрагерлік мүліктік қатынастарды құқықтық реттеу конституциялық, азаматтық-құқықтық нормасы бойынша өзінің мұра қалдыру мүмкіндігін және азаматтың қайтыс болған жағдайда өзіне тиесілі мүлкін өз ықтиярымен билік ету бойынша өсиет қалдыруы, не болмаса заңды мұрагерлік бойынша мұрагерліктің жүзеге асуы, сонымен қатар осы мәселелер бойынша өзге тұлғалардың мүлікке қол сұғуынан құқықтық қорғау тәсілдері бекітілген. ҚР-сы Конституциясының 26 бабына сәйкес [2]:

1. Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады.

2. Меншікке, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі», -деп көрсетіліп, бекітілген. Яғни, азаматтардың мұрагерлік құқығы заң жүзінде танылады және сақталады.

Жалпы мұрагерлік құқықтың өсиет бойынша және заңды мұрагерлік құқық мәселелеріне арналған құқықтық нормалар заң шығарушылардан дәлділікті, ойтұжырымдарының анықтығы мен айқындығын талап етеді. Бұл әрбір азаматтың басқа да мүдделерін қорғайтын мұрагерлік ерекшелігімен байланысты.

Мұрагерлік институттың консервативтілігі соншалық, оған қандай да бір маңызды өзгерістерді қолдану мүмкін емес, себебі оны қайта қалпына келтіру қиынға

соғады. Дегенмен де уақыт өз толықтыруларын енгізіп отыр, бұл өмірдің өзгеруімен, сондай-ақ адамдардың өз талаптарының өзгеруімен де байланысты. Мұндай жағдайда қоғамда болып жатқан өзгерістерге соқтықпайынша, мұрагерлік құқық институты өзгеріссіз қалуы мүмкін емес. Ол барлық құқық сияқты бүтіндей жаңа уақыттың және жаңа саясаттың талаптарына жауап беруі керек. Аталған мәселелер теориялық деңгейде өңделмесе, мұрагерлік құқықтық қатынастарды реттейтін азаматтық заңдарды толық жетілдіру процесі қиындайды [3, 36 б.].

Жоғарыда айтылған мәселелер және теориядағы мұрагерлікке қатысты өзге де мәселелер, заңдар мен тәжірибелер ғылыми-теориялық зерттеулерге мұқтаж. Сонымен қатар мұрагерлік құқық институтында құқықтық реттеулерді толық жетілдіру бойынша, соның ішінде меншік құқығына ие болу және т.б. мұрагерлік құқық институтына қатысты өзге де мәселелерді өңдеу және оған баға беру керек. Мұрагерлік қатынастарды реттейтін негіздердің жүйесін дамыту мәселелерінің мәнін түсіну қажет, сонымен қатар нотариалды және сот тәжірибесінде азаматтардың мұрагерлік құқығын жүзеге асыру кезінде пайда болатын мәселелердің онды жолдарын табу қажет.

Жалпы айта кететін болсақ мұрагерлік ережесі аса қиын емес мұралану қатарындағы мирас қалдырушының мүліктік құқықтары мен міндеттерінің мұрагерге ауысуы. Мұрагерлік құрамына сай барлық құқықтар мен міндеттер жиынтығы міндетті болып келсе, сол сияқты оның заңды белгіленуі де міндетті. Мұрагерлік құқықтың коллизиялық нормалары Қазақстандағы қызметіне сай мұрагерлікпен байланысты барлық қатынастарды реттейді. Кейбір жағдайларда мұрагерлік құқыққа байланысты сұрақтарды шетел заңымен қарастыру қажеттілігі туындайды. Қазақстандағы қызмет етуші заң шығарушы органдары мұрагерлік қатынасын мұра қалдырушының соңғы тұрақты тұрған мемлекеттің заңымен айқындалады. Қазақстан Республикасындағы мұрагерлік құқықтық нормалары тек Қазақстан Респубикасында тұратын мұра қалдырушыға ғана қолданылады. Егер де мирас қалдырушы шетелде тұратын болса, онда шетел құқықтық нормалары қолданылады. Демек бұл жерде Қазақстан Республикасының заңы мен шетел

заңы тең дәрежеде қолданылатынын белгілей өткеніміз жөн.

Қазақстан Республикасында мұрагерлік құқықтық қатынасты реттеу негізінде шетел элементтері әсер етеді. Шетел элементтері әртүрлі болып келуі мүмкін. Мысалы: мұра қалдырушы Қазақстан Республикасының азаматы, тұрғылықты жері Қазақстан яғни мұра қалдырушының мүліктік құқықтары мен міндеттерінің бар екені, мұрагерлік мүлігінің Қазақстан Республикасында орналасқаны бізге хабардар болып тұр. Кейіннен мұра қалдырушының мұрагері Қазақстанда тұратыны бір-ақ оның шетел азаматы екені анықталса, бұндай жағдайда шетел элементі болып келеді. Шетел элементі болғанымен бұл жерде шетел құқықтық нормасын қолдануға жол берілмейді. Мұрагердің шетелде ұдайы тұратыны істі ешқандай да өзгертпейді, бұл жағдайда да Қазақстан Республикасының заңы қолданылады. Келесі бір мәселе ол – егер мұра қалдырушы шетел азаматы болып, шетелде тұрақты мекен етсе, онда бұл жерде келтірілген шетел элементтері маңызды мағынаға ие, сол себептен шетел құқықтық нормасы қолданылады. Міне әрбір шетел элементтерінің мағынасы әртүрлі болып келуі осында.

Кейбір жағдайларда мемлекеттің заң шығарушы органдары Қазақстан Республикасының заңына сілтеме жасау нәтижесінде коллизиялық нормалар пайда болады және дәл осы жағдайда Қазақстан Республикасының заңын қолдану аса қажет екені бұйрылуы мүмкін. Мысалға – мұра қалдырушы Қазақстан Республикасының азаматы бола тұрып, Швецияда тұрақты мекен етсе, Қазақстандағы қызмет етуші заң шығарушы органдарымен келісетін болсақ, онда бұл жерде Швеция заңы қолданылуы керек бірақ Швеция заң шығарушы органының тағайындауы бойынша мұрагерлік Қазақстан Республикасының заңымен реттелуі тиіс деген, өйткені мұра қалдырушы Қазақстан азаматы болып отыр.

Халықаралық жеке құқықта мұндай жағдайды кері сілтеме деп атайды. АҚШ-та, Ұлыбританияда жылжитын және жылжымайтын мүліктік құқықтар мен міндеттерге мұрагерлік жіктеулер жүргізіледі. Тәжірибеге сүйенетін болсақ жылжитын мүлікке байланысты мұрагерлік мәселесі тұрақты тұратын жер заңы бойынша, ал жылжымайтын мүлікке байланысты

мұрагерлік мәселесі мүліктің орналасқан жер заңы бойынша анықтаймыз.

Ереже бойынша коллизиялық мұрагерлікке байланысты сұрақтар мемлекеттің ішкі заңдарына сүйене отырып айқындалады. Халықаралық конвенциялар мұрагерлік құқықтың кейбір мәселелерін ғана қозғап өтеді. Негізінен ол халықаралық өсиет түріндегі мәселелер 1973 жылғы 26 қазан айында қабылданған көпжақты халықаралық өсиет туралы конвенция және сонымен қатар 1961 жылғы 1 қазанда қабылданған өсиет туралы коллизиялық нысандағы заңдар деп аталатын конвенциясымен реттеледі. Мәні мұрагерлік халықаралық құқықтағы тұрады, ең алдымен, бұл азаматқа, әрбір ел тиіс кепілдік берілген нақты мүмкіндігі өмір сүруге және жұмыс істеуге санамен қатар, ол қайтыс болғаннан кейін, барлық сатып алынған материалдық және рухани благах с падающими оларға обременениями көшеді сәйкес, оның еркіне, ал егер ол оның білдірмесе, онда еркіне заңның оған жақын адамдарға. Және тек кейбір жағдайларда заңнамасында тікелей көзделген нақты мемлекеттің сәйкес қалыптасқан мемлекетте құқықтық және адамгершілік қағидаттарына, яғни мұра қалдырушыға тиесілі болған, тиісті бөлігінде ауысуы мүмкін адамдарға өзі-ақ мұра қалдырушының тірі кезінде алатындай етіп орналасқан. Мүлтіксіз жүргізу осы жолын қамтамасыз етеді мүдделерін, мұра қалдырушының өзінің және оның мұрагерлерінің, сондай-ақ барлық тұлғалардың мұра қалдырушының қайтыс болуы мүмкін, сол немесе өзге де құқықтық салдары.

Тұқым қуалайтын құқықтық қатынастарға шетелдік элементі — дәстүрлі субинститут институтының тұқым қуалайтын құқықтық қатынастар, онда туралы мәселелер қарастырылады, мұрагерлік құқығы шетелдік тұлғаларға тұлғалардың шетелде, сондай-ақ мұрагерлік мәселелері зерттеледі жағдайларда мұрагері және мұра қалдырушы әр мемлекетте тұрып жатса немесе бір мемлекетте, бірақ мұралық мүлік орналасқан және шетелде, және т. б. «Шетелдік» мұрагерлік бүгін, жеткілікті өзекті ерекшеліктері туралы сөз болған кезде, мұрагерлік кейін ресейлік азаматтардың меңгерген, шетелде жылжымайтын мүлік және салымдарын банктердің шоттарында. Сонымен қатар, ұлғайту жағдайларын мұрагерлік шетелдік элементі болып табылады бұлжымас салдары усилившейся соңғы жылдары ретінде

ТМД елдерінде де, алыс шетелдерде халықтың көші-қоны.

Мақсаты ұсынылған жұмыс зерттеу теориялық және практикалық аспектілерін мұрагерлік құқықтарын тұрғысынан қазіргі заманғы халықаралық құқық. Қолдану коллизионных белгіленген нормалардан Конвенциялар, байланысты емес қандай да бір талаптарына сәйкес өзаралық. Бұл дегеніміз, егер тиісті коллизионная норма Конвенцияға жасайды пайдасына таңдау, мысалы, ресейлік құқық, ресей федерациясының құқықтық жүйесінің конвенциялық нормалар, заң күші болмайды (өйткені Конвенцияның қатысушысы болып), онда қолданылатын болады (жоқтығына қарамастан, «өзара сыйластық» тарапынан).

Конвенция, сондай-ақ қолданылады нысан завещательных өкімдерінің жасалған екі немесе одан да көп тұлғалар бір құжатта. Конвенцияға сәйкес әрбір қатысушы мемлекет туралы мәлімдеуі мүмкін емес екенін мойындайды завещательные распоряжения жасалған ауызша. Ақырында, соңғы ережелер, ол тұр назар аудару, бекіту болып табылады Конвенцияға ескертпелерге жария тәртіп туралы: 7-бабына сәйкес құқық, таңдалған тиісті коллизионными Конвенцияның нормаларына қолданылмайды жағдайда, оның қолдану жария тәртібіне қайшы келеді. Мысал ретінде өңірлік біріздендіру, сонымен қатар жалпы ережелері халықаралық жеке құқық ұшырады және жекелеген мәселелері мұрагерлік бола алады Кодексі халықаралық жеке құқық 1928 ж. (бұдан Бустаманте Кодексінде қосымша болып табылатын туралы Конвенция халықаралық жеке құқықтағы 1928 ж., қатысатын Латын америкасы елдері).

Бустаманте Кодексінде бекітіледі келесі коллизиялық байланыстыру: жеке заң мұра қалдырушының (понимаемый ретінде заң азаматтығы) тәртібін айқындайтын мұрагерлікке шақырылатын, шындықты завещательных өкімдерін, қабілеті мұраға қалдыруға, өкілеттіктерін және тағайындау тәртібі мұра қалдырушының жеке өкілі; жеке заң мұрагер немесе жеке заң отказополучателя (азаматтығы) анықтайтын қабілеті мұраға қалдыруға өсиет бойынша немесе заң бойынша.

Мұрагерлік бірі бола отырып, орталық институттарын, азаматтық құқық алды бекітіп беру заңнамада көптеген мемлекеттердің. Тоқталайық қарау олардың кейбіреулері. Заңына сәйкес Польшаның «Халықаралық жеке құқық» 1965 ж. реттеу тұқым қуалайтын қарым-

қатынастар жүзеге асырылады, заң бойынша мұра қалдырушының азаматтығы сәтте қайтыс болған. Сонымен қатар, осы әмбебап коллизионная байланыстыру емес қамтиды барлық сұрақтар: өсиеттің жарамдылығы мен басқа да құқықтық іс-әрекеттер заңмен айқындалады азаматтығы мұра қалдырушының кезде осы іс-әрекеттерді жасау. Бұл ретте, субсидиарлық нормалары қосымша тұжырымдалған туралы ереже бағынысты нысанын өсиеттің (немесе нысанын тиісті құқықтық іс-қимылдың) заң орындары оны жасау [4, 47 б.].

Осылайша, поляк заңдар бекітеді коллизионную нормасын саласындағы мұрагерлік келісіліп, бекітілген заңнамасы. Естеріңізге сала кетейік, бұл мақала Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің [5] реттейді, реттеу тұқым қуалайтын қарым-қатынастар құқық соңғы тұрақты тұрғылықты жері мұра қалдырушының. Осылайша, тәжірибеде туындауы мүмкін мәселе «кері адресаттарға жіберу», ол негізделген соқтығысудан коллизионных нормалары түрлі құқықтық жүйелердің (жағдай деп аталатын «ШЖК коллизией коллизияларды»). Бұл орын алуы мүмкін болған жағдайда, мысалы, ҚР азаматы өледі, бұған соңғы жылдары Польша аумағында. Оның соңғы тұрақты тұратын жері болды Варшава. Істі қарау кезінде қазақстан сотында бірінің талап-арызы бойынша мұрагерлердің даулаушы-әрекеттер нотариустың, оның мұрагерлер, сұрақ туындайды, қай мемлекеттің құқығы айқындауы тиіс санаттағы адамдарды мұрагерлікке шақырылатын. ҚР Азаматтық Кодексі осы құқықты құқығы болуы тиіс Польша құқығы (соңғы тұрақты тұрғылықты жері мұра қалдырушының). Алайда, поляк заңдары «отсылает» бұл мәселені шешу қазақстандық құқық (заң мұра қалдырушының азаматтығы сәтте оның қайтыс болған).

Қазіргі уақытта, заңнамасы болмаса нормалары реттейтін жағдайды «кері сілтемемен бірге». Бұл жағдайда тәжірибесі сүйенеді тану «кері адресаттарға жіберу» қолдану құқықтары болған жағдайда, шетел құқығы «бас тартылады» реттеуге құқықтық қатынастар. Бұл ұқсас мәселені қарау кезінде істі шетелдік сотта, онда оның шешімі тәуелді болады позиция тиісті заң шығарушылар және құқық қолдану тәжірибесін, қалыптасқан осы мемлекетте.

Әмбебап норма қолданылатын мұрагерлік құқықтық қатынастар болып табылады заң мұра қалдырушының азаматтығы. Осы байланыстыра реттеледі сұрақ болатындығы туралы жүзеге асырылатын сатып алу-сату мұралық мұ-

лікті және оларға билік етуге. Талдау құқықтық реттеу тұқым қуалайтын қарым-қатынастардың көрсеткендей, әрбір көзі (мейлі ол халықаралық конвенция немесе ұлттық заң) бекітіледі негізгі нормасы, применимая жалпы мәселелері мұрагерлік, және, сонымен қатар, тұжырымдалады қосымша коллизиялық нормалары бар арнайы ережелер таңдау құқығын қатысты өсиет. Кездейсоқ емес арасында үлкен әртүрлілік саласындағы мәселелерді мұрагерлік дәл осы мәселе туралы құқығындағы реттейтін жарамдылығы завещательных өкімдерін, арналады арнайы халықаралық конвенция.

Құқықтық режимі мұралық мүлікті анықталады мұрагерлік мәртебесіне байланысты: мұрагерлік бойынша қатынастар анықталады елдің құқығы бойынша мұра қалдырушы болған соңғы тұратын жері. Адамның қабілеті өсиетті жасауға және жоюға, соның ішінде жылжымайтын мүлікке қатысты, сондай-ақ нысаны осындай өсиет немесе оның күшін жою актісінің елдің құқығы бойынша анықталады, мұндағы өсиет қалдырушы өсиет бойынша мұрагерге болды жасау кезінде мекен-мұндай өсиетті немесе актіні. Алайда, өсиет немесе оны жою мүмкін емес болып танылса, нысанды сақтамауы салдарынан жарамсыз болса, ол қанағаттандырады құқық орындары өсиет немесе оның күшін жою актісінің немесе талаптарға сәйкес құқық. Астында мұрагерлік статусында дегеніміз белгілі бір көмегімен халықаралық жеке құқық нормаларын құқық тәртібі, оған тұқым қуалайтын қарым-қатынас, заңды түрде байланысты бірнеше ұлттық құқықтық жүйелер, тяготеют өзінің табиғаты бойынша және реттейді, олардың мәні. Негізнен сол мәселелер түсінігі және мазмұны мұрагерлік статуттың құрайды тұрғысынан назар доктрина. Құқығы тұрғылықты жері мұра қалдырушының анықтайды: қабілеті мұраға қалдыру, т.с. физикалық сапа, бұл үшін қажетті; мазмұны мен жарамдылығын өсиет; заң бойынша мұрагерлік тәртібі. Қабілеті мұрагер немесе легатария алуға мұраны немесе легата құқығы бойынша анықталады, оның тұрғылықты жері.

Минск конвенциясына сәйкес, 1993 ж. (45-бап) және Кишинев конвенциясы 2002 ж. (48-бап) жылжымайтын мүлікке иелік ету құқығы

мүлікті заңдары бойынша айқындалады мемлекеттің аумағында осы мүлік, мұрагерлік құқығы басқа да мүлік үшін – заң бойынша мемлекет аумағында мұра қалдырушының болған соңғы тұрақты тұрғылықты жері болған.

Құқықтық реттеу тұқым қуалайтын қарым-қатынастар, күрделі шетелдік элемент ұштастыру негізінде жүзеге асырылады материалдық-құқықтық және қайшылық әдістері. Материалдық-құқықтық реттеу фрагменттік сипатта, шектелместен, шын мәнінде, белгілеуге теңдік принципін мұрагерлік құқықтарын, міндеттері хабарлама бойынша екінші уағдаласушы тараптың мұраны қалдырушының қайтыс болуы туралы нұсқаманы есептеу тәртібі туралы мұраны қабылдау мерзімін. Қайшылықты реттеу қамтиды барлық спектрін тұқым қуалайтын қарым-қатынастар, мәселелерді завещательной әрекет қабілеттілігі дейін мұраны қабылдау сілтеме жасай отырып, ішкі заңнамасы, елдің жағдайларда, материалдық құқық нормаларының үшін жеткіліксіз қатынастарды реттеу.

Қорытынды. Сонымен қорыта келгенде, отандық азаматтық заңнама, іс жүзінде құрамында материалдық-құқықтық ұйғарымдардың бағытталған қатынастарын реттеу саласындағы халықаралық мұрагерлік. Жоқ онда, атап айтқанда, ережелер анықтайтын есептеу ерекшеліктері мұраны қабылдау мерзімін тұлғалардың шетелде тұратын. Сондықтан отсылке коллизийной нормалары отандық құқық қолдану жатады заңдардың жалпы нормалары, бастапқыда есептелген реттеу халықаралық қарым-қатынастар. Жүзеге асыра отырып, оларды қолдану, соттар жалпы юрисдикция негізге алады» деп өзінен-өзі тұру мұрагер шетелде емес, дәлелдейді қалуын мерзімнің өту себептері мұраны қабылдау үшін. Қолданыстағы қайшылықты реттеу тұқым қуалайтын қарым-қатынастардың салынды ара-жігін ажырату мұрагерлік жылжымалы және жылжымайтын мүлік. Бұл ретте аталған жағдайларды пайдаланылады бір критерий анықтау қолданылатын құқық, тиісінше, заң тұрғылықты жері мұра қалдырушының заң және орналасқан жері заттар, әбден идеясын білдіреді табу қолданылатын құқықты белгілеу арқылы неғұрлым тығыз байланысты бостандығын шектейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зайцева Т.И.; Крашенинников П.В. *Наследственное право в нотариальной практике.* - М.: Волтерс Клувер. 2015. – 287 с.
2. *Қазақстан Республикасы Конституциясы 30.08.1995 ж.* – Алматы: Юрист, 2018. – 98 б.
3. *Наследственное право. Пособие. Под редакцией Волковой Н.А.* - М.: ЮНИТИ, 2017. -301 с.
4. *Наследственное право. Под редакцией Ярошенко К.Б.* - Москва: Волтерс Клувер. 2013. - 245 с.
5. *Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі.* – Алматы: Юрист, 2018. – 301 б.

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

УДК: 347.9

МРНТИ: 10.31.01

*Д.Ж. Белхожаева¹, Д.С. Байсымакова¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада медиация институтын дамытудың заңнамалық негіздері мен өзекті мәселелері баяндалған. Медиация рәсімін әрі қарай тәжірибеде қолдану жолдары анықталды. Ресми құқықтық әдіс пен құжаттарды талдау әдісін қолдана отырып, медиация туралы заңнама талданды, бұл зерттелетін институттың маңызды сипаттамасын беруге және одан әрі жетілдіруді талап ететін стандарттарды анықтауға мүмкіндік берді. талдау әдісі қазақстан жағдайында медиация рәсімін енгізудің оң және теріс бағыттарын анықтауға көмектесті. Медиация рәсімі әр түрлі даулар мен жанжалдарды шешудің тиімді және жылдам тәсілі ретінде қарастырылады, олар мемлекеттік сот ісіне нақты балама бола алады. қазіргі уақытта бұл мекеме заңнамалық дизайнға ие, бірақ көптеген реттеуші олқылықтар бар. медиация туралы заңнамалық нормалар анағұрлым декларативті сипатта болады, сондықтан оларды жетілдіру үшін бірқатар күрделі міндеттерді шешу қажет.

Түйін сөздер: медиация, медиация рәсімі, сот, жанжал, дау, сот ісі.

*Д.Ж. Белхожаева¹, Д.С. Байсымакова¹
¹ КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

ПРОБЛЕМЫ МЕДИАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье раскрываются законодательные основы и современные проблемы развития института медиации. Выявляются пути дальнейшего внедрения медиативной процедуры в практику. С помощью формально-юридического метода и метода анализа документов проанализировано законодательство о медиации, что позволило дать сущностную характеристику исследуемого института и выявить нормы, требующие дальнейшей доработки. Метод анализа помог выявить позитивные и негативные тенденции внедрения процедуры медиации в реальную действительность РК. Медиативная процедура рассматривается как эффективный и быстрый способ разрешения различных споров и конфликтов, который способен составить реальную альтернативу государственному судебному разбирательству. Данный институт на сегодняшний день имеет законодательное оформление, но существует много пробелов нормативного регулирования. Законодательные нормы о медиации носят скорее декларативный характер, поэтому необходимо решить ряд сложных задач по их совершенствованию.

Ключевые слова: медиация, медиативная процедура, суд, конфликт, спор, судебное разбирательство.

PROBLEMS OF MEDIA IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article reveals the legislative foundations and current problems of the development of the institution of mediation. Ways of further implementation of the mediation procedure into practice are identified. Using the formal legal method and the method of analyzing documents, the legislation on mediation was analyzed, which made it possible to give an essential characterization of the institute under study and identify standards that require further refinement. The analysis method helped to identify positive and negative trends in the implementation of the mediation procedure in the reality of Kazakhstan. The mediation procedure is considered as an effective and quick way to resolve various disputes and conflicts, which can constitute a real alternative to state litigation. This institution currently has legislative design, but there are many regulatory gaps. Legislative norms on mediation are more declarative in nature, therefore, it is necessary to solve a number of complex tasks for their improvement.

Keywords: mediation, mediation procedure, court, conflict, dispute, litigation.

Қазіргі уақытта медиацияны құқықтық дауларды реттеудің баламалы тәсілі ретінде белсенді дамыту жүріп жатыр. Дауларды (жанжалдарды) баламалы шешудің басқа институттарының арасында медиация институты, шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, неғұрлым тиімді болып табылады, өйткені даудың сыртқы жағын шешетін сот талқылауынан айырмашылығы медиация қандай да бір дау түріндегі оның сыртқы көріністерін емес, жанжалдың себептерін анықтауға және оқшаулауға бағытталған.

Қазіргі уақытта АҚШ пен Батыс Еуропада дауларды 80-нен 90 % - ға дейін бейбіт жолмен шешеді [1, 23 б]. Дауларды альтернативті шешу саласын енгізу және шешу жаппай өндіріс, ақпараттық жарылыс, байланыс пен көліктің дамуы, жеке құқықтық даулар санының бұрын-соңды болмаған өсуіне және олардың күрделенуіне әкеп соққан шектеулі кеңістікте миллиондаған адамдардың тұруынан туындады. Дауларды шешудің баламалы тәсілдерін іздестіруге алып келді. "Медиация туралы" Қазақстан Республикасының Заңы [2] мен "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы Заңының қабылдануымен Қазақстан медиацияны құқықтық мәдениетке интеграциялаудың қоғамдық процестеріне қосылды.

Қазіргі тәжірибеде медиация жүзеге асырылатын екі негізгі құқықтық модель ерекшеленеді: жеке және біріктірілген. Жеке медиация құқықтық дауларды шешу үшін

кәсіби қызметтің дербес түрі ретінде қарастырылады. Бұл медиация туралы жалпы ережелерді нормадан тыс юрисдикция ретінде реттейтін, оның принциптерін, құқықтық кепілдіктерін белгілейтін, медиация арқылы дауларды шешуге көмектесетін медиаторлар мен медиаторлар ұйымдарына қойылатын талаптарды реттейтін жекелеген заңнамалық актілерді қабылдау арқылы жасалады.

Интеграцияланған медиация юрисдикциялық органдардың (соттар, нотариустар, сот орындаушылары және басқалары) қызметінің сот процесі аясында тараптарды татуластыруға бағытталған ерекше рәсімі мен нысаны ретінде қарастырылады. Интеграцияланған медиация дауларды шешудің басым тәсілі ретінде тараптардың татуласуына ықпал етуі керек.

Кешенді медиацияда татуласу юрисдикциялық қызметті жүзеге асыратын субъектілердің қосымша құзыреті ретінде қарастырылады. Сондықтан интеграцияланған медиацияны құқықтық реттеу жеке заңмен емес, юрисдикциялық органның қызметін реттейтін салалық заңнама аясында жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінде бітімгер судьямен бітімгершілік рәсімдерді медиация тәртібімен жүргізуді ұсынады. Алайда, әзірлеушілер сот медиаторының құзіреттілік деңгейі мен оның іс жүргізу мәртебесін анықтау сияқты маңызды мәселелерді ескермеді, жеке және сот медиациясы арасындағы өзара іс-қимыл тетіктері әзірленбеген.

Азаматтық іс жүргізу кодексі [3] келісімге келе алатын судья бола алмайды. Бұл мәселе

бойынша екі көзқарас бар, біріншіден, отставкадағы судьялар - олар жоғары білікті мамандар, соттың басқа қызметкерлері, екіншіден, егер татуласу әрекеті сәтсіз болса, істі татуласудан кейін қарастыратын қазіргі судьялар.

В.В. Лисицин ең тәжірибелі судьялардан, оның ішінде зейнеткерлікке шыққан адамдардан тұратын медиаторлар колледжін құруды ұсынады [4, 63 б.]. Медиаторлар алқасының судьялары сот істерін қараудан босатылуы керек, олардың келісу рәсімдерін міндетті түрде қолдана отырып, істерді сот тыңдауларына дайындауға жауапкершілік жүктейді. Осындай тәсілмен дауласушы тараптардың мемлекеттік емес (ерікті және ақылы) немесе мемлекеттік (міндетті және тегін) медиацияның пайдасына саналы таңдауға балама болады.

Алайда, бұл жағдайда бірқатар сұрақтар туындайды. Біріншіден, заңнама жұмыс жасының жас шегін белгілейді. Медициналық белсенділік физикалық та, эмоционалды да көп күш алып, ұзақ уақытқа созылуы мүмкін. Екіншіден, татуластыру рәсімдерін сәтті жүргізу үшін өмірлік тәжірибе мен даналық жеткіліксіз, арнайы дағдыларды игеру қажет. Мұндай дағдыларды игерудің тетіктері ұсынылмайды. Медиатор келіссөздер психологиясының негіздерін білуі, татуласу маманы болуы және тараптардың бір-біріне деген өзара сенімсіздіктерін жоюы керек және дау тараптарының сеніміне ие болуы керек. Сондықтан, бітімгерлік судьясы кез-келген жағдайда бейтарап және объективті болып қала алатын кәсіби, жоғары тәртіпті, адамгершілікке ие адамның беделін түсіруі маңызды.

Істі қарайтын судьямен сот татуластыру жүргізген кезде, проблема туындайды, онда тараптар өздеріне қарсы дәлелдерді қолдануға болатындығына байланысты өздерінің дәлелдерін айтуға қорқады. Азаматтық іс жүргізу кодексінің татуласу рәсімдері барысында айтылған дәлелдемелердің қолайсыздығы туралы ештеңе айтылмаған. Сондықтан сот медиациясының тиімділігі туралы айтудың қажеті жоқ. Сонымен қатар, судьяның ішкі сенімін қалыптастыру кезінде татуластыру нәтижелері және істегі қолда бар дәлелдерді бағалау ғана емес, оған із қалдыруы мүмкін екенін жоққа шығара алмаймыз.

Я.Я. Ярковтың «судьяларға нақты міндеттер жүктеу және оларға жаңа өкілеттіктер беру тиісті түрде нәтиже

бермейді» деген сөздерін келтірген орынды [5, 51 б.]. Бұл жағдайда бұл жағдай судьялардың да, соттың қорғауына жүгінген адамдардың да мүдделеріне қатысы жоқ қабылдаудың қалыптасқан әлеуметтік және психологиялық стереотиптеріне сәйкес келмейді, көп мөлшерде заңдық қуат қажет болады. Судьялардың өздері дауды тараптарды келісе алатын жағдайда ғана, олар бейбіт жолмен шешудің маңыздылығын түсінуі керек.

Өзге елдерде тиімділігін дәлелдеген қалыптасқандарды бейбіт жолмен шешу тәртібі біздің қоғам үшін бөтен, орынсыз құрал ретінде қабылданады. Көпшілік мемлекеттік сотқа балама бар, олардың мүдделерін тезірек және тиімді қанағаттандыруға болады деп сенбейді. Сондықтан, татуластыру рәсімдерін қоғам дамуының қисынды нәтижесіне айналған кезде қабылдауға болады, бұқаралық сана деңгейінде басымдықтарды өзгерту қажет.

ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексі жобасының 188-бабында дауды медиация тәртібімен реттеу қарастырылған.

1. Тараптар бірінші немесе апелляциялық сатылардағы соттың кеңесу бөлмесіне сот шығарылғанға дейін кез келген уақытта дауды медиация тәртібімен шешуге ниет білдіру туралы өтініш беруге құқылы.

2. Медиацияны татуластыру рәсімін тараптардың келісімі бойынша бітімгер судья немесе медиатор жүзеге асырады.

3. Өтініш бітімгер судьямен бітімгершілік рәсімге жіберілген кезде, сот ісін жүргізу тағайындалмайды және тағайындалған сот отырысы 10 күннен аспайтын мерзімге қалдырылады.

4. Сот ұйғарымының негізінде іс сот медиациясының күнін белгілейтін медиаторға компьютер арқылы тарату арқылы жіберіледі. Бітімгер судья тараптардың келісімімен немесе олардың өтініші бойынша басқа адамдарды сот медиациясына шақыруға құқылы, егер олардың қатысуы сот медиациясының мақсаттарына қол жеткізу үшін қажет болады.

Бірінші бөлім медиацияға жүгінеді, оны тек бірінші сатыдағы соттың немесе апелляциялық сатыдағы сотпен шектейді.

Медиация дауды шешудің құралы ғана емес, сонымен бірге қоғамды әлеуметтік қалпына келтіруге бағытталған жанжалды жою әдісі ретінде де танылады.

Азаматтық іс жүргізу кодексі жобасының 183-бабының 2-бөлігі, егер тараптардың дауды, егер бұл заңға қайшы келмесе, татуласу туралы келісім жасасу немесе басқа да

татуластыру рәсімдерін қолдану арқылы шеше алады. Демек, реттеу дауды бейбіт жолмен шешудің жалғыз жолы емес. Содан кейін, бітімгершілік келісім жасасу мүмкіндігі кез-келген уақытта бірінші, апелляциялық, кассациялық және қадағалау сатыларындағы сотта, сондай-ақ сот актісін орындау кезінде мүмкін болған кезде әзірлеушілердің ұстанымы толығымен айқын емес, ал медиацияға бірінші және апелляциялық сатылардағы соттарда ғана жол беріледі. Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңы диспозитивті сипатқа ие, бұл «Медиация туралы» Заңның 1-бабында белгіленген тыйым салуларды қоспағанда, барлық жағдайларда медиацияны қолдануды білдіреді.

2-бөлімде татуласу рәсімдерін бітімгер судья немесе делдал жүргізетіні белгіленген. 4 бөлім компьютерді тарату арқылы істі бітімгершілік судьяға тапсыруды анықтайды.

Бірақ заң шығарушы «бітімгер судья» ұғымына нақты анықтама бермейді. Осыған байланысты, медиатордың кәсіби медиатор рөлін атқаратыны немесе басқа функциялары мен өкілеттіктері бар басқа адам болатындығы мүлде белгісіз. Медиация туралы қолданыстағы заңнаманы ескере отырып, медиатор ретінде судьяға жүгіну мүмкін емес сияқты, өйткені тараптардың медиаторды таңдау құқығы бұзылады. Сонымен қатар, бұл жағдай кемелерді түсіру міндетіне түбегейлі сәйкес келмейді, ол өзекті болып қала береді. Бүгінгі таңда ресми статистика бойынша, Қазақстан Республикасында әр судьяға 56 іс, мамандандырылған соттың судьясына 130 іс келеді. Осыған орай, судьяларға медиация жүргізу міндетін жүктеу дұрыс емес, бұл тек қақтығысты шешуге қосымша уақытты, психологиялық дағдыларды ғана емес, сонымен бірге маңызды эмоционалды жүктемелерді де қажет етеді. Шынында да, медиацияның әр рәсімі медиатордың бейтараптығына қарамастан, осы бейтараптықты сақтау үшін медиатордан үлкен эмоционалды күш талап етеді.

Егер медиатор судья тараптардың татуласу функциясымен ғана шектеліп, медиатордың функцияларын толық көлемде атқармайды деп болжайтын болсақ, онда азаматтық процестің бұл субъектісі де артық болып көрінеді, өйткені судья енді кәсіптік іс-әрекеттің бөлігі ретінде істі тоқтату функциясына ие тараптар арасында есеп айырысу туралы келісім жасасу арқылы.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 192-бабына сәйкес, істерді мәні бойынша қарау төрағалық етуші талап қоюшының талаптарын қолдайтын-қолдамайтынын, жауапкер талапкердің талаптарын мойындайтынын, тараптар істі сот арқылы шешуді немесе мәселені арбитраждық немесе аралық сотқа жіберетіндігін анықтаудан басталады. немесе дауды медиация арқылы шешуге болады.

Сонымен қатар, судьяның қызметіне бітімгершілік судьяның қосымша өкілеттіктерін енгізу медиация рәсімінің мақсатының өзгеруіне әкеледі деп санаймыз: медиацияның екі жағына да сәйкес келетін дауды (жанжалды) шешуге және тараптар арасындағы қақтығыс деңгейін төмендетуге мүмкіндік беру. Егер бірінші мақсат әлі де іске асырылып жатса, онда жанжалды психологиялық басқарудың болмауына байланысты мұндай рәсім қақтығыс деңгейінің төмендеуіне алып келмейді. Медиатор жанжалдың материалдық жағын шешу үшін ғана орнатылатын сияқты. Медиация рәсімі тараптар арасындағы эмоционалды қақтығысты шешуге және олардың одан әрі ынтымақтастық жасау мүмкіндігі үшін эмоционалды шиеленісті жоюға бағытталған.

Бітімгершілік судьяны енгізуді жақтамайтын тағы бір дәлел - судья мәртебесі. Судья - бұл ерекше құқықтық мәртебесі бар мемлекет сот төрелігін жүзеге асыруға уәкілеттік берілген мемлекеттік қызметші. Судьяға тараптарға және процестің басқа тараптарына қатысты мемлекеттік билік беріледі. Судья тараптарға тараптардың бұзуға құқығы жоқ деген жалған шағымдарды беруге құқылы. Басқаша айтқанда, судья процеске қатысушылардың ерік-жігерін оның заңды талаптарына бағындыруға арналған процедуралық мүмкіндікке ие.

Делдалға келетін болсақ, ол жанжал тараптарының еркіне тікелей әсер етпейді, тараптардың қабылдаған шешіміне әсер етпейді, ол тек тараптардың татуласу процесінде делдал болып табылады және оның осы процедурадағы қызметі, жанжалға әсер етеді, процедурадағы позициясы ғана көмекші сипатта, ал тараптар шешім қабылдауда басым рөл атқарады. Осыған байланысты, билік қақтығысы туындауы мүмкін, өйткені медиатордың сот ісін жүргізу мен ондағы өкілеттіктер мен медиация рәсімі арасындағы сәйкесті сызықтан өтіп кету мүмкіндігі бар.

Сонымен, медиаторды процеске енгізудің тағы бір жағымсыз жағы - медиация рәсімінің уақыты мен орнын, кездесулер саны мен медиацияның жалпы мерзімін анықтауда жанжал тараптарының мүмкіндіктерінің сәйкес еместігін қамтамасыз ету мәселесі. Осы аспектілердің барлығы медиацияның дұрыс психологиялық климаты және нәтижеге тараптардың сындарлы эмоционалды қатынасы үшін маңызды - жанжалдарды шешу сатысына жету және медиация туралы келісімге қол қою. Процедура икемді, медиатор тараптардың келісімімен татуластыру рәсімін өткізу уақытын анықтайтынын есте ұстаған жөн («Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 18-бабы). Кәдімгі медиатордың қатысуымен сот медиациясына келсек, рәсімнің икемділігі тұрғысынан белгілі бір қиындықтар туындауы мүмкін. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 56-дан 130-ға дейін істі қарайтын судьяның бітімгер судьяның функцияларын орындауы міндетті екендігіне қосымша, уақыттың ішінде процедураның икемділігі туралы айтуға болмайды. Ауыр жүктеме болғандықтан, судья тараптарға медиация рәсімін судьяға ыңғайлы уақытта тағайындайды, процедура сотта жүзеге асырылады, онда жанжал тараптарының еркін білдіру шынайы емес, керісінше ресми болады.

Бұл ережелер медиацияның негізгі принциптеріне қайшы келеді: еріктілік, медиация тараптарының теңдігі, медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптылығы, медиация рәсімінің икемділігі мен ашықтығы және т.б. тараптардың принциптері мен құқықтары, егер медиатор компьютерлік таратумен анықталса

Сонымен қатар, өнердің 3 бөлімі. 188, дауды медиатордың шешуі үшін он күндік мерзім белгіленген. Бұл жағдай өнерге қайшы келеді. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 23-бабы. Заң шығарушы 30-дан 60 күнге дейінгі мерзімдерді белгілей отырып, медиация нәтижесі тек дау-дамайды шешіп қана қоймай, ең бастысы, жанжалды жою болып табылатындығын ескереді.

Бітімгер судья сотпен еңбек қатынастарында болады және жеке және заңды тұлғалардан салық аударымдары есебінен бюджеттен жалақы алады. Салық төлеушілер ретінде біз медиатор лауазымын енгізудің және соттардың штаттық құрамына қосымша бөлімшелер бөлудің орындылығы мен негізділігін байқамаймыз. Қазіргі уақытта біз

қолданыстағы сот жүйесіне тұрғындар мен бизнес-қауымдастық тарапынан толық сенім білдіре алмаймыз, сондықтан мен судьялардың медиацияны жүргізуін ертерек деп санаймын.

Әлемдік тәжірибеде татуласу рәсімдерін өткізудің басқа тәртібі белгіленді. Сонымен, Финляндияда бітімгершілік рәсімдерден өту барлық азаматтық істер бойынша процестің міндетті кезеңі болып табылады, басқаларында кейбір істер санаттары бойынша делдалға жүгіну қажеттілігі туындайды: Англияда - коммерциялық даулар үшін; Францияда - ажырасу немесе ерлі-зайыптылардың ажырасуы жағдайында; Австралияда - барлық жергілікті шағымдар үшін.

Қазақстанда дауды сотқа дейін міндетті түрде шешу рәсімі көзделетін істердің бірдей санаттарында медиацияны қолдану орынды болады. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 12-тарауында «тараптар заңды тұлғалар, заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметпен айналысатын азаматтар болып табылатын мүлктік дауларды сотқа дейінгі реттеу» тек талап қою тәртібін анықтайды. Талап қою тәртібін белгілеу талаптың төмен мазмұндылығын, нақты құрамның салыстырмалы қарапайымдылығын, сондай-ақ күштердің теңгерімсіздігінің болуын білдіреді.

Азаматтық іс жүргізу кодексі мамандандырылған ауданаралық экономикалық соттың қарауына жататын мүлктік және мүлктік емес дауларға, сондай-ақ корпоративтік дауларға қатысты барлық азаматтық істерді шешудің талап ету тәртібін белгілейді. Медиатордың дауларды (жанжалдарды) сотқа дейін шешуге қатысуы жанжалдарды шешудің барабар жолдарын табуға және қолдануға көмектеседі. Егер қатығыс тараптары проблеманы бірлесіп шешуге шынайы ниет білдірсе, медиатордың қатысуы тараптарға беделге және беделге нұқсан келтірмей, абыроймен шығуға көмектеседі.

Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы Заңы медиацияның кең ауқымын көрсетуге мүмкіндік беретін диспозитивті сипатқа ие.

Медиация рәсімдері азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын барлық дауларда мүмкін, «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабында белгіленген шектеулерді қоспағанда. Сондықтан

медиацияны дау-дамайларға (жанжалдарға) қолдануға болмайды:

- егер осы даулар (жанжалдар) үшінші тұлғалардың немесе соттың іс-әрекетке қабілетсіз деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе әсер етсе;

- медиация рәсімдері тараптардың бірі мемлекеттік орган болған кезде жеке және заңды тұлғалардың дауларына (жанжалдарына) қолданылмайды.

Егер медиация туралы келісім үшінші тұлғалардың, сондай-ақ сот заңды түрде қабілетсіз деп таныған адамдардың мүдделеріне әсер етсе немесе әсер етсе, медиация рәсіміне тыйым толықтай негізделген.

Алайда, тараптардың бірі мемлекеттік орган болған кезде даулардың (қақтығыстардың) санатын медиация шеңберінен шығару толығымен негізделген емес.

Қазақстан Республикасының Конституциясы барлығының заң мен сот алдындағы теңдігін, мемлекеттік және жеке меншік нысандарының теңдігі мен тең қорғалуын белгілейді.

Бұл конституциялық ережелер медиация рәсімдерін үкімет дау тарапы болған жағдайда қолдануға болады деп болжайды.

«Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 3-тармағын алып тастау арқылы медиацияны кеңейту туралы пікір «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының күшін мемлекеттік органдарға, бір жағы салық органы болған кезде дауларға (жанжалдарға) медиация рәсімдерін қолдану мүмкіндігін қоспауды ұсынды. Ол салық заңнамасы дауларды шешудің сотқа дейінгі процедураларын толық реттеді деп сендірді.

Біздің ойымызша, бұл дәлелдер толығымен сенімді емес, өйткені «Әкімшілік процедуралар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында [6] өтініштерді қарау тәртібі, мерзімдері және қарау нәтижелері туралы шешімдерге шағымдану тәртібі де анықталған. Демек, тараптардың бірі мемлекеттік орган болған кезде тараптардың даулары осы заңмен шешіледі.

Егер біздің мемлекетіміз дау-дамайды шешудің балама рәсімдері кең қолданылатын шет елдердің тәжірибесін қолданғысы келсе, онда медиация рәсімдері азаматтық, отбасылық, еңбек және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын даулардың (жанжалдардың) барлық санаттарына таралмауы керек.

Қорыта келгенде, «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына өзгерістер мен 3-тармаққа келесі түзетулер енгізу қажет: «Медиация рәсімдері азаматтық-құқықтық, отбасылық, еңбек және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға (жанжалдарға) қолданылады. егер тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылса, жеке қолдану құқықтық актісіне байланысты дау (жанжал) туындаған заңды тұлғалар».

Дауларды баламалы шешу саласындағы сот практикасы бүгінде сотқа дейінгі талап қою рәсімдерімен шектелген, ал медиацияны енгізудің жеке әрекеттері, тиісті ақпарат пен халықтың құқықтық тәжірибесі болмаған жағдайда кең таралмайды.

Қазақстанда құқықтық қақтығыстарды шешудің баламалы нысандары мен әдістерін сәтті іске асыру тек реттеушілік, құқықтық ғана емес, сонымен бірге психологиялық өзгерістерді, жанжалдарды шешу кезінде векторды ымыраға келуге ұмтылудан және іскерлік қатынастарды сақтауды талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Загайнова С.К. «О проблемах практики применения медиации в России. \\\ Материалы Международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы реализации Закона Республики Казахстан «О медиации». - Астана, 2012 – 323 с.

2 Қазақстан Республикасының Медиация туралы Заңы. – Алматы:Юрист, 2019. – 31 б.

3 Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі. – Алматы:Юрист, 2018. – 331 б.

4 Лисицын В.В. Медиация – универсальный способ урегулирования коммерческих споров в России: Научный очерк: история и современность. – М., 2016. – 121 с.

5 Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права. - Екатеринбург, 2012. С. 51-52.

6 Қазақстан Республикасының Әкімшілік процедуралар туралы Заңы. – Алматы:Юрист, 2018. – 97 б.

УДК:347.9
МРНТИ:10.31.01

Д.С.Басқанбаев¹

¹магистрант 1 курса специальности «7M04201 – Юриспруденция» института истории и права КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан)

Научный руководитель: Ж.А. Хамзина

д.ю.н., профессор института истории и права КазНПУ им. Абая

ЗАОЧНОЕ ПРОИЗВОДСТВО В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности заочного производства. Институт заочного производства направлен, с одной стороны, на расширение судебной защиты субъективных прав граждан и организаций, свободы их усмотрения, а с другой на пресечение возможности злоупотребления ответчиком процессуальными правами и установление за это неблагоприятных последствий. Заочное производство также выступает гарантией обеспечения прав ответчика, не явившегося в судебное заседание по уважительным причинам, выражающееся в отмене решения и возобновления рассмотрения дела по существу.

Ключевые слова: суд, заочное производство, истец, ответчик, заочное решение, судебное заседание.

Д.С.Басқанбаев¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының «7M04201 - Құқықтану» мамандығы бойынша 1 курс магистранты(Алматы, Қазақстан)

Ғылыми жетекшісі: Ж.А. Хамзина

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің тарих және құқық институтының профессоры, з.ғ.д.

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ СЫРТТАЙ ӨНДІРІС

Аңдатпа

Бұл мақалада сырттай өндірістің тән ерекшеліктері талданды. Сырттай іс жүргізу институты, бір жағынан, азаматтар мен ұйымдардың субъективті құқықтарын сотта қорғауды, олардың қалауы бойынша еркіндігін кеңейтуге, ал екінші жағынан жауапкердің іс жүргізу құқықтарын теріс пайдалану мүмкіндігінің жолын кесуге және бұл үшін қолайсыз салдарлар белгілеуге бағытталған. Сырттай іс жүргізу сондай-ақ сот отырысына дәлелді себептер бойынша келмеген, шешімнің күшін жою және істі мәні бойынша қарауды қайта бастауынан көрінетін жауапкердің құқықтарын қамтамасыз етудің кепілі болып табылады.

Түйін сөздер: сот, сырттай іс жүргізу, талапкер, жауапкер, сырттай шешім, сот отырысы.

D.S. Baskanbayev¹

¹ 1th-year magistrty in the specialty «7M04201 - jurisprudence» of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai

Scientific leader: Zh. Khamzina

doctor of law, professor of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai

ABSENTEE PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract

In this article the characteristic features of correspondence production are analyzed. The Institute of correspondence proceedings is aimed, on the one hand, to expand the judicial protection of the subjective rights of citizens and organizations, the freedom of their discretion, and on the other hand to prevent the

possibility of abuse of procedural rights by the defendant and the establishment of adverse consequences for this. Absentia proceedings also serves as a guarantee of the rights of the defendant, who did not appear at the hearing for good reasons, expressed in the cancellation of the decision and the resumption of consideration of the case on the merits.

Keyword: the court, in absentia proceedings, the plaintiff, the defendant, a default judgment, the hearing.

Заочное производство, появившееся еще в римском процессе, уже долгое время используется мировой юридической практикой, и зарекомендовало себя эффективным правовым средством в руках правосудия. Необходимость введения данного процессуального института в действующее законодательство продиктовано изменением экономических, политических и социальных условий жизни общества. В современных условиях значительно возросло количество гражданско-правовых споров и поэтому в условиях постоянно возрастающего количества дел в производстве судов наиболее актуальной остается проблема ускоренного рассмотрения гражданских дел.

Заочное производство, как и любой иной правовой институт, имеет ряд проблем теоретического и практического характера. Реализация ответчиком права на обжалование заочного решения суда, приемы и способы, которые позволяют ответчику затягивать судебный процесс, правильное определение сроков вступления заочного решения в законную силу при отсутствии у ответчика такого решения, последствия направления заявления об отмене заочного решения при наличии этого дела в суде апелляционной инстанции и неизбежность решения многих других правовых вопросов.

Институт заочного производства нельзя в полной мере раскрыть, если не обратиться к его основаниям и детально их не проанализировать с практической точки зрения. Основные направления деятельности указанного института способствуют более быстрому и эффективному разрешению гражданского спора по существу, а также предотвращают недобросовестные действия ответчика по затягиванию процесса. Получается, что функции заочного производства служат реализации значимого принципа процессуальной экономии в гражданском процессе. Но можно ли с уверенностью утверждать, что перечисленные функции работают только на благо ускорения производства по гражданским делам, никаким образом его не замедляя?

При ответе на данный вопрос обратимся к анализу процессуальных норм, регулирующих институт заочного производства в РК. Начнем с того, что фактически гражданский процесс становится ускоренным лишь в момент вынесения судами заочного решения в отсутствие ответчика. В дальнейшем недобросовестный ответчик имеет разнообразные приемы по затягиванию процесса.

Конституция РК провозглашает, что «В Республике Казахстан признаются и гарантируются права и свободы человека в соответствии с Конституцией» [1]. Защита и гарантия таких прав и свобод осуществляются судами [1]. При вынесении судами решения по гражданскому делу по правилам заочного производства реализуются положения отмеченного в ст. 256 ГПК РК. Это, в свою очередь, обуславливает одну из важнейших задач гражданского процесса – верное и своевременное рассмотрение и вынесение судом решения по каждому конкретному делу [2]. Проблемой института заочного производства выступает момент фактического принятия ответчиком копии заочного решения и его последующее обжалование в семидневный срок. Содержание ст. 265 ГПК РК выражено законодателем не совсем точно. Дело в том, что решение, принятое судом по правилам заочного производства, может быть аннулировано этим же судьей. В этом заключается своеобразная особенность отмеченного решения. В действительности может произойти следующая ситуация: суд отправил уведомление ответчику о принятии заочного решения по конкретному делу, а информация о получении ответчиком письма у суда отсутствует. В частности, почтовая служба может направить обратно в суд корреспонденцию по окончании определенного времени ее содержания. При таких обстоятельствах правомочие суда по вынесению заочного решения ограничивается, что, безусловно, влияет на получение истцом судебной защиты в процессуальном порядке.

При исследовании вопроса об условиях рассмотрения дела в порядке заочного

производства и вынесения заочного решения обращалось внимание на то, что глава 21 ГПК РК допускает вынесение такого решения только в отношении ответчика, вынесение заочного решения в отношении истца не допускается. Насколько обоснованно это положение?

Сторона, не имеющая возможности явиться в судебное заседание, должна известить суд о причинах своей неявки и представить доказательства уважительности этих причин (ч. 1 ст. 196 ГПК). Закон возлагает эту обязанность на обе стороны, как на истца, так и на ответчика, однако последствия неисполнения данной обязанности для сторон различны.

В соответствии с ч. 1 ст. 198 ГПК РК суд вправе отложить разбирательство дела в случаях, предусмотренных ГПК, а также в иных случаях, если суд сочтет невозможным рассмотрение дела в данном судебном заседании вследствие неявки кого-либо из участников процесса.

Заочное производство альтернативно общему исковому производству. При этом заочное решение после вступления в законную силу по своим правовым последствиям ничем не отличается от обычного судебного решения. В литературе заочное производство называют упрощенной процедурой. Однако существует и другая точка зрения: в частности, И.И. Черных отстаивает позицию, что заочное производство не является сокращенным или упрощенным, поскольку порядок заочного разбирательства подчиняется общим правилам судебного разбирательства, но при этом имеет ряд особенностей [3, с. 49]. Основанием заочного производства является факт неявки ответчика в судебное заседание. При этом суд вправе рассмотреть дело в заочном производстве при условии отсутствия просьбы ответчика о рассмотрении дела в его отсутствие. Кроме того, истец должен дать согласие на рассмотрение дела в заочном производстве. Это обусловлено тем, что при рассмотрении дел в заочном производстве закон устанавливает ограничения для истца, которые могут его не устраивать: он не вправе изменить предмет или основание иска, увеличить размер исковых требований. Помимо этого, для ответчика существует упрощенный порядок отмены заочного решения [4, с. 64].

Несмотря на то что заочное производство - это реальное средство обеспечения

своевременности правосудия, истец может быть не согласен его применить. Причиной этого, как правило, является опасение отмены заочного решения из-за наличия у ответчика весомых доказательств и уважительных причин его неявки в судебное заседание. Судья должен исчерпывающе объяснить истцу правила заочного производства, его последствия, обратить внимание истца на определенные ограничения его прав: истец не может в рамках заочного производства изменить предмет или основание иска, увеличить размер исковых требований. Указанные ограничения гарантируют права ответчика, который, исходя из содержания известного ему требования истца, принял решение не являться в суд.

Заочное производство предполагает исследование судом всех представленных доказательств и рассмотрение доводов участвующих в деле лиц. Суд вправе предложить истцу представить дополнительные доказательства, рассмотрение которых может потребовать отложения разбирательства. При этом возможно изменение ситуации, например, ответчик явится в суд, что обусловит применение общих правил судебного производства.

Заочное производство не исключает состязательности сторон и, следовательно, должна быть обеспечена их информированность о позиции друг друга. В этих целях, например, общий порядок обращения в суд предусматривает обязанность истца сопроводить исковое заявление копиями всех документов для ответчика и третьих лиц.

Для заочного производства, известного английскому гражданскому процессу, характерно, что заочное решение в большинстве случаев выносит помощник судьи (мастер) без исследования доказательств и без мотивировки заключительного вывода.

Порядок вынесения заочного решения в казахстанском гражданском процессе отличается от английской модели. Так, рассматривая дело в заочном производстве, суд исследует доказательства, представленные сторонами при возбуждении дела, при его подготовке, учитывает доводы и ходатайства сторон и после этого выносит решение.

Истец может заявлять соответствующие ходатайства, представлять доказательства и на стадии судебного разбирательства. Суд также может предложить истцу представить дополнительные доказательства. Если это

повлечет отложение производства по делу, то действуют общие правила, предусмотренные в ГПК. Возможно, что новое судебное заседание уже не будет заочным, например при явке ответчика или при несогласии истца на заочное производство.

Имеются и некоторые ограничения прав истца. Истец, согласившийся на заочное производство, не может изменить предмет или основание иска, увеличить размер исковых требований. Если бы у истца сохранились названные права при рассмотрении дела в заочном производстве, это повлекло бы нарушение прав ответчика. Ответчик извещен о дне и времени слушания предъявленного к нему требования, и именно против этого требования не защищается.

Однако может возникнуть ситуация, при которой истец, согласный на заочное производство, никаких фактов не доказал, а ответчик хотя и отсутствует на судебном

заседании, но при подготовке дела к судебному разбирательству представил веские доказательства в свою пользу. В этом случае судья на основе исследованных доказательств может отказать в иске, т.е. вынести заочное решение в пользу ответчика.

Институт заочного производства по замыслу законодателя призван повысить ответственность сторон за свои действия, предотвратить волокиту и злоупотребления ответчиком своими процессуальными правами.

Заочное производство - это допускаемый при наличии основания, остановленного в законе, порядок разрешения судом гражданского спора по существу, основанный на исследовании устных объяснений истца и других предусмотренных законом доказательств, осуществляемый без участия в нем ответчика, которому принадлежит право требовать отмены заочного решения

Список использованной литературы:

1. Конституция РК(принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)
2. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2019 г.)
3. Черных И. И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе. - М., 2017. - 107 с.
4. Курас Т.Л. Проблемы заочного производства в гражданском процессе // Сибирский юридический вестник. - 2013. - № 4. - С. 61-62.

УДК:347.9

МРНТИ:10.31.01

*Г.Б. Мейірбекова¹, А.А.Альшуразова¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)*

АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ТАРАПТАР АРАСЫНДА СОТ ШЫҒЫНДАРЫН БӨЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада сот шығындарын және олардың түрлерін, мемлекеттік бажды төлеу тәртібі, мөлшері, ставкалары, мемлекеттік баж төлеушілер туралы ережелердің орындалуын қамтамасыз етуді құқықтық реттейтін заңнамалардың өзекті мәселелерін зерттейді. Азаматтық іс бойынша сот шығындарынан туындайтын құқықтық қатынас бұл теориялық қана емес, сондай-ақ тәжірибелік те маңызға ие. Бұл өз кезегінде іс жүргізуге байланысты шығыстарды дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Сонымен бірге, мақалада сот шығындарының түрлерінің, міндеттерінің сан алуандығына қарай қазіргі заң бойынша іс жүргізу шығыстарының орындалуын қамтамасыз етуге жалпы түсінік беру, сот шығындарын өндіріп алуды реттейтін заңнамаларды жетілдіруді зерттеу болып табылады.

Түйін сөздер: Сот шығындары, мемлекеттік баж, талап қою бағасы, іс бойынша шығыстар, Салық кодексі, сот, тараптар, адвокат, өкіл, сарапшы, маман.

Г.Б.Меирбекова¹, А.А.Альшуразова¹
¹ КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

ВОПРОСЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СУДЕБНЫХ РАСХОДОВ МЕЖДУ СТОРОНАМИ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы правового регулирования судебных расходов и их видов, порядок уплаты государственной пошлины, размер, ставки, положения о государственной пошлине. Правовые отношения, возникающие из судебных издержек гражданского судопроизводства, имеют как теоретическое, так и практически одинаковое значение. Это, в свою очередь, приводит к правильному пониманию затрат, связанных с разбирательством, и правомерному правовому регулированию.

Кроме того, в статье рассматривается совершенствование законодательства, регулирующего сбор судебных издержек, и дается общий обзор обеспечения соблюдения процессуальных расходов в соответствии с действующим законодательством в зависимости от разнообразия судебных издержек и обязанностей.

Ключевые слова: Судебные расходы, госпошлина, цена иска, издержки связанные с производством по делу, налоговый кодекс, суд, стороны, адвокат, представитель, эксперт, специалист.

G.B. Meirbekova¹, A.A. Alshurazova¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

ISSUES OF DISTRIBUTION OF COURT COSTS BETWEEN THE PARTIES IN CIVIL CASES

Abstract

The article discusses current issues of legal regulation of court costs and their types, the procedure for paying state fees, size, rates, provisions on state fees. Legal relations arising from the legal costs of civil proceedings are of both theoretical and almost identical importance. This, in turn, leads to a correct understanding of the costs associated with the proceedings and to legal regulation.

In addition, the article discusses the improvement of legislation governing the collection of legal costs, and provides a general overview of ensuring compliance with procedural costs in accordance with applicable law, depending on the variety of legal costs and obligations.

Keywords: Legal expenses, state duty, price of the claim, costs associated with the proceedings, tax code, court, parties, lawyer, representative, expert, specialist.

Барлық әлеуметтік институттар сияқты, сот төрелігі өзінің жұмыс істеуін материалдық қамтамасыз етуді талап етеді, бұл сөзсіз сот төрелігін ұстауға жұмсалатын шығыстарға әкеп соғады. Азаматтық іс жүргізу заңнамасы сот жүйесінің жұмыс істеуін материалдық қамтамасыз етудің элементі болып табылатын сот шығыстары институтын бекітеді.

Сот шығындары - бұл азаматтық процестің жалпы бөлігінің іс жүргізу құқықтық институты. Бұзылған құқықтар мен мүдделерді қорғау үшін сотқа жүгінетін кез келген тұлға мемлекеттік баж төлеу немесе оны кейінге қалдыру туралы өтініш беру қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Сот талап арызды (арызды) қабылдау кезінде мемлекеттік баждың төленгенін тексереді,

бөліп төлеу, мемлекеттік бажды төлеуді кейінге қалдыру туралы, сот шығыстарын және т.б. бөлу туралы мәселені шешеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 102-бабына сәйкес сот шығыстарының құрамына мемлекеттік баж және сот шығындары кіреді. Заңнамаға жеңілдетілген (жазбаша) іс жүргізу тәртібін енгізе отырып, заң шығарушы негізгі мақсатпен сот, сондай-ақ азаматтық процеске қатысушылардың қаражаты мен уақытын іс жүргізу үнемдеуін ғана емес, сот төрелігінің қолжетімділігін арттыруды да, тараптардың сот шығындарын барынша азайтуды да көздеген [1].

2015 жылғы Азаматтық процестік кодексі 1999 жылғы Азаматтық іс жүргізу кодексімен

салыстырғанда, сот шығындары мәселелеріне көп көңіл бөлгеніне қарамастан, іс жүзінде көптеген даулы мәселелер бар. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде қаралған істер бойынша сот шығындарын өтеу мәселесі ерекше өзекті болып табылады.

Мемлекеттік баж төлеу азаматтық іс бойынша сот шығындарын өтеудің нысаны болып табылады. Мемлекеттік бажды төлеу тәртібі, мөлшері, ставкалары, мемлекеттік баж төлеушілер туралы ережелер салық заңнамасымен белгіленеді («Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 79-тарауының 1-тармағы (Салық кодексі) [2].

Тапсырыс бойынша іс жүргізу жағдайында өтініштерді қабылдау кезінде сұрақтар туындамайды, өйткені мемлекеттік бажды төлеу мөлшері мен тәртібі 2015 жылғы Азаматтық процестік кодекске өзгертулер енгізілмеген. Сонымен, 10-тармақтың 1-тармағына сәйкес, Салық кодексінің 535-бабы сотқа сот бұйрығын шығару туралы өтінішпен жүгінген кезде мүліктік шағымдар үшін белгіленген ставкалардың 50 пайызынан мемлекеттік баж төлеу қажет. Сот ісін жүргізудегі мемлекеттік баждың төмендетілген мөлшері сот ісін жүргізу тәртібімен кредиторлардың сотқа жүгінуін ынталандыру мақсатында белгіленеді.

Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібінде өтініштер берген кезде мемлекеттік баж төлеу сот ісін қарау жағдайлары сияқты мөлшерде жүзеге асырылады.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде Оңайлатылған рәсімге жататын істердің толық тізімі реттелген. Бұл категорияларды екі топқа бөлуге болады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 145-бабында ақшаны өндіріп алу туралы талаптарда, егер талап қою бағасы заңды тұлғалар үшін 700 айлық есептік көрсеткіштен (АЕК), ал жеке кәсіпкерлер мен азаматтар үшін 200 АЕК-тен аспаса, іс оңайлатылған тәртіпте қаралатындығы жазылды. Адвокаттар мұндай істерді кішігірім шағымдарды қарастырады. Алайда, егер олардағы талаптар жауапкердің ақшалай міндеттемелерін белгілейтін талап қоюшы ұсынған құжаттарға, сондай-ақ келісімшарт бойынша берешекті растайтын құжаттарға негізделсе, талап қою бағасына қарамастан қарауға болады.

Екінші топқа ҚР АПК-нің 145-бабы 1-тармағының 3-тен 12-тармақшасына дейінгі істер жатады. Барлық осы санаттағы істер, олар бойынша оңайлатылған (жазбаша) іс қозғау тараптардың осы сотқа дейінгі реттеуде бұрын қол жеткізген келісімді орындауға әкелетін дауды сотқа дейін шешуге қатысушылардың бірінің өтініші бойынша жүргізілетіндігімен қисынды түрде біріктірілген.

Егер өтінішті талап қою бағасы заңды тұлғалар үшін 700 айлық есептік көрсеткіштен (АЕК), ал жеке кәсіпкерлер мен азаматтар үшін 200 АЕК-тен аспағанына сәйкес берген кезде ҚР Азаматтық процестік кодексінің 145-бабында мемлекеттік бажға қатысты сұрақтар туындамайды, содан кейін осы баптың 1-бөлігінің 3-12-тармақтарында көзделген талаптарға сәйкес. Азаматтық процестік кодексінің 145-ші бабы бойынша судьяларға шағымдардың мемлекеттік баж сомасы қалай төленетінін анықтау қиынға соғады.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 145-бабында, заңда белгіленген немесе келісімде көзделген жағдайларда сотқа дейінгі реттеу тәртібімен жасалған дауларды (жанжалдарды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді орындау туралы іс жеңілдетілген (жазбаша) тәртіпте қаралуға жатады.

Сондықтан, «Медиация туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 27-бабына сәйкес, келісімді орындаудан жалтарған жағдайда, мүдделі тұлға сотқа келісім бойынша міндеттемелерді жеңілдетілген түрде жазбаша нысанда орындау туралы өтінішпен жүгінуге құқылы [3].

Демек, талап қоюшы сотпен келісім бойынша жауапкер қабылдаған міндеттемені орындау туралы өтінішпен жүгінуі керек. Бұл жағдайда, бітімгершілік келісімді орындауға мәжбүрлеу туралы талап немесе соманы өндіріп алу туралы талап (егер мәселе соманы қалпына келтіруге қатысты болса) талап етілуі керек пе? - деген сұрақтар туындайды. Талаптардың дұрыс тұжырымдалуы мемлекеттік баж мөлшеріне әсер етеді.

Мұндай даулардағы сот практикасы әлі дамымаған. Іс жүзінде, оңайлатылған іс жүргізу тәртібінде Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодекстің 145-бабы 1-бөлігінің 1) және 2) тармақшаларында көрсетілген жағдайлар ғана қаралады.

Бірақ осы санаттағы жағдайларда төленетін мемлекеттік баж мөлшерін анықтауда қиындықтар байқалады. Оңайлатылған іс жүргізу үшін мемлекеттік бажды төлеу шығындарын өтеу Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 109-бабына сәйкес жүзеге асырылады, оған сәйкес сотпен оның пайдасына шешім қабылданады, екінші жағынан, іс бойынша барлық сот шығындары шешіледі. Егер талап ішінара қанағаттандырылса, шығындар талапкерге сот қанағаттандырған талаптардың көлеміне пропорционалды түрде, ал жауапкерге талап қоюшы қабылданбаған талаптардың бөлігіне пропорционалды түрде беріледі.

Әрине, іс жүргізу барысында мемлекеттік бажды төлеу бойынша шығындар борышкерден талапкердің пайдасына (тиісті растамамен), жауапкерден талапкердің пайдасына жазбаша түрде талап арыз қанағаттандырылған (ішінара қанағаттандырылған) жағдайда өндіріледі.

Істі сотта қарауға байланысты сот шығындары - бұл сарапшыларға, куәгерлерге, аудармашыларға төленетін сома, дәлелдерді жергілікті жерде қарау, адвокаттардың және заң көмегін көрсететін басқа адамдардың (өкілдердің) қызметтеріне ақы төлеу, басқа шығындар істе сотта қарауға байланысты іске қатысушы адамдар шеккен шығындар [4].

Бұйрық өндірісінде Іс қағаздарын жүргізуде іс жүзінде шығындар мемлекеттік баждарды аудару үшін комиссия түрінде алынады. Оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізуде сот ісімен салыстырғанда, кейбір ерекшеліктермен сот шығындары өтеледі.

Азаматтық іс жүргізу заңнамаларында іс бойынша шығыстарды іс жүзінде тек сот шығындары ғана көтереді. Оңайлатылған өндіріс өкілдері үшін шығындарды өтеу институты көптеген мәселелерді алға қояды.

Бүгінгі таңда ғылыми қауымдастықтың бұл мәселені біртұтас доктриналық түсінуі ғана емес, сонымен бірге бірыңғай сот практикасы бар.

Азаматтық іс бойынша өкілдің еңбегіне кеткен шығыстар - нақты азаматтық істі қарауға байланысты нақты іс жүзіндегі шығындар. Яғни, өкілдің көмегіне ақы төлеу шығындарының орнын толтыруға оның нақты қатысуы негіз болады. Негізі, өкілдің қызметіне төленетін соманы анықтаған кезде, Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік

кодексінің 8-бабында бекітілген әділеттілік пен парасаттылық өлшемдерін басшылыққа алады және материалдарды жинауға және талап қоюды дайындауға кеткен шығындарды ғана өтейді.

Бас прокуратура 2017 жылы және 2018 жылдың I тоқсанында оңайлатылған іс жүргізу процесінде қаралған азаматтық дауларда мемлекет пайдасына емес сот актілерінің заңдылығына прокурорлық қадағалау тәжірибесіне талдау жүргізді. Өкілділік шығындарды толық көлемде өндіріп алудың заңдылығы - өндіріп алуға берілген талап сомасының 10% негізді күмән туғызады, өйткені сотта тараптардың мүдделерін сотта білдіру болып табылады [5].

Жеке адамдар, тіпті адвокатты өкілді сот ісін жүргізуге тарту үшін, бұл туралы көрсетпейді, және уақыт көрсеткендей, өкілдер мұны көрсетуге және талапкерлерге мұндай сот ісін жүргізудің бар екендігі туралы түсіндіруге мүдделі емес. Нәтижесінде, талапкер қоюшылар өкілге оның қызметі үшін, соның ішінде сот отырыстарына қатысу үшін ақы төлейді.

Сот талап қоюды дайындауға жұмсалған қаражатты өкілге ұсынылған шығыстардың жалпы сомасынан қалайша ажырата алады және оны өтемақы ретінде тануы мүмкін бе? Өйткені, білікті маманның материалдарды дайындауға кететін уақыты нормативті түрде анықталмаған. Көбінесе заңдық төлемдер маманның бір сағаттық жалақысын қамтымайды. Статистикалық органдардың заң қызметтері нарығындағы бағалар туралы ақпараты заң қызметтері бағаларының статистикалық есебінің болмауына байланысты қолданылмайды.

Сонымен қатар, дәлелді қарсылықтарды (басқа іс жүргізу құжаттары) дайындағаны үшін сот шығындарын өтеуді де талап ете алады.

Осыған байланысты, қорыта келгенде, өкілдердің тараптардың талап арыз материалдарын және жауапкердің құжаттарын дайындауға жұмсалған қаражат мөлшерін анықтау үшін шығындар туралы ұсыныс жасау қажет деп санаймыз. Ол үшін ұсынылған дәлелдемелер санын қарастыру қажет болуы мүмкін; дайындалған материалдар саны, қызметтер көрсету немесе жұмыстардың орындалуы туралы актілерді нақтылау (қандай жұмыстар немесе қызметтер орындалды, оларға қанша қызметкер қатысты, әр жұмыс түріне қанша сағат жұмсалды және т.б.);

заңгерлік қызмет көрсету немесе жұмыс ұсынылған құжаттар (ұсынылған құжаттарды немесе ұқсас даулар бойынша қолданыстағы сот практикасын талдаған немесе іс бойынша құқықтық позицияны негіздейтін немесе ұсынатын өкілдің жазбаша пікірлері); өкіл дайындық нәтижелері туралы жасаған жұмыстарына кеткен сот шығыстарын есептеу қажет деп ойлаймын.

Көбінесе шығыстарды өтеу туралы талаптарды қарау кезінде шығындар көлемінің орындылығы туралы сұрақ туындайды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Азаматтық істер бойынша сот шығындары туралы заңнаманы қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысының 14-тармағына сәйкес (NP) шығындардың тым жоғары құжатталған сомасы (төлем тапсырмасы немесе түбіртегі бойынша) мәлімделген жағдайда, қатысқан өкілдің көмегіне ақы төлеу процессте сот Азаматтық кодекстің 8-бабының 4-тармағында және Азаматтық процестік кодексінің 6-бабының алты бөлігінде көзделген адалдық, әділеттілік және парасаттылық өлшемдерін басшылыққа алуы керек [6].

Сот шығындарын өтеу туралы мәселені қарастыра отырып, ұқсас жағдайлардағы соттар жеңімпазды сот шығындарының осы түріне өтемақы ретінде әр түрлі мөлшерде тағайындайды. Бұл жағдайды жою үшін сот шығындары туралы Жоғарғы Соттың Нормативтік қаулысына түзету енгізу қажет, ол өтемақы лимиттерінің негізділігі өлшемдерін осы мәселені реттейтін іс жүргізу заңнамасының нормаларын ескере отырып, мүмкіндігінше толық анықтайды. Мәселені осылай шешу соттың шешімін едәуір жеңілдетеді және тараптың өкілінің қызметіне ақы төлеуге байланысты шығындарды өтеуді талап ететін жағдайды айтарлықтай жеңілдетеді.

Сондай-ақ, соттардың Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің ережелерін оңайлатылған іс жүргізуді қолдану мәселелері бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысын шығару қажеттілігі туралы пікір білдіремін. Нормативтік қаулы қабылдай отырып, олардың мазмұны мен негізгі қағидаларына сәйкес норманың іс жүзінде қолданылуын түсіндіре отырып, олқылықтарды толтыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының 30 қараша 2015 жыл Азаматтық процесстік кодексі // Юрист . - 2016. – 244 б.
- 2 Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ.// Юрист . - 2016. -. – 264 б.
- 3 Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz>
- 4 Қабидолдина С.С. Сотта оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібі. Источник, интернет-ресурс: zakon.kz.
- 5 Бисенова Р.Ш. Медиацияны қолданудың іс қараудағы ерекшеліктері – Алматы: Жеті Жарғы, 2016.-263 б.
- 6 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Азаматтық істер бойынша сот шығындары туралы заңнаманы қолдану туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулысы// <http://adilet.zan.kz/kaz>

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

**УДК:10.77.51
МРНТИ: 343.3/7**

Б.С. Байсбаев¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты (Алматы, Қазақстан)*

Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Калкаева

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ
ТЕРРОРИСТІК ӘРЕКЕТТЕР ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІК**

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы террористік әрекеттер үшін жауапкершіліктің түсінігі және оның түрлері қарастырылған. Сондай-ақ, халықаралық терроризммен күрес мәселесінің құқықтық негіздерінің әрі ұтымды, әрі реттеудің әлемдік деңгейдегі озық үлгі, әдіс-тәсілдер мен жаңа прогрессивтік жолдарын қарастыруды зерттеп көрсетеді.

Түйін сөздер: қылмыс, құқық бұзушылық, терроризм, қылмыстық жауаптылық.

Б.С. Байсбаев¹

*¹магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева

*к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции
Института истории и права КазНПУ имени Абая*

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ТЕРРОРИСТИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УГОЛОВНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье рассмотрены понятие и виды ответственности за террористическую деятельность в уголовном законодательстве Республики Казахстан. Кроме того, изучает правовые основы и рациональные и прогрессивные подходы к вопросам борьбы с международным терроризмом, а также передовые модели, методы и новые прогрессивные пути мирового уровня регулирования.

Ключевые слова: преступление, правонарушение, терроризм, уголовная ответственность.

*B.S. Baysbayev*¹

¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Research supervisor: N. B. Kalkayeva

PhD in Law, the associated professor of Chair of jurisprudence of Institute of history and right of Abai KazNPU

LIABILITY FOR TERRORIST ACTIVITIES IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers the concept and types of liability for terrorist activities in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. In addition, he studies the legal framework and rational and progressive approaches to combating international terrorism, as well as advanced models, methods and new progressive ways of world regulation.

Keywords: crime, offence, terrorism, criminal liability.

Бүгінде Қазақстан өз дамуының жаңа тарихи кезеңінде тұрып, дербес мемлекет ретінде өзінің тәуелсіздігі, жер аумағының тұтастығын, ұлттық қауіпсіздігін қорғауға бағытталған үлкен іс шаралар ұйымдастырды, соның бірі халықаралық терроризммен күресу, оның алдын алуды реттеуге арналған заңдар қабылдап үлгерді, алайда сол еліміздің тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында қабылданған заңдар, әрине, бүгін өзінің мазмұндық сапасы бойынша жаңа заман талабына толық жауап бере алады деп айтуға болмайды. Сондықтанда халықаралық терроризммен күрестің құқықтық негіздеріне жаңаша, қайта құқықтық-теориялық сараптау жасаудың объективті қажеттілігі туындап отыр.

Ал мұндай мақсаттарды жүзеге асыру, әрине, халықаралық терроризммен күрес мәселесінің құқықтық негіздерінің әрі ұтымды, әрі реттеудің әлемдік деңгейдегі озық үлгі, әдіс- тәсілдер мен жаңа прогрессивтік жолдарын қарастыруды қажет етері сөзсіз. Бұл бағытта, егемен ел, әлем таныған дербес мемлекет ретінде Қазақстан Республикасы терроризм мен экстремизімге қарсы заңнама негіздері мен теориясы мейілінше, жедел қайта қарастырудың маңызы зор деп білеміз.

Бүгінде халықаралық терроризммен күрес мәселесі тек ұлттық заңнама шеңберінде ғана қалып қоймай сондай-ақ халықаралық құқықтық өлшем сипатына ие болып отыр және де бұл сала бойынша жаңа заман талаптарына сай жеткілікті теориялық және құқықтық негіздер қалыптастыруға мүмкіндігінше тиімді атсалысу қажет.

Егер бұрын әрекет еткен Қылмыстық Заңда тек мемлекеттер немесе қоғамдық

қайраткерлерге қарсы жасалған терроризм үшін жауапкершілік көзделсе, жаңа заңда халыққа қатысты, оның ішінде әрбір нақты адам мен азаматқа қатысты жасалған террорлық сипаттағы әрекеттер үшін жауапкершілік көзделген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде терроризм үшін жауапкершілік 255 және 260-баптарда бекітілген. ҚР ҚК 255-бабының 1-тармағына сәйкес, терроризм актісі, яғни жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза табуы, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де әрекеттер жасау, егер бұл әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған әрекеттерді дәл сол мақсаттарда жасау қатерін төндіру – мүлкі тәркіленіп, алты жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Дәл сол әрекет:

1) бірнеше рет;

2) азаматтардың өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіруі мүмкін қаруды не қару ретінде пайдаланылатын заттарды, жарылғыш заттарды немесе жарылыс құрылғыларын қолданып жасалған дәл сол іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, сегіз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

255-баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар:

1) жаппай қырып-жою қаруын, радиоактивті материалдарды қолданумен немесе қолдану қатерін төндірумен және жаппай уландыруды, эпидемияны немесе эпизоотияны таратуды, сол сияқты адамдарды жаппай қырып-жоюға әкеп соғуы мүмкін өзге де әрекеттерді жасаумен немесе жасау қатерін төндірумен ұласса;

2) абайсызда адам өліміне немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқса, – мүлкі тәркіленіп, Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он екі жылдан он жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалған, адам өміріне қол сұғу, сол сияқты дәл сол мақсаттарда, сондай-ақ мемлекет немесе қоғам қайраткерінің мемлекеттік немесе өзге де саяси қызметін тоқтату не осындай қызметі үшін кек алу мақсатында жасалған оның өміріне қол сұғу не халықаралық қорғауды пайдалантын адамдарға немесе ұйымдарға, ғимараттарға, құрылыстарға шабуыл жасаумен, адамды кепілге алумен, ғимараттарды, құрылыстарды, қатынас және байланыс құралдарын басып алумен, әуе немесе су кемесін, жылжымалы теміржол составын не өзге де қоғамдық көлікті айдап әкетумен, сол сияқты басып алумен ұштасқан адам өміріне қол сұғу – мүлкі тәркіленіп, Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға, не өлім жазасына жазаланады[1].

Терроризм үшін қылмыстық жауаптылық сондай-ақ осы әрекеттерді жасау жөніндегі қорқытуды да қарастырады. Бұл жерде қорқыту нақты және шын болуы керек.

Егер террористердің әрекеті осы қылмыс жасаған ел аумағының көлемінде орын алса жауапкершілік осы елдің заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Терроризмге қатысты істі тергеу барысында осы террористік әрекеттерге

итермелеуші немесе ынталандырушылардың ықпалы мен ролін ерекше ескерген дұрыс.

Терроризмге қатысты қылмыстық іс қозғалғанға дейін, тергеу әрекеттерін жүзеге асыруға жол берілетін нормаларды заңдарға ендіру туралы ұсыныстар көптен бері баспасөзде және заңгерлер арасында кең талқыға түсіп жатқаны белгілі.

Терроризмге қатысты қылмыстық істі қозғау алдында алға қойылатын басты мақсат осы террористік әрекеттерге қатысы бар мән-жайлар мен өзге де ақпараттарды жинау табылады.

Қазақстан Республикасы терроризммен күресудің қылмыстық-құқықты мәселелерде мемлекеттердің серіктестігіне максималды өзара көмек көрсетеді және іске асырады. Қазақстан Республикасы халықаралық серіктестікті кеңейтуі үшін негіздер жасап, қылмыстық сот төрелігі саласындағы өзара көмек туралы шарттары жасайды.

Мемлекеттерді халықаралық серіктестігі терроризмді соттайды. Халықаралық құқықтың нормалары және принциптеріне қатаң сай келу мемлекеттерге тұлғаның құқықтарын қадірлеуді қамтамасыз етуге жол береді. Яғни, құқық субъектілері арасында сенушілікті бекіту үшін.

Қазақстан Республикасы терроризм үшін жауаптылықты бұлтартпастық туралы тезисы бар, жана келісімдерді жасау бойынша, мемлекеттердің серіктестігіне белсенді түрде қосылады. Қажетті жағдайларда Қазақстан Республикасы террористердің экстрадициядағы құқықтық көмекті көрсету туралы шарттарды жасайды [2].

1971 жылы террорлық актілердің алдын алу және олар үшін жазалау туралы Американың 13 мемлекеттерінің (АМУ Конвенциясы) бірінші аумақтық Конвенциясы бекітілген болатын.

1982 жылы заңсыз акциялардан, соның ішінде теңіз кемелеріне қарсы террорлық акциялардан қорғауға бағытталған Рим конвенциясы қабылданды. Осы Конвенцияның 3- бабында «әрбір тұлға қылмыс жасайды, егер ол заңсыз және әдейі: а) кемені басып алады немесе күшпен немесе күш қауіп-қатерімен немесе қорқытудың басқа нысанын қолданып бақылауды жүзеге асырса; б) белгілі бір қылмыс жасауға азғырады, осындай қылмысты жасауға қатысушы болса». Осында, 5 бапқа сәйкес «осы қылмыстардың ауырлық сипатына қарай әрбір мемлекет-қатысушы қылмыстарға сәйкес жазалар көздейді».

Осыдан басқа, Рим конвенциясының 7-бабында келесі көрсетіледі: «әрбір-мелмекет-қатысушы егер оның территориясында қылмыскер немесе қылмысқа деп саналатын адам болса және осыны жағдайлар талап етсе өзінің заңнамасына сәйкес ол оны қамауға алады» [3].

Терроризм таралуының өсіп жатқан қаупіне жауап ретінде әлемдік қауымдастық соңғы жылдары халықаралық қатынастардың бүкіл жүйесінің қайта қаралуын бастауға мәжбүр болды. Халықаралық қауіпсіздіктің бүкіл жүйесінің дамуында жаңа сапалы кезең басталды.

Терроризмді таратуға қарсы күресте әлемдік қауымдастықтың барлық әрекеттеріне келісімділік және жүйелілік беру үшін

есептердің бүкіл кешенін шешу керек. Ал олардың өзектілігі қазір өте өткір сезініле бастады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның діни қауымның ортасында көлемді және сапалы өзгерістер болып жатыр. Коммуникациялық қазіргі құралдары біздің мемлекеттімізді әрбір идеологияның енуі үшін жеткілікті жасайды, соның ішінде радикалды исламның енуіне де бар.

Қазақстандағы діни экстремизмнің және терроризмнің таралуына факторлардың екі тобы әсер ете алады. Олардың біреуі Қазақстанның діни қауымының ішінде жағдайдың өткірленуімен байланысты. Ал екіншісі Орта Азия аумағындағы жағдайдың дамуымен, яғни сырттағы геосаяси ықпалымен түсіндіріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күні: 01.12.2019)

2 Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.

3 Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С. гл.2. Международно-правовые механизмы борьбы с терроризмом.// Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. - Алматы: Дайк-Пресс, 2002. - 113 с.

УДК:343.85

МРНТИ: 10.81.71

Х. Шамилов¹

¹магистрант кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан)

Научный руководитель: Хведелидзе Т.Б.

к.ю.н., асс.профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая

МЕРЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация

Предупреждение преступности, в том числе и высокоорганизованной преступности, представляет собой особый вид социального управления, призванного обеспечивать безопасность правоохраняемых ценностей и заключающийся в разработке и осуществлении системы целенаправленных мер по выявлению причин преступности, а также оказанию предупредительного воздействия на лиц, склонных к противоправному поведению.

Ключевые слова: предупреждение преступности, воздействие государства на процессы детерминации и причинности преступности, криминализация общественных отношений, предотвращение и пресечение преступлений, серийные преступления.

Х. Шамилов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының магистранты
(Алматы, Қазақстан)

Ғылыми жетекшісі: Хведелидзе Т.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.к.

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

Аңдатпа

Қылмыстылықтың алдын алу, соның ішінде жоғары деңгейде ұйымдасқан қылмыстылықтың себебін табуға мақсатталған жүйенің жүзеге асырылуы мен құқықтық қорғалатын құндылықтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған, әзірленген шаралар мен әлеуметтік басқарудың ерекше түрін құрайды, сондай-ақ құқыққа қайшы мінез-құлық көрсетуге бейімді адамдардың ондай мінез-құлқының алдын алуға ықпал етуді таниды.

Түйін сөздер: қылмыстылықтың алдын алу, детерминация процесіне және қылмыстылықтың себептілігіне мемлекеттің ықпал етуі, қоғамдық қатынастардың криминализациялануы, қылмыстарды тойтару және жолын кесу, сериялық қылмыстар.

H.Shamilov¹

¹Master student of the Department of Jurisprudence, Institute of History and Law,
of the Abai KazNPU (Almaty, Kazakhstan)

Research supervisor: T. Khvedelidze

Candidate of Law, Assistant Professor, Institute of History and Law of the Abai KazNPU

ORGANIZED CRIME PREVENTION MEASURES

Abstract

Crime prevention, including the highly organized crime, is a special kind of social control designed to ensure the security of legally protected property and which consists in the development and implementation of the system of targeted measures to identify the causes of crime as well as the provision of preventive effects on individuals who are prone to delinquent behavior.

Keywords: crime prevention, the impact of government on the processes of determination and the causes of crime, the criminalization of social relations, preventing and combating crime, serial crimes.

В последние десятилетия в Республики Казахстан отмечается рост организованной преступности, молодые организованные преступные группы начинают принимать новую форму в виде транснациональных преступных группировок и преступных сообществ. Меняется ориентация организованных преступных формирований, они начинают глубоко проникать в экономику и бизнес, при этом имея высокие коррумпированные связи на верхушках власти. Примером этому может служить громкое «Хоргоское дело», где высокопоставленные должностные лица из таможни и КНБ прикрывали преступную деятельность организованной преступной группы, которые не только занимались контрабандой в особо крупном размере, но и брали взятки за

беспрепятственный проезд грузенных товаром автомашин через границу, нанеся экономике государства крупнейший ущерб.

История человечества доказала, что искоренение преступности – это иллюзия. Американский ученый В.Фокс полагает, что «преступность – побочный продукт цивилизации» и соответственно может расти с развитием цивилизации [1].

Профессор А.И.Долгова отмечает «Общество – сложный организм, человек и его поведение во многом остаются загадками. Соответственно управление социальными процессами несовершенно, возникающие проблемы и противоречия не всегда находят оптимальное разрешение и итогом их негативной эскалации является преступность, как закономерное в этих условиях явление» [2].

Следовательно, борьба с преступностью в современном ее понимании предполагает стремление к предупреждению криминализации общества и государства, снижению масштабов преступности, удержанию ее на наиболее социально оптимальном уровне.

Предупреждение преступности – это целенаправленное воздействие государства, общества, физических и юридических лиц на процессы детерминации и причинности преступности в целях недопущения вовлечения в преступность новых лиц, совершения новых криминальных деяний, расширения криминализации общественных отношений.

Наряду с термином «предупреждение» часто употребляются другие: «профилактика», «предотвращение», «пресечение» [3].

Одними авторами понятие «предупреждение» и «профилактика» трактуются как синонимы, другие – при трехчленном понимании «предупреждения» и имея в виду прежде всего предупреждение преступлений, а не преступности в целом – рассматривают профилактику как часть «предупреждения», относя к последнему также предотвращение и пресечение преступлений.

Профилактика – это меры по выявлению, устранению (нейтрализации, блокированию, ограничению сферы действия), причин, условий, других детерминант преступлений. Профилактика преступлений может быть индивидуальной, общей или виктимологической.

Под предотвращением понимается деятельность, направленная на недопущение замышляемых или подготавливаемых преступлений, то есть на стадии приготовления, включающей в соответствии со ст. 24 УК РК приискание, изготовление или приспособление лицом средств или орудий совершения преступления, приискание соучастников преступления, сговор на совершения преступления либо иное умышленное создание условий для совершения преступления.

Пресечение – это действия, обеспечивающие прекращение уже начатых преступлений на стадии покушения либо последующих эпизодов при длящихся или так называемых серийных преступлениях.

Выделение стадий предотвращения, пресечения, профилактики весьма значимо

применительно к предупреждению именно преступлений. Когда речь идет в целом о преступности, как о социальном явлении, распространено употребление термина «предупреждение преступности и преступления» с выделением в последнем разных видов и этапов предупредительной деятельности.

Следует отметить, что существуют и другие критерии классификации мер предупреждения преступности. Рассмотрим некоторые из них, выделяемые, например, Г.Б.Саматовой.

В зависимости от уровня меры предупреждения преступности подразделяются на общесоциальные и специально-криминологические. В зависимости от масштаба применения меры предупреждения преступности делятся на: общегосударственные; относящиеся к большим социальным группам; относящиеся к отдельным объектам или микрогруппы; индивидуальные. По содержанию меры предупреждения преступности могут быть экономическими, политическими, социальными, организационно-управленческими, культурно-воспитательными, правовыми и иными [4].

Не останавливаясь на более глубоком рассмотрении указанных вопросов, перейдем непосредственно к специфике борьбы с организованной преступностью.

Криминологи достаточно обстоятельно разработали стратегию борьбы с организованной преступностью, включая в нее:

- обезвреживание высокоорганизованных преступных формирований, т.е. принудительную изоляцию правоохранительными органами их организаторов, руководителей и большинства активных участников за совершение различных преступлений, перекрытие каналов их финансирования, в результате чего они утрачивают способность продолжать преступную деятельность, обеспечивать свою защиту от государственного, общественного контроля, прессинга конкурентов оставшимися силами и средствами и прекращают свое существование. Именно благодаря указанным мерам и обострению конкурентной борьбы в преступной среде, неизбежно возникающей в связи с разделом территорий и сфер влияния, прекратили свое существование известные организованные преступные формирования в республике: в г. Алматы братьев Гучеговых, «Эрика-

Бороды) (Асенова Е.), «Лысого» (Кирина О.), «Расула» (Будунова М.); в Таразе – Раисханова Т., Копжасарова Н., «Хромого Жорика» (Исабекова Ж.); в Караганде Абубакирова Б., «Тюли» (Абельдинова Т.); в г. Кокшетау «Копченного» (Алдабергенова Е.) и др.

- обнаружение, изобличение и привлечение к сотрудничеству на основе закона тех участников преступных формирований и их преступной деятельности, которые вели себя пассивно, не совершали тяжких и особо тяжких преступлений, были вовлечены в криминальные формирования и деятельность обманом, с использованием физического и психического насилия;

- выявление, пресечение движения и изъятие на основе закона криминальных капиталов;

- предупреждение и пресечение сплочения различных организованных преступных формирований, организационной деятельности криминальных лидеров («сходки» и т.п.);

- не допускать криминального контроля над территориями, объектами, социальными группами;

- принятие мер по обеспечению сотрудничества с населением, юридическими лицами, общественными объединениями;

- обеспечение безопасности участников уголовно-процессуальной деятельности и иных участников борьбы с преступностью;

- эффективное уголовное преследование по всем фактам проявления организованной преступной деятельности, активизация на основе закона оперативно-розыскной, разведывательной и контрразведывательной деятельности и использование их результатов в уголовном судопроизводстве, обеспечение неотвратимости предусмотренной законом ответственности виновных;

- специальная профессиональная подготовка лиц, включенных в борьбу с организованными преступными сообществами;

- материально-техническое обеспечение специальных подразделений по борьбе с организованной преступностью;

- создание в стране четкого механизма контроля за доходами граждан, который в условиях развития рыночных отношений поставил бы надежный заслон незаконным доходам, концентрирующимися у дельцов теневой экономики и лидеров организованной преступности, ударил бы по коррумпированному «слугам народа».

- постоянное совершенствование правовой основы борьбы с учетом - изменений общества и трансформаций организованной преступности, ее криминальной деятельности. В частности, практически всеми специалистами в области борьбы с организованной преступностью признается необходимость принятия комплексного закона «О борьбе с организованной преступностью и дополнение УПК РК разделом «Особенности производства по уголовным делам о преступлениях организованных преступных формирований, террористического и коррупционного характера»;

- развитие системы двусторонних и многосторонних договоров между государствами о сотрудничестве в деле борьбы с транснациональной организованной преступностью.

Приведенный перечень мер далеко не исчерпывающий. Предупреждение преступлений является проблемой, характеризующейся своей многоплановостью и широким спектром мероприятий в различных сферах жизнедеятельности общества. Это сложный комплекс, включающий в себя, как отмечено выше, социально-экономические, организационные, правовые, нравственные, этические и другие аспекты.

Американский ученый Э.Ферри еще в прошлом веке предложил достаточно универсальный принцип воздействия на преступность: «Определить направление и интенсивность сил, производящих преступление, чтобы затем противопоставить им другие естественные силы, охраняющие право» [5].

Так М.Абисатов разделяет точку зрения авторов, справедливо полагающих, что лишить преступность финансовой мощи – все равно обескровит ее, а уничтожить мафию, не подорвав ее финансового могущества, невозможно [6].

Не уничтожив финансового могущества организованной преступности борьба с ней будет выглядеть как борьба с гидрой, отрубая одну голову на ее месте будет вырастать две другие, не перекрытые источники финансирования будут служить питательной средой для привлечения в организованные преступные формирования новых членов, появление новых лидеров вместо погибших или попавших за решетку, но тем не менее поддерживаемых извне своими поделщиками,

а так же использоваться для коррумпирования и разложения чиновников государственного аппарата.

Стоит согласиться с высказыванием М. Абисатова, что «...усилия государства и общества должны быть направлены на ослабление и разрушение существующего альянса представителей бизнеса, власти и криминалитета путем разработки, принятия и последовательной реализации комплекса экономических, законодательных, организационных и антикоррупционных мер, создания эффективной правоохранительной системы» [6].

Еще в начале 90-х годов к такому комплексному подходу призывал один из основоположников теории и практики борьбы с организованной преступностью в СССР профессор А.И.Гуров: «Если бы мы создали замкнутую систему борьбы с организованной преступностью по типу ФБР, плюс к этому разработали блок законов по типу американского РИКО, экономические санкции, то мы загнали бы организованную преступность в традиционные рамки, не давая ей, как спруту, расползаться» [7].

Борьба с организованной преступностью, таким образом, должна рассматриваться в качестве общегосударственной и приоритетной задачи борьбы с преступностью вообще. Она должна быть направлена на соблюдение законности в деятельности всех звеньев управленческого аппарата, искоренения взяточничества, коррупций в государственных, исполнительных и правоохранительных органах.

Осуществляемая реформа политической системы, развертывание демократии и гласности создают для этого необходимые предпосылки.

Предупреждение преступности, в том числе и высокоорганизованной преступности, представляет собой особый вид социального управления, призванный обеспечивать безопасность правоохраняемых ценностей и заключающийся в разработке и осуществлении системы целенаправленных мер по выявлению причин преступности, а также оказанию предупредительного воздействия на лиц, склонных к противоправному поведению.

Все необходимые условия для стабилизации преступности, как и других негативных явлений, могут сложиться только по мере демократизации общества, то есть формирования гражданского общества, правового государства, становления и развития гражданских и новых государственных институтов, когда отношения общества и государства становятся прозрачными, а общество осуществляет контроль за деятельностью всех государственных структур.

Без эффективных мер борьбы с организованной преступностью дальнейшее совершенствование общественных отношений невозможно. По существу, здесь речь должна идти о создании национальной программы борьбы с организованной преступностью.

Иначе говоря, с организованной преступностью и бороться надо организованно.

Список использованной литературы:

1. Дабагян Э.С., Висенте Фокс. *Политический портрет*. – М.: ИНИОН РАН, 2007. – 75с.
2. Долгова А.И. *Криминология [Текст]: учебник для вузов* - М.: НОРМА, 2005. - 912с.
3. Дубровин И.А. *Ответственность за преступления, совершенные группой лиц по предварительному сговору и организованной группой [Текст]: дисс. канд. юрид. наук.* - М., 2003. - 240с.
4. Саматова Г.Б. *Преступления в сфере экономической деятельности и против интересов службы в коммерческих и иных организациях : схемы по уголовному праву Республики Казахстан (Часть Особенная) [Текст] : книга вторая* - Алматы: Бастау. - 2010. - 130 с.
5. Э.Ферри. *Преступления и преступники [Текст]: монография* - Одесса: «Труд» - 1890г. – 54с.
6. Абисатов М.Х. *Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с организованной преступностью в Республике Казахстан [Текст]: дисс. к.ю.н.* - Астана, 2006г. – 170с.
7. Гуров А.И. *Профессиональная преступность: прошлое и современность [Текст]: эссе* - Москва: «Надежда-1», 1994г. – 136с.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.01

А.Каналбеков¹

¹Магистрант 1-го курса Института истории и права КазНПУ им.Абая

*Научный руководитель - д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции
Института истории и права КазНПУ им.Абая Б.Х.Толубекова*

ЛАКУНЫ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РК: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ, ПРИРОДА

Аннотация

Термином «лакуна» принято обозначать пробелы или пропуски в системе правовых предписаний по кругу вопросов, связанных с уголовным судопроизводством. Природа их появления в законодательстве не всегда ясна. Последнее имеет значение для определения форм и путей преодоления лакун. Непреодоленная лакуна влечет негативные последствия, а именно: неверное толкование правовых предписаний, произвольное восполнение отсутствующих предписаний по принципу «аналогии», формирование противоречий в процессе внесения изменений и дополнений в УПК РК, нарушение принципов уголовного судопроизводства. Выявление лакун, установление их природы, поиски путей их преодоления – это в целом комплекс задач, от правильного решения которых зависит целостность и логичность предписаний уголовно-процессуального закона.

Ключевые слова: пробел правовой, юридическая лакуна, способы преодоления лакун, природа лакун.

А.Каналбеков¹

¹Абай ат. ҚазҰПУ, Тарих және құқық Институтының 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Б.Х. Толубекова

ҚР ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЛАКУНДАР: ЖАЛПЫ ТҮСІНІГІ, ТАБИҒАТЫ

Аңдатпа

«Лакуна» терминімен қылмыстық сот ісін жүргізуге байланысты мәселелер шеңбері бойынша құқықтық ұйғарымдар жүйесіндегі бос орындарды немесе рұқсаттамаларды белгілеу қабылданған. Олардың заңнамада пайда болуының табиғаты әрдайым айқын емес. Соңғысы лакунаны еңсерудің нысандары мен жолдарын анықтау үшін маңызды. Еңсерілмейтін лакуна теріс салдарларға әкеп соғады, атап айтқанда: құқықтық нұсқамаларды дұрыс түсіндіру, «ұқсастықтар» принципі бойынша жоқ нұсқамаларды өз бетінше толықтыру, ҚР ҚПК-ге өзгерістер мен толықтырулар енгізу процесінде қайшылықтарды қалыптастыру, қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаттарын бұзу. Лакуналарды анықтау, олардың табиғатын анықтау, оларды еңсеру жолдарын іздестіру-бұл қылмыстық іс жүргізу заңы ұйғарымдарының тұтастығы мен қисындылығы дұрыс шешілуіне байланысты болатын жалпы міндеттер кешені.

Түйін сөздер: құқықтық бос орын, заң лакуны, лакунды жеңу тәсілдері, лакуна табиғаты.

A. Kanalbekov¹

¹Master's student of the 1st year Of the Institute of history and law of Abai KazNPU

Research supervisor: professor B. Kh. Toleubekova

LACUNAE IN THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: GENERAL CONCEPT, NATURE

Abstract

The term "lacuna" is used to denote gaps or omissions in the system of legal regulations on the range of issues related to criminal proceedings. The nature of their appearance in legislation is not always clear. The latter is important for determining the forms and ways to overcome gaps. An insurmountable lacuna entails negative consequences, namely: incorrect interpretation of legal regulations, arbitrary filling of missing regulations on the principle of "analogy", the formation of contradictions in the process of making changes and additions to the CPC of the Republic of Kazakhstan, violation of the principles of criminal procedure. The identification of gaps, the establishment of their nature, the search for ways to overcome them-this is a whole set of tasks, the correct solution of which depends on the integrity and consistency of the provisions of the criminal procedure law.

Keywords: space law, legal loopholes, ways of overcoming the gaps, the nature of the gaps.

Введение

Особенностью лакун является возможность их обнаружения, как правило, в процессе правоприменительной деятельности либо при проведении целевых исследований, направленных на усовершенствование законодательства по определенному кругу правоотношений. Значительно реже – в практике Верховного Суда РК или Конституционного Совета РК. Что касается специального исследования проблем выявления лакун и поиска путей их преодоления, то необходимо отметить, что в этой части лакуны становятся предметом научного анализа при решении иных вопросов в рамках отдельно взятых понятий, категорий, принципов, институтов, гарантий и т.п. В таких случаях, как правило, вопросам причин их появления уделяется незначительное внимание. Между тем, как нам представляется, эта сторона играет важную роль при определении пути или способа преодоления выявленных лакун. Связь между причинами их появления и способами преодоления генетическая. Если лакуна - результат неверного применения специальной отраслевой терминологии, то это один путь преодоления; а если лакуна является результатом столкновения имеющихся в праве противоречий, то она может быть преодолена иным способом (например, на основе процедур анализа и оценки спорных предписаний в Конституционном Совете РК). Изложенное означает, что пробел пробелу рознь и механизмы их преодоления должны носить дифференцированный характер.

Актуальность исследования данного явления обусловлена тем, что с принятием действующего УПК РК (04.07.2014) ожидания, связанные с исключением лакун, которые имели место в УПК РК 1997 года, не оправдались. Еще до вхождения УПК РК 2014 года в юридическую силу, т.е. до 01.01.2015 года, в него были внесены значительные изменения и дополнения, Работа по усовершенствованию данного Кодекса продолжается, а это означает, что риск формирования новых лакун не только сохраняется, но и возрастает.

Методологической основой проведенного исследования является диалектический подход к явлениям права, в качестве частных методов выступают сравнительно-правовой анализ, логический и иные методы.

Целью настоящей работы является осуществление попытки формулирования понятия «лакуны» в контексте уголовно-процессуального законодательства.

Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- описание характера исследований по кругу вопросов, имеющих отношение к юридическим лакунам;
- выявление научных подходов к понятию юридических лакун в современных условиях.

Основная часть

1. Описание характера исследований по кругу вопросов, имеющих отношение к лакунам.

Не будет преувеличением утверждение о том, что любое научное исследование проблем уголовно-процессуального права, имеющее в

качестве одной из задач усовершенствование законодательства по кругу исследуемых спорных правоотношений, содержит описание юридических лагун, выявленных в ходе исследования, а также рекомендации по их преодолению. Вместе с тем, недостаточное внимание уделяется таким сторонам изучаемого явления, как его природа, первопричина появления в праве тех или иных пустот, без восполнения которых требуемая целостность и завершенность предписаний не обеспечивается.

В качестве одной из таких лагун выступает процессуальный механизм прямого применения норм Конституции Республики Казахстан (далее – КРК) в тех случаях, когда в УПК РК необходимые предписания отсутствуют. Эта ситуация уникальна в том смысле, что признание на конституционном уровне возможности прямого применения в уголовном процессе непосредственно положений Основного закона страны оценивается как одновременное признание возможности выявления в УПК РК юридических лагун, т.е. пустот в системе необходимых предписаний. Восполнение такой «пустоты» через применение напрямую норм КРК – есть один из универсальных способов преодоления выявленных лагун в отраслевом праве, законодательстве.

Противоречивость описываемой ситуации состоит в том, что в самом УПК РК не содержится процедур, на основе которых осуществляется переход от норм УПК РК к нормам КРК. Это означает, что отсутствует сам механизм преодоления лагун, т.е. перехода от УПК РК к КРК на основе признания факта отсутствия требуемых предписаний в отраслевом законе. Очевидно, что способ или путь не являются синонимами, обозначающими одно и то же явление, т.е. понятия «процессуальный механизм преодоления лагун».

Таким образом, путь или способ преодоления юридической лагуны указан в КРК и в УПК РК (ст.8), но нет конкретного механизма реализации этого пути или способа.

На эти особенности в свое время указывала Б.Х.Толеубекова, которая считала, что отсутствие такого процессуального механизма превращает положение о способе преодоления пробела в декларацию, лишённую практической ценности. В частности, названный автор указывает, что «действующий УПК имеет пробелы и не до

конца отрегулированные предписания» [1, с. 60]. Справедливости ради, необходимо отметить, что в данном случае речь идет об УПК РК 1997 года. Вместе с тем, анализ положений действующего УПК РК свидетельствует о том, что данный Кодекс также не свободен от юридических лагун.

Что касается современного состояния исследованности проблем, обусловленных выявлением пробелов в праве, то интерес представляет монография С.А.Дробышевского и Е.Ю.Тихонравова «Способы восполнения пробелов в праве», опубликованная в 2014 году [2]. Ряд авторов ближнего зарубежья рассматривают различные аспекты возникновения и восполнения пробелов в праве. В числе таких авторов И.С.Дикарев [3], Е.С.Зайцева и П.В.Козловский [4], Л.И.Лавдаренко [5] и др. Относительно отечественных исследователей, то в этом направлении практически каких-либо исследований специального характера не осуществлялось.

2. Научные подходы к понятию юридических лагун в современных условиях.

К способам преодоления лагун, по мнению Е.С.Зайцевой и П.В.Козловского, относятся: а) принятие недостающего нормативно-правового акта; б) применение аналогии закона; в) применение аналогии права [4, с.66-67]. Несколько отличается точка зрения на данный предмет, высказанная С.А.Дробышевским и Е.Ю.Тихонравовым. Их позиция основана на том, что в качестве способов восполнения пробелов могут выступать нормативные постановления Верховного Суда, а также уже известные аналогии права и аналогии закона [2].

Спорным в изложенных позициях является то, что все способы, кроме принятия недостающего нормативно-правового акта, не исчерпывают проблемы в полном объеме. Лагуна остается на месте и в каждом конкретном случае правоприменения уполномоченные лица вновь и вновь будут решать вопрос о преодолении выявленной лагуны. Если учесть, что акты Верховного Суда по этим вопросам все-таки ограничены во времени их актуальности, то факты внесения Верховным Судом изменений и дополнений в собственные нормативные постановления могут быть оценены как своего рода паллиатив, т.е. временная мера, снижающая остроту проблемы, но не

решающая ее. Вместе с тем, мы полагаем, что лакуна увеличивает степень риска допущения нарушений закона и является безусловным основанием для отмены решений, основанных на этих нарушениях.

Имеются определенные сложности, связанные с конституционным запретом на применении аналогии уголовного закона. Однако то, что имеет отношение к уголовному процессу, то здесь аналогия оправдывает себя в полном объеме.

Таким образом, лакуна в уголовно-процессуальном законодательстве в целом объективное явление, но нежелательное. Оно может быть результатом изменений в доктринальном подходе к их оценке, изменений официальной государственной политики в исследуемой части. Однако это не

означает, что выявлять и устранять либо преодолевать их не имеет смысла.

Основные выводы:

1. Лакуна – это неизбежный дефект правотворчества. Выявление лакун – не самоцель, а результат правоприменительной практики или целевых научных исследований, направленных на усовершенствование действующего законодательства.

2. Способы преодоления лакун обязательно должны находиться в состоянии согласованности с причинами формирования или появления лакун.

3. Выработанные практикой и наукой способы преодоления лакун не всегда являются эффективными и не способны исчерпать проблему в полном объеме.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальной право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс / Под общей ред. Б.Х. Толеубековой. Книга 1. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – 416с.
2. Дробышевский С.А., Тихонравов Е.Ю. Способы восполнения пробелов в праве. – М.: Норма, 2014. – 176с.
3. Дикарев И.С. Направление в суд уголовных дел для принятия иных мер уголовно-правового характера: дефекты законодательной регламентации//Российская юстиция, 2017, №8. – С.41-61.
4. Зайцева Е.С., Козловский П.В. Преодоление пробелов в уголовно-процессуальном законодательстве//Российская юстиция, 2017, №2. – С.66-68.
5. Лавдаренко Л.И. Принципы уголовного судопроизводства: проблема иерархии и конкуренции между ними//Российский следователь, 2017, №11. – С.13-17.

УДК:343.14
МРНТИ:10.79.35

T.B. Khvedelidze¹

¹ Candidate of Law, Assistant Professor, Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

EXPRESS EXAMINATION AS A MODEL UNSPOKEN INVESTIGATIVE ACTION

Abstract

The earlier Code of Criminal Procedure was provided st.242 (part 2) according to which the permitted purpose and production expertise in cases where the results depended on the question of whether there are grounds for criminal prosecution. The current Code of Criminal Procedure (adopted on July 4, 2014) provides guidance only on occasions to the top of the pre-trial investigation with the full exclusion of the previous model, imposing the decision to institute criminal proceedings, is the starting point of the criminal proceedings. Forensics is not included in the list of pre-investigation or immediate action. This fact can be considered as a gap in the current Code of Criminal Procedure, which requires their replenishment in order to strengthen the guarantees of the rule of law of criminal procedure.

Keywords: unspoken investigations, rapid examination occasions to the top of the pre-trial investigation, urgent investigative actions.

Т.Б.Хведелидзе¹

к.ю.н., асс.профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая
(Алматы, Казахстан)

ЭКСПРЕСС-ЭКСПЕРТИЗА КАК МОДЕЛЬ НЕГЛАСНОГО СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В ранее действовавшем УПК РК была предусмотрена ст.242, (ч.2) согласно которой разрешалось назначение и производство экспертизы в тех случаях, когда от его результатов зависело решение вопроса о наличии или отсутствии оснований для возбуждения уголовного дела. Действующий УПК РК (принят 4 июля 2014 года) содержит указания только на поводы к началу досудебного расследования при полном исключении прежней модели, предусматривавшей вынесение постановления о возбуждении уголовного дела, являвшемся начальной точкой производства по уголовному делу. Судебная экспертиза не включена в перечень доследственных или неотложных действий. Данное обстоятельство можно рассматривать как определенный пробел в действующем УПК РК, требующий своего восполнения в целях усиления гарантий законности уголовного процесса.

Ключевые слова: негласные следственные действия, экспресс-экспертиза, поводы к началу досудебного расследования, неотложные следственные действия.

Т.Б. Хведелидзе¹

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.к. (Алматы, Қазақстан)

ЭКСПРЕСС-САРАПТАМА ҮЛГІ РЕТІНДЕ ЖАСЫРЫН ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТІ

Аңдатпа

Бұрын қолданыста болған ҚР ҚІЖК-нің 242-бабы (2-бөлігі) көзделген, оған сәйкес қылмыстық істі қозғау үшін негіздердің болуы немесе болмауы туралы мәселені шешу оның нәтижелеріне байланысты болған жағдайларда сараптаманы тағайындау және жүргізу рұқсат етілген. Қолданыстағы ҚР ҚІЖК (2014 жылғы 4 шілдеде қабылданған) қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің бастапқы нүктесі болып табылатын қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығаруды көздейтін бұрынғы модельді толық алып тастау кезінде сотқа дейінгі тергеуді бастау себептеріне ғана нұсқаулар бар. Сот сараптамасы тергеуге дейінгі немесе кезек күттірмейтін іс-қимылдар тізбесіне енгізілмеген. Бұл жағдайды қылмыстық процесс заңдылығының кепілдіктерін күшейту мақсатында өзінің орнын толтыруды талап ететін ҚР ҚІЖК-де белгілі бір бос орын ретінде қарастыруға болады.

Түйін сөздер: жасырын тергеу әрекеттері, экспресс-сараптама, сотқа дейінгі тергеуді бастау себептері, шұғыл тергеу әрекеттері.

The refusal of the legislator in 2014 from the institution of criminal proceedings, reflected in the current CPC of the Republic of Kazakhstan, opened new prospects for further improvement of the legislation. However, along with the undoubted advantages, there are also new problems that require research and resolution. We are not talking about a return to the system of legal proceedings, which took place during the Soviet period of development of law and preserved by the legislator in the code of criminal procedure of 1997. As is known, together with the introduction with effect from 1 January 2015 the current criminal procedure code of Kazakhstan, the procedure of initiation of criminal proceedings

if there are reasons and bases were replaced with the procedure of the registration statement, report a criminal offense in the Unified register of pre-trial investigations (hereinafter – ERDR) or the first urgent investigative action (part 1 of article 179 of the criminal procedure code). It is necessary to pay attention to the fact that Kazakhstan is the first and so far the only Republic in the post-Soviet space that has refused the institution of criminal proceedings, which, among other things, significantly affected the system and content of the stages of the criminal process. However, this is a topic of independent analysis.

Initiation of a criminal case – the initial stage of the criminal process, in which the authorized person, having considered the information received about the committed or prepared criminal offense, decides to make a decision to initiate a criminal case or to refuse to do so. The initiation of a criminal case was lawful in the presence of not only a reason, but also a reason. The basis was understood as the presence of sufficient data indicating the signs of a crime (criminal offense). The absence of grounds led to the refusal to initiate criminal proceedings.

The combination of the reason as an external factor indicating the possible Commission of a criminal offense, and the basis assuming the presence of certain data indicating the composition of the act-theorists and practitioners were assessed as a serious guarantee of the legality of criminal proceedings. The possibility of appointment and examination in pre-investigation proceedings served as a way to establish the fact of the presence or absence of grounds for criminal proceedings. The admission of production of judicial examination in the pre-investigation order belongs to the same circle of guarantees of legality.

Registration of the statement, the message on a criminal offense in ERDR which has replaced procedure of initiation of criminal case, is not formal replacement of the name as the essence of former initial stage underwent changes. Registration in the ERDR is, in a sense, purely formal. From the General system of elements of procedural guarantees the most important – the basis to initiation of criminal case was excluded. And with it – automatically excluded the provision on the possibility of pre-investigation appointment and production of forensic examination as a matter of urgency.

However, this is only part of the problem. The fact that, according to part 2 article 179 and part 1 of article 184 of the criminal procedure code, the authorised person may carry out urgent investigative actions at the same time measures should be taken to the registration statement, report a criminal offense in eRDR. This means that urgent investigative actions may precede the completion of the registration procedure with the ERDR. The purpose of the production of urgent investigative actions is to establish and consolidate the traces of a criminal offense, that is, to obtain evidence or, in other words, the grounds for starting a pre-trial investigation in the case. Thus, the beginning of pre-trial investigation in the presence of only a reason – no more than a

legal fiction in cases where there is a need for urgent investigative actions. And this necessity is always the case, except in cases of private prosecution.

The list of urgent investigative actions includes: inspection, search, seizure, examination, detention and interrogation of suspects, interrogation of victims and witnesses and other investigative actions (part 1 of article 196 of the criminal procedure code). As follows from the above provision, the list of investigative actions that can be carried out in cases that do not tolerate delay is not exhaustive. This list can be interpreted broadly by including any other investigative action, including forensic examination.

From the point of view of filling a certain space formed together with the establishment of the new model began pre-trial investigation, the provisions of article 235 of the CPC of RK on carrying out secret investigative actions in cases of great urgency. From ten types of secret investigative actions the legislator carries to urgent the following: 1) secret audio-and (or) video control of the person or the place; 2) secret control, interception and removal of the information transferred on networks of electric (telecommunication) communication; 3) unspoken receipt of information about connections between subscribers and (or) subscriber devices; 4) unspoken removal of information from computers, servers and other devices intended for collection, processing, accumulation and storage of information; 5) unspoken control of mail and other items; 6) unspoken penetration and (or) examination of the place (article 231, part 3 of article 232, part 1 of article 235 of the CPC of the RK).

The main condition for the production of secret investigative actions is the need to clarify the circumstances to be proved, to obtain information about the facts (i.e. evidence) in a confidential way, without informing the persons involved in the criminal process, whose interests they affect (part 1 of article 232 of the criminal procedure code). The grounds for the production of secret investigative provided in part 4 of article 232 of the criminal procedure code. Their analysis allows us to believe that they are quite broad, if we proceed from paragraph 1) of part 4 of article 232 of the CPC of the Republic of Kazakhstan that one such basis is a criminal sanction for committing an offense in the form of imprisonment from one year and above, which

practically includes all the elements of crimes (excluding criminal offenses).

In accordance with part 2 of article 239 of the criminal procedure code research protocols of the results of the undercover investigation, recording and recording images, photos, others recorded by using scientific-technical means, the results of seizure of objects and documents or copies thereof used in evidence along with the evidence obtained as a result of investigative action. It is obvious that the objects (materials, objects) obtained in the course of secret investigative actions can be the subjects of expert research.

This makes it possible to believe that, where appropriate, can be carried out a forensic examination as a matter of urgency under the system of secret investigative actions. Such examination can be conditionally called "ekpress-

examination". The proposed name of the type of examination means quickly performed without compromising quality. It is obvious that by analogy with other types of examinations (individual, complex, Commission, repeated, additional) and secret investigative actions, Express examination should be regulated on the grounds of its appointment and production, by persons authorized to appoint and produce it, according to the rules of presentation of the conclusion and research of the results obtained.

The practical significance of this tacit investigative action may have weight when deciding on the beginning of pre-trial investigation in cases of drug crimes, offenses related to the use of toxic explosives and other substances that pose a threat to human health and life.

References:

1. *Large dictionary of foreign words. - M., 2007.- p. 778*

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО EDUCATIONAL LAW

УДК: 342.951: 351.84/.85
МРНТИ: 10.17.45

Б.Х. Төлеубекова¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, З. Тыныбекова¹
¹ КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

ИЗМЕНЕНИЕ ДОЛИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В рамках развития интернационализации высшего образования вузы РК ежегодно привлекают значительное количество иностранных граждан для получения высшего образования. Основные направления по специальностям, которые выбирают иностранные обучающиеся – это технические науки и технологии, здравоохранение и социальное обеспечение (медицина), социальные науки, экономика и бизнес. На национальном уровне в качестве оператора по стипендиальным программам для иностранных граждан по аналогии со странами ОЭСР выступает Центр Болонского процесса и академической мобильности.

Ключевые слова: иностранные студенты, контингент студентов, значимые факторы, высшее образование, рациональный подход.

Б.Х.Төлеубекова¹, Ж.Ю.Сайлибаева¹, З.Тыныбекова¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШЕТЕЛДІК СТУДЕНТТЕР САНЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ

Аңдатпа

Жоғары білім беруді интернационаландыруды дамыту аясында Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары жыл сайын жоғары білім алуға көптеген шетелдік азаматтарды тартады. Шетел студенттері таңдайтын мамандықтардағы негізгі бағыттар техникалық ғылымдар мен технологиялар, денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру (медицина), әлеуметтік ғылымдар, экономика және бизнес. Ұлттық деңгейде Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығы ЭЫДҰ елдеріне ұқсас шетелдік азаматтарға арналған стипендиялық бағдарламалардың операторы болып табылады.

Түйін сөздер: шетелдік студенттер, студенттер құрамы, маңызды факторлар, жоғары білім, ұтымды көзқарас.

B.Kh.Toleubekova¹, Zh.Yu. Saylibaeva¹, Z.Tynbekova¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

CHANGE IN THE PROPORTION OF FOREIGN STUDENTS IN KAZAKHSTAN

Abstract

In the framework of the development of the internationalization of higher education, universities of the Republic of Kazakhstan annually attract a significant number of foreign citizens to receive higher education. The main directions in the specialties that foreign students choose are technical sciences and technologies, healthcare and social security (medicine), social sciences, economics and business. At the national level, the Bologna Process and Academic Mobility Center acts as an operator for scholarship programs for foreign citizens, by analogy with the OECD countries.

Keywords: foreign students, student body, significant factors, higher education, rational approach.

Как отмечается в зарубежных источниках, привлекательность системы высшего

образования доказывается высоким уровнем интернационализации. За 40 лет количество

иностранных студентов в мире увеличилось в 8 раз (Douglass J.A., Edelstein K., 2015). В развитых странах контингент вузов в среднем 17-18% составляют иностранцы (Education at a Glance: OESD, 2004/2015). Эти процессы отразились на показателях вузовского образования начиная с 2000/2001 учебного года. По мнению отечественного исследователя С.Ирсалиева, целевые установки развития высшего образования Казахстана выстроены с учетом мировых трендов. Приоритетами в развитии высшей школы будут массивификация высшего образования, интернационализация и интеграция образования, науки и

производства. В результате к 2020 году госзаказ на магистратуру и докторантуру будет составлять 30% от объема госзаказа бакалавриата. Во всех вузах будут созданы условия и безбарьерный доступ для обучения студентов с особыми образовательными потребностями. Доля иностранных студентов в казахстанских вузах увеличится до 5%.

Анализ данных МОН РК в рассматриваемой части свидетельствует о том, что доля иностранных студентов, обучаемых в казахстанских вузах, за период с 2000/2001 учебного года по 2018/2019 учебный год возросла с 5900 человек до 18809, т.е. более чем в 3 раза (табл.1):

Таблица 1.

Доля иностранных студентов, обучающихся в вузах Казахстана, от общего контингента студентов (человек / %)

Учебные годы	Количество студентов				
	Контингент обучаемых (всего)	Доля иностранных студентов		По данным OESD и иным источникам	
		человек	%	человек	%
2018/2019	524 458	18 809	3,4	21 727	4,0
2017/2018	497 209	10 616	2,13	13 898	3,0
2016/2017	477 074	12 840	2,69	12 837	2,6
2015/2016	459 369	10 829	2,35	19 275	4,4
2014/2015	477 387	9 007	1,90		
2013/2014	527 226	10 946	2,07	11 000	2,09
2012/2013	571 691	8 404	1,47	8 500	1,48
2011/2012	629 507	8 982	1,42		
2010/2011	620 442	10 361	1,66		
2009/2010	610 264	11 974	1,96	12 000	1,96
2008/2009	633 814	10 458	1,65		
2007/2008	717 053	10 928	1,52		
2006/2007	768 442	11 961	1,55		
2005/2006	775 762	10 916	1,40		
2004/2005	747 104	9 153	1,22		
2003/2004	658 106	8 690	1,32		
2002/2003	597 489	6 523	1,09		
2001/2002	514 738	7 151	1,38		
2000/2001	440 715	5 900	1,33		
1999/2000	365 385				
1998/1999	318 755				
1997/1998	293 465				
1996/1997	280 783				
1995/1996	272 715				
1994/1995	275 347				
1993/1994	276 715				
1992/1993	280 737				
1991/1992	288 371	1 144	0,39		

Источник: МОН РК

Примечания:

1) Формула расчета % = пример $12\ 840 \cdot 100 / 477\ 074 = 2,69\%$

2) В связи с имеющимися расхождениями в статистических данных, полученных из разных литературных источников, за основу анализа приняты официальные данные МОН РК.

По уровням образования наибольший удельный вес иностранных студентов приходится на бакалавриат, затем – магистратура и докторантура (табл.2):

Таблица 2

**Удельный вес иностранных студентов,
обучаемых в вузах Казахстана,
по уровням образования, 2017-2019 гг.**

Учебные годы, курсы	Контингент обучаемых иностранцев	в том числе		
		бакалавриат	магистратура	докторантура
2017/2018; в т.ч.:	10 616	9 942	422	35
1 курс	3 696	3 477	205	14
2 курс	3 282	3 054	217	11
3 курс	2 490	2 490		10
4 курс	683	683		
5 курс	465	238		
2018/2019; в т.ч.	18 809	18 386	381	42
1 курс	8 875	8 682	176	17
2 курс	3 696	3 477	205	14
3 курс	3 065	3 054		11
4 курс	2 490	2 490		
5 курс	683	683		

Источник: МОН РК

Сложившееся соотношение оценивается как объективное на том основании, что в магистратуру, как правило, поступает не более 0,8-1,2% бакалавров; в докторантуру – не более 8-11% лиц, имеющих академическую степень магистра.

В 2018 году контингент иностранных обучаемых (всего: 18 809) делится по странам неравномерно; преобладают студенты из стран СНГ (табл.3):

Таблица 3

**Страны происхождения иностранных
обучающихся, прибывших в Казахстан, 2018 г.**

Регионы (страны)	Количество обучающихся	Регионы (страны)	Количество обучающихся
СНГ	12 973	Америка и Латинская Америка: США, Канада, Бразилия и др.	28
Азия: Афганистан, Индия, КНР, Монголия, Турция и др.	5 649	Ближний Восток: Израиль, Иордания, Сирия и др.	77
Европа: Германия, Италия. Франция, Венгрия, Болгария и др.	63	Африка: Алжир, Египет, Нигерия, ЮАР и др.	19

Источник: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК (2018г.).

Одним из значимых факторов для привлечения в Казахстан иностранных студентов являются условия их проживания: кампусы, места в общежитиях, стоимость съемного жилья. По данным МОН РК, менее половины иностранных обучаемых проживают в общежитиях, остальные – на съемных квартирах (табл. 4):

Таблица 4

Доля иностранных обучаемых, обеспеченных местами в общежитиях, 2018г. (%)

Контингент обучаемых иностранцев	в том числе обучаемых в:					
	бакалавриат		магистратура		докторантура	
	всего	из них в общежитиях (%)	всего	из них в общежитиях (%)	всего	из них в общежитиях (%)
Всего: 18 809	18 386	8 146 (44,3)	381	95 (24,9)	42	7 (16,6)

Источник: МОН РК, 2018.

Всего общежитиями обеспечено на указанный период 8 248 иностранных обучаемых, что составляет 43,85% от общего количества иностранных обучаемых. Условия проживания остальных не установлены.

Одной из составляющих частей интернационализации в вузовском образовании является уровень внешней входящей академической мобильности. За период с 2013 по 2018 годы в казахстанских вузах в рамках внешней входящей академической мобильности прошли обучение 3 255 человек (табл.5):

Таблица 5

Динамика внешней входящей академической мобильности обучающихся в вузах Казахстана (2013-2018гг.)

Годы	Количество прошедших обучение	Годы	Количество прошедших обучение
2013	444	2016	806
2014	91	2017	712
2015	565	2018	637

Источник: МОН РК, 2018.

По данным центра Болонского процесса РК, в 2018 году 637 обучаемых прибыли из 26 зарубежных стран: Россия (131), Китай (131), Таджикистан (108), Кыргызстан (72), Корея (53), Турция (32), США (28), Франция (23), Нидерланды (10), Грузия (7), Сингапур (6), Италия (6), Беларусь (5), Германия (4), Испания (3), Австрия (2), Польша (2), Венгрия (2), Швеция (1), Швейцария (1), Чехия (1), Пакистан (1), Норвегия (1), Дания (1), Азербайджан (1). Их приняли 42 казахстанских вуза, в том числе: национальных – 5 (154 человека), государственных – 6 (158 человек), акционированных – 10 (224 человека), международных – 1 (14 человек), частных – 10 (87 человек).

Таким образом, рост количества иностранных студентов, обучаемых в вузах Казахстана, характеризуется плавностью и постепенностью, без каких-либо резких колебаний в виде спада или скачка вверх. Данное обстоятельство может быть оценено как результат взвешенного и рационального подхода к вопросам обеспечения одного из ключевых параметров Болонского процесса.

Сложности прохождения процесса интернационализации в Казахстане эксперты ОЭСР усматривают в следующем:

- недостаточный уровень владения английским языком профессорско-преподавательским составом вузов;
- ограниченность участия ППС в разработке международных программ,

осуществляемых в том числе на английском языке;

- наличие элемента декларативности в партнерских отношениях с зарубежными вузами, при формальном достижении договоренностей их слабая практическая реализация;

- недостаточная обеспеченность в вузах инклюзивного образования;

- при определенном стабильном росте количества иностранных студентов,

обучаемых в казахстанских вузах, темпы роста весьма незначительны для признания их объемов соответствующими современным требованиям;

- продолжающийся процесс оттока научно-исследовательского потенциала ввиду отсутствия эффективных стимулов по дальнейшему трудоустройству выпускников образовательных программ, основанных на англоязычном преподавании.

Список использованных источников:

1. Douglass J.A., Edelstein R. *The Global Market for International Students: American Perspectives*, 2015.

2. *Education at a Glance: OESD Indicators*, 2004/2005.

3. Ирсадиев С. *Образование Казахстана за годы независимости в контексте мировых трендов: достижения и перспективы развития* // Қоғам және Дәуір. - №4 (52). 2016. – С.22-33.

4. *Обзор национальной политики в области образования. Высшее образование в Казахстане*, 2017. – ИАЦ // www.oecd.org/about/publishing/corridenta.htm (дата обращения: 25.12.2018).

5. *Реализация принципов Болонского процесса в Республике Казахстан: Аналитический отчет на 2018 год*. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018.

УДК: 342.951: 351.84/.85

МРНТИ: 10.17.45

Б.Х. Төлеубекова¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹, З. Тыныбекова¹

¹ КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ВУЗОВ КАЗАХСТАНА В МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЙТИНГАХ

Аннотация

Одна из важных задач, поставленных в Государственной программе развития образования Казахстана на 2011-2020 годы, - включение не менее двух университетов в мировые рейтинги. Казахские высшие учебные заведения активно участвуют в глобальных рейтингах, наиболее успешные результаты они имеют в рейтинге QS.

Согласно данным Независимого агентства по обеспечению качества в образовании (IQAA) был составлен Национальный (генеральный) рейтинг-2019 лучших вузов Казахстана, сформированный на основе анализа академических статистических показателей, оценки экспертов и опроса работодателей.

Ключевые слова: вузы Казахстана, национальная политика, реализация принципов Болонского процесса, конкурентоспособность.

Б.Х.Төлеубекова¹, Ж.Ю.Сайлибаева¹, З.Тыныбекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕЙТИНГТЕРДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ӨКІЛДІГІ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында белгіленген маңызды міндеттердің бірі - әлемдік рейтингке кемінде екі университетті қосу. Қазақстандық жоғары оқу орындары әлемдік рейтингтерге белсенді қатысады, олар QS рейтингісінде ең жақсы нәтижелерге ие.

Білім беру сапасын қамтамасыздандыру тәуелсіз агенттігінің (IQAA) мәліметтері бойынша академиялық статистикалық көрсеткіштерді, сараптамалық бағалауларды және жұмыс берушілердің сауалнамасын негізге ала отырып, Қазақстанның үздік университеттерінің Ұлттық (жалпы) рейтингі-2019 құрылды.

Түйін сөздер: Қазақстанның университеттері, ұлттық саясат, Болон процесінің қағидаларын іске асыру, бәсекеге қабілеттілік.

B.Kh.Toleubekova¹, Zh.Yu. Saylibaeva¹, Z.Tynybekova¹
¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)*

REPRESENTATION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF KAZAKHSTAN IN INTERNATIONAL RANKINGS

Abstract

One of the important tasks set in the State Program for the Development of Education in Kazakhstan for 2011-2020 is the inclusion of at least two universities in world rankings. Kazakh higher education institutions are actively involved in global rankings; they have the most successful results in the QS ranking.

According to the Independent Agency for Quality Assurance in Education (IQAA), the National (General) rating-2019 of the best universities in Kazakhstan was compiled, based on an analysis of academic statistical indicators, expert estimates and a survey of employers.

Keywords: universities of Kazakhstan, national policy, implementation of the principles of the Bologna process, competitiveness.

Интернационализация и конкурентоспособность казахстанских вузов находятся в определенной зависимости от рейтингов казахстанских вузов в национальных, региональных и мировых масштабах.

Рейтинг QS (Quacquarely Symonds) – один из авторитетных способов определения лучших университетов стран мира. Данный рейтинг складывается из следующих показателей:

- академическая репутация (не ниже 40%);

- репутация среди работодателей (до 10%);

- соотношение ППС к составу студентов (20%);

- индекс цитируемости (20%);

- доля иностранных студентов (5%);

- для иностранных преподавателей (5%).

Позиционирование казахстанских вузов в рейтинге QS World University Ranking в 2015-2018гг., по данным Центра Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, представляет собой следующее (табл.1):

Таблица 1

Позиционирование казахстанских вузов в рейтинге QS, 2015-2018 гг.

годы	Топ 200+	Топ 300+	Топ 400+	Топ 500+	Топ 601+	Топ 701+
2015	Каз НУ имени аль-Фараби (275)	ЕНУ (371)		КазНТУ им.К.САтпаева (551-600)	КазНПУ им.Абая (601-650)	КБТУ КарГУ им.Букетова КазАТУ им.С.Сейфуллина КазУМОиМЯ им.Абылай хана ЮКГУ им.М.Ауэзова

2016	Каз НУ имени аль-Фараби (236)	ЕНУ (345)	КазНИТУ им.К.Сатпаева	КазНПУ им.Абая	ЮКГУ им.М.Ауэзова КБТУ (651-700)	КарГУ им.Букетова КазУМОиМЯ им.Абылай хана
2017	Каз НУ имени аль-Фараби (236)	ЕНУ (336)	КазНИТУ им.К.Сатпаева КазНПУ им.Абая	ЮКГУ им.М.Ауэзова	КарГУ им.Букетова КБТУ	КазУМОиМЯ им.Абылай хана
2018	Каз НУ имени аль-Фараби (220)	ЕНУ (394)	КазНИТУ им.К.Сатпаева (464) ЮКГУ им.М.Ауэзова (480) КазНПУ им.Абая (481)		КарГУ им.Букетова КазНАУ КБТУ	КарГТУ (751-800) КазУМОиМЯ им.Абылай хана (801+)

Источник: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018.

Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК (2018г.) дает исчерпывающую картину динамики позиционирования казахстанских вузов в QS World University Rankings:

- Наилучшую динамику среди казахстанских вузов показывает КазНУ им. аль-Фараби. В 2015 году вуз занимал 275 место, в 2016-2017 годах сохранял свои позиции – 236 место, в 2018 году улучшил показатель – 220 место, тем самым поднявшись на 16 позиций.

- ЕНУ им. Л.Н.Гумилева на протяжении нескольких лет вуз входил в топ «300+», меняя свое позиционирование от 336 до 394 места. В 2018 году вуз расположился на 394 месте.

- КазНИТУ им. К.Сатпаева показывает стабильное позиционирование в рейтинге QS WUR. Так, в 2015 году вуз входил в топ «551-600», последние три года динамика не наблюдается: вуз входит в топ «401+», в 2018 году – 464 место соответственно.

- Наблюдается значительный рост участия в рейтинге ЮКГУ им. М.Ауэзова. Согласно данным 2015 года вуз входил в топ «701+», в 2016 году вуз, улучшив свои позиции, вошел в топ «601+», в 2017 году топ «501+» и в 2018 году вошел в топ «401+», заняв 480 место среди лучших университетов мира.

- Продвижение в рейтинге также наблюдается у КазНПУ им. Абая. В 2018 году

вуз занял 481 место, в 2017 году – топ «401+», в 2016 году – топ «500+», в 2015 году – топ «601-650».

- КарГУ им. Букетова участвует в международном рейтинге на протяжении 4-х лет. В 2015-2016 годах вуз входил в топ «701+», в 2017-2018 годах – топ «601+».

- КБТУ сохраняет устойчивые позиции, в 2015 году вуз вошел в топ «701+», на протяжении последних трех лет вуз отмечен в топ «601+».

- КазУМОиМЯ им. Абылай хана на постоянной основе участвует в рейтинге QS WUR, 2015-2016 годы вуз входил в топ «700+», с 2017-2018 год вуз отмечен в топ «801+».

Как отмечают эксперты, дальнейшее продвижение казахстанских вузов в глобальных рейтингах не может состояться без эффективной стратегии в этой части, основанной на государственной поддержке. С таким подходом невозможно не согласиться.

Помимо QS WUR, ранжирование казахстанских вузов осуществляется по информационно-метрическим критериям: Webometrics. Основная цель оценки вузов по критериям Webometrics – создание благоприятных условий для доступа широкого круга пользователей к информационным ценностям казахстанских вузов. В этом рейтинге участие казахстанских вузов

отмечено показателями: 2015г. – 106 вузов; 2016г. – 102; 2017г. – 101; 2018г. – 122.

Участие казахстанских вузов в 2017-2018гг. в региональных рейтингах указывает на их достаточно высокие позиции. В числе региональных рейтингов Университетов QS обозначен регион Восточная Европа и Центральная Азия, определяющий топ 200 лучших университетов мира: КазНУ им. аль-

Фараби (10-е место), ЕНУ им. Л. Гумилева (24-е место), КазНИТИ им. К. Сатпаева (50-е место) и др. Всего в топ 200 от Казахстана включено 15 вузов.

Предметные рейтинги определяют лидеров-вузов по определенным направлениям подготовки специалистов. Однако эти рейтинги носят национальный характер.

Список использованных источников:

- 1. Реализация принципов Болонского процесса в Республике Казахстан: Аналитический отчет на 2018 год. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018.*
- 2. Обзор национальной политики в области образования: Высшее образование в Казахстане 2017. – Астана, 2017.*
- 3. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан, 2016. С.Ирсалиев, А.Култуманова, Э.Тулеков, Т.Булдыбаев, Г.Кусиденова, Б.Искаков, Л.Забара, Л.Барон, Е.Коротких. – Астана: АО «Информационно-аналитический центр», 2017.*

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

Абылкасымова Б.Б., магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: abylkassytova97@mail.ru

Альшуразова А.А., ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Белхожаева Д.Ж., ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: dinar_15@list.ru

Байсымакова Д.С., ст.преподаватель кафедры Международного права КазУМОиМЯ имени Абылайхана, e-mail: dana_2274@mail.ru

Байсбаев Б.С., магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: berik.baisbaev@mail.ru

Басқанбаев Д.С., магистрант кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан, e-mail: B_diltuhamed@mail.ru

Бекежанова А.Ж., магистрант кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая, г.Алматы, Казахстан, e-mail: almaalma555@mail.ru

Жарболова А.Ж., к.ю.н., доцент КазНУ им.аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан, e-mail: Augerim.Zharbolova@kaznu.kz

Мынбатырова Н.К., к.ю.н., доцент КазНУ им.аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан, e-mail: nurlaiym@mail.ru

Касымбек А.О., ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: aliyakas@mail.ru

Кадирбек Т., КазНПУ имени Абая, магистрант, г.Алматы, Казахстан.

Каналбеков А., Магистрант 1-го курса Института истории и права КазНПУ им.Абая

Мейрбекова Г.Б., ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мухматова А.Д., магистрант 1 курса специальности «7М04201 – Юриспруденция» института истории и права КазНПУ им. Абая. e-mail: amin.ka@bk.ru

Сейдахметова А.К., Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, E-mail: Aiseidakhmet@gmail.com

Усентай М.Р., Магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан

E-mail: makentosh0702@gmail.com

Рахмания М.Р., магистрантка 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан. e-mail: rakhmaniyaquzy@bk.ru

Сайлибаева Ж.Ю., к.ю.н., ст.преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Толеубекова Б.Х., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тыныбекова З., магистр юридических наук кафедры юриспруденции Института истории и права Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г.Алматы, e-mail: zulfiyat@mail.ru

Хведелидзе Т.Б., к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института Истории и прва КазНПУ им.Абая, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Шамилов Х., магистрант кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ им.Абая

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2020 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2020 жылдың 1 наурызына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, FTAMP*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100**сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 1, 2020 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 марта 2020 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см. ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

---

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен доғмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалда террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of

information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль

информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную много-компонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибер-атакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL:<http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtualno> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл, М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v-kazahstane-vedut-borbu-s-internetpropagandoi-ekstremitizma-2015-10-31-1180077> (дата обращения: 15.02.2017)

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.